ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ISTORIA ROMÂNIEI

IMAGINEA DACIEI ÎN SPAŢIUL GEOGRAFIC ZALTIC
CONSTANTIN C. PETOLESCU

UN PĂMÂNTEAN PRINTRE DOMNITORII FANARIOŢI: MIHAI RACOVIŢĂ
MATEI D. VLAD

RĂSCOALA ŢĂRANILOR DIN 1888 ŞI PRESA EUROPEANĂ
ADRIAN STĂNESCU, GRIGORE TOMESCU

ACTUL ISTORIC DE LA 23 AUGUST 1944 ÎN CONTEXTUL POLITICII MARILOR PUTERI FAŢĂ DE ROMÂNIA (I)
IOAN CHIPER

ISTORIE UNIVERSALĂ

ORGANIZAŢIA UNITĂŢII AFRICANE — LA PESTE UN SFERT DE VEAC DE EXISTENŢĂ
VIOREL CRUCEANU

MEMORII. CORESPONDENŢĂ. ÎNSEMNĂRI

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

CRONICA VIEŢII ŞTIINŢIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ ŞI STRĂINĂ DE ISTORIE

9

TOMUL 42 1989

SEPTEMBRIE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU *(redactor șef)*, ION APOSTOL *(redactor șef adjunct)*; NICHITA ADĂNILOAIE, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, AUREL LOGHIN, ȘTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR *(membri)*.

În țară revistele se pot procura prin poștă pe bază de abonamente. Prețul unui abonament este de 180 lei.

Cititorii din străinătate se pot abona prin „Rompresfilatelia", Departamentul Export-Import presă, P. O. Box 12-201, Telex 10 376 prsfi r — București, Calea Griviței Nr. 64—66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Revista de Istorie". Apar de 12 ori pe an.

Adresa Redacției :

B-dul Aviatorilor Nr. 1

71247 — București, tel 50 72 41

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 42, NR. 9
Septembrie 1989

SUMAR

ISTORIA ROMÂNIEI

CONSTANTIN C. PETOLESCU, Imaginea Daciei în spațiul geografic antic 881
MATEI D. VLAD, Un pământean printre domnitorii fanarioți : Mihai Racoviță 889
ADRIAN STĂNESCU, GRIGORE TOMESCU, Răscoala țăranilor din 1888 și presa europeană 911
IOAN CHIPER, Actul istoric de la 23 August 1944 în contextul politicii marilor puteri față de România (I) 927

ISTORIE UNIVERSALĂ

VIOREL CRUCEANU, Organizația Unității Africane — la peste un sfert de veac de existență 945

MEMORII. CORESPONDENȚĂ. ÎNSEMNĂRI

Amintiri despre înființarea Institutului de Istorie Universală de către N. Iorga *(Valeria Costăchel)* 955

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

Documente fundamentale despre 23 August 1944 *(Constantin Mocanu)* 959

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

Sesiunea științifică cu tema : „Dunărea și Marea în istoria poporului român", ediția a VII-a *(Jianu Moldovan, Mariana Păvăloiu)* ; Un util instrument de lucru : *Indicele bibliografic (1948—1985) al „Revistei de istorie"* 967

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

IOANA URSU, DUMITRU PREDA, *Biografia unei conștiințe. Ioan Ursu*, Cuvînt înainte de acad. Ștefan Pascu, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1987, 295 p. + il. *(Marian Stroia)* 973
VASILE VESA, *Les relations politiques roumano-françaises au début du XX^e siècle (1900—1916)*, Edit. Academiei, București, 1986, 221 p. *(Raluca Prioteasa)* 974
JOACHIM HENNING, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des I. Jahrtausends u.z.*, Berlin, 1987, 176 p., 51 fig., 56 tabele *(Ștefan Olteanu)* 976
JERZY TOPOLSKI, *Metodologia istoriei*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1987, 474 p. *(Damian Hurezeanu)* 977

„Revista de istorie", tom 42, nr. 9, p. 879—980, 1989

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOME 42, N° 9
Septembre 1989

SOMMAIRE

HISTOIRE DE ROUMAINE

CONSTANTIN C. PETOLESCU, L'image de la Dacie dans l'espace géographique de l'Antiquité 881
MATEI D. VLAD, Un autochtone parmi les princes phanariotes : Michel Racovitza . . 889
ADRIAN STĂNESCU, GRIGORE TOMESCU, La presse européenne et la révolte des paysans roumains en 1888 911
IOAN CHIPER, L'acte historique du 23 Août 1944 dans le contexte de la politique des grandes puissances à l'égard de la Roumanie (I) 927

HISTOIRE UNIVERSELLE

VIOREL CRUCEANU, L'Organisation de l'Unité Africaine — à plus d'un quart de siècle d'existence 945

MÉMOIRES. CORRESPONDANCE. NOTES

Souvenirs sur la fondation de l'Institut d'Histoire Universelle par N. Iorga *(Valeria Costăchel)* 955

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

Documents fondamentaux concernant le 23 Août 1944 *(Constantin Mocanu)* 959

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

Session scientifique avec la thème : „Le Danube et la Mer dans l'histoire du peuple roumain", VII^e édition *(Jianu Moldovan, Mariana Păvăloiu)* ; Un instrument de travail utile : *Indicele bibliografic (1948—1985) al „Revistei de istorie"* („Revista de istorie", index bibliographique : 1948—1985) 967

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

IOANA URSU, DUMITRU PREDA, *Biografia unei conștiințe. Ioan Ursu* (La biographie d'une conscience. Ioan Ursu), Avant-propos par l'acad. Ștefan Pascu, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1987, 295 p. + ill. *(Marian Stroia)* 973
VASILE VESA, *Les relations politiques roumano-françaises au début du XX^e siècle (1900—1916)*, Edit. Academiei, București, 1986, 221 p. *(Raluca Prioteasa)* 974
JOACHIM HENNING, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des I. Jahrtausends u.z.*, Berlin, 1987, 176 p., 51 fig., 56 tableaux *(Ștefan Olteanu)* 976
JERZY TOPOLSKI, *Metodologia istoriei* (Méthodologie de l'histoire), Edit. științifică și enciclopedică, București, 1987, 474 p. *(Damian Hurezeanu)* 977

www.dacoromanica.ro

IMAGINEA DACIEI ÎN SPAȚIUL GEOGRAFIC ANTIC

CONSTANTIN C. PETOLESCU

Ca noțiune etno-geografică, *Dacia* [1] acoperă teritoriul locuit din timpuri străvechi de ramura nordică a tracilor. Cele mai însemnate neamuri din grupa nord-tracică și care s-au manifestat din punct de vedere militar-politic mai de timpuriu, intrînd astfel în atenția istoriografiei greco-romane, au fost geții și dacii. Istoria acestor două neamuri se întrepătrundè strîns : de aceea, cel mai adesea istoricii antici îi confundă, iar în istoriografia modernă sînt prezentați sub numele de geto-daci. Ulterior, alte populații nord-tracice s-au manifestat pe scena istoriei : costobocii — în jurul anului 170 e.n.; dacii din nord-vest („dacii mari") — în secolele II — III : carpii — în secolul al III-lea.

Cunoștințele autorilor greci din epocile arhaică și clasică despre ținuturile de la nord de Dunăre erau vagi și nesigure. Referirile lor sînt, de cele mai multe ori, întîmplătoare și învăluite în legendă. Observația este, de altfel, valabilă și pentru alte zone ale lumii antice, cum ar fi bazinul occidental al Mediteranei, îndeosebi zonele mai din interior, în care fenicienii — cei dintîi mari exploratori ai antichității — încă nu pătrunseseră. O sensibilă lărgire a orizontului geografic a fost determinată de colonizarea greacă; temerarii navigatori greci, care s-au avîntat spre Coloanele lui Herakles ori spre legendara Colchida în căutarea „lînei de aur", au relevat lumii grecești uimite existența unor ținuturi și a unor populații pînă atunci necunoscute.

Întemeierea salbei de colonii grecești de pe țărmul de vest al Mării Negre a adus știrea despre existența unui mare fluviu : *Istros*, cum l-au numit străinii veniți de peste mări, *Danubius-Donaris* în graiul seminților celtice și trace locuind de o parte și de alta a lui. Cunoștințele despre acesta sînt vagi, dar sursele antice nu ezită a-l socoti cel mai mare fluviu din Europa [2]. Herodot îl prezintă astfel : „Istrul, care este cel mai mare dintre toate fluviile pe care le cunoaștem, curge mereu cu același debit, vara și iarna. E cel dintîi fluviu din Sciția venind dinspre apus : el ajunge fluviul cel mai mare, deoarece primește apele mai multor rîuri. Printre acelea care îl fac să fie mare sînt cinci mari cursuri de apă care curg prin Sciția; unul numit de sciți Porata, iar de eleni Pyretos, apoi Tiarantos, Araros, Naparis și Ordessos. Cel dintîi amintit între aceste rîuri e mare și, curgînd el spre răsărit, își unește apele cu ale Istrului. Al doilea, căruia i se spune Tiarantos, curge mai spre apus, fiind și mai mic. Araros, Naparis și Ordessos curg între aceste două rîuri, vărsîndu-se și ele în Istru. Acestea sînt rîurile care izvorăsc din Sciția și care îi sporesc apele. Rîul Maris izvorăște din țara agatîrșilor și se varsă și el în Istru" (IV, 48) [3]. Lipsa de precizie în prezentarea afluenților de pe malul stîng al Dunării se explică prin cunoștințele geografice vagi ale surselor din care s-a inspirat Herodot.

„Revista de istorie", tom 42, nr. 9, p. 881—888, 1989

www.dacoromanica.ro

De fapt, este aproape tot ce se ştia cît de cît sigur despre aceste ţinuturi; căci scrie părintele istoriei (V,9) : „Cît priveşte partea dinspre miazănoapte a acestei ţări, nimeni n-ar putea spune cu exactitate ce oameni o locuiesc, căci ţinutul de dincolo de Istru se arată a fi pustiu şi de o întindere nesfîrşită. Singurii oameni despre care am putut afla că trăiesc dincolo de Istru sînt un neam cu numele de sigini" [4]; iar în alt loc (V, 10) : „Tracii spun că ţinutul de dincolo de Istru e ocupat de albine şi din cauza lor nu se poate pătrunde mai departe. Cei care povestesc aşa ceva, după părerea mea, spun lucruri de necrezut. Căci se ştie că vietăţile acestea îndură greu frigul; iar eu sînt de părere că ţinuturile de sub constelaţia Ursei nu pot fi locuite din cauza frigului" [5].

De altfel, chiar şi cunoştinţele despre Istru ale scriitorilor greci sînt confuze şi contradictorii — începînd de la prezentarea gurilor prin care se varsă în mare, pînă la cursul superior şi izvoarele sale. Multă vreme s-a crezut, de pildă, că Istrul se vărsa printr-un braţ în Adriatica; această confuzie a fost întreţinută de mitul argonauţilor care, urcînd pe Istru, ar fi ajuns la Marea Adriatică.

Ignoranţa grecilor privind ţinuturile noastre se explică prin slabul lor interes pentru zonele de interior ale coastei şi în general care depăşeau Dunărea de Jos. La lărgirea orizontului lumii civilizate, doi factori de caracter politic-militar şi-au adus contribuţia : expansiunea macedoneană şi cuceririle romane. Faptul a fost remarcat încă din antichitate de geograful Strabo (I, 2, 1) : „Într-adevăr, multe cunoştinţe de acest fel le-a oferit contemporanilor împărăţia romanilor şi a parţilor, aşa cum a oferit expediţia lui Alexandru urmaşilor ei, cel puţin după cîte susţine Eratostene. Alexandru ne-a descoperit o mare parte din Asia, cît şi regiunile de miazănoapte ale Europei pînă la Istru; romanii au dezvăluit toate ţinuturile apusene ale Europei pînă la Albis (Elba), fluviu care împarte Germania în două, precum şi regiunile de dincolo de Istru pînă la Tyras".

Într-adevăr, supunerea Peninsulei Balcanice de către Alexandru cel Mare a adus imperiul macedonean — şi implicit lumea greacă — în contact direct cu populaţiile care trăiau la nord de Dunăre. Urmărind pe tribali, Alexandru hotărăşte să treacă Dunărea „împotriva geţilor care trăiau la nord de Istru"; evenimentul a fost relatat de Ptolemeu al lui Lagos, general al lui Alexandru, şi preluat de Arrian (*Anabasis*, I, 3, 5). Este cea dintîi referire într-un izvor la geţii de la nord de Dunăre. Tot astfel, Aristotel, într-una din scrierile sale (*Povestiri minunate* 168 (182)), amintind despre Dunăre, scrie că îngheaţă iarna din cauza frigului, „iar oamenii pot trece călare, ca şi cum ar fi o cîmpie". Este prima ştire despre folosirea acestei căi de invazie, din antichitate pînă în evul mediu, împotriva imperiilor ce s-au întins de-a lungul istoriei pînă la Dunăre. Un alt moment cînd macedonenii iau contact cu ţinuturile de la nord de Dunăre a fost conflictul militar dintre diadohul Lysimachos şi regele Dromichaites [6].

Pătrunderea romanilor în ţinuturile mai puţin cunoscute ale Europei a determinat implicit o lărgire a cunoştinţelor geografice ale celor vechi. Iată un exemplu sugestiv — un eveniment din anul 167 î.e.n. — extras din opera lui Diodor din Sicilia (IV, 56, 7) : „Timpul a dat pe faţă această greşeală a celor ce socoteau că Istrul, care se varsă prin mai multe guri în Pontul Euxin, şi acela ce se varsă în Marea Adriatică, îşi au izvoarele în acelaşi loc. Într-adevăr, atunci cînd romanii au învins neamul istrienilor, s-a descoperit că fluviul de aci îşi are izvoarele la patruzeci de stadii depăr-

www.dacoromanica.ro

tare de mare. Ei bine, pricina rătăcirii istoricilor se zice că ar fi fost omonimia acestor două fluvii".

La lărgirea orizontului geografic a contribuit şi evoluţia populaţiilor ce trăiau la nord de fluviu, care au intrat de timpuriu în contact cu lumea civilizată. Descoperirile de produse de import şi de monede, elenistice şi romane republicane, umplu harta vechii Dacii [7]. Negustorii greci şi romani făceau implicit şi operă de explorare geografică, descoperind lumii mediteraneene existenţa unor civilizaţii noi, cu care puteau întreţine un dialog. Implicit, un impuls a venit şi dinspre nord : cel mai important moment a fost încercarea regelui Burebista de a unifica lumea geto-dacă ; stăpînirea sa *(arché)* se întindea cu mult dincolo de hotarele etnice ale geto-dacilor. Curînd, ciocnirea de interese cu statul roman în expansiune politică şi militară a determinat numeroase expediţii romane la nord de Dunăre — îndeosebi pe timpul împăratului Augustus ; între altele, ele au contribuit indiscutabil la îmbogăţirea informaţiilor celor vechi despre ţinuturile carpato-dunărene.

Concomitent cu cunoştinţele geografice progresează şi ştirile despre locuitorii acestor ţinuturi. Astfel, la Caesar *(De bello Gallico*, VI, 25, 1) întîlnim prima menţiune despre daci. Dar cele mai importante precizări le găsim în *Geografia* lui Strabo. După ce menţionează pe suebi, acesta scrie (VII, 3, 1 (C 294)) : „Apoi îndată urmează teritoriul geţilor, la început îngust, mărginit la sud cu Istrul, în partea opusă cu Munţii Pădurea Hercinică şi cuprinzînd şi o parte din munţi" [la Pliniu cel Bătrîn, *Nat. hist.* 12 (25) 80, aici sînt localizaţi dacii]. Strabo mai arată că „aceşti geţi locuiau şi pe un mal şi pe celălalt al Istrului" (VII, 3, 2 (C 295)). De la el mai aflăm că „geţii sînt cei care se întind spre Pont şi spre răsărit, iar dacii cei care locuiesc în partea opusă, spre Germania şi spre izvoarele Istrului" (VII, 3, 12 (C. 304)). Altfel, romanii, trăind în ţinuturile însorite ale climatului mediteranean, continuau a fi dominaţi de impresia sumbră despre „geţii la care e mereu iarnă" (Propertius, *Eleg.* IV, 3, 9 ; vezi şi nesfîrşitele lamentări din epistolele lui Ovidius).

Dar denumirea ţării geto-dacilor cu numele lor a întîrziat mult în gîndirea istorico-geografică antică. Noţiunea de Dacia este o creaţie relativ tîrzie a erudiţilor romani ; prima menţiune o găsim în comentariile geografice ale lui M. Vipsanius Agrippa *(Divisio orbis terrarum* şi *Dimensuratio provinciarum)* [8], pe timpul împăratului Augustus : *Dacia, Getica. finiuntur ab oriente desertis Sarmatiae, ab occidente flumine Vistula, a septentrione oceano, a meridie flumine Histro. Quae patent in longitudine milia passuum CCLXXX, in latitudine qua cognitum est, milia passuum CCCLXXXVI. (Dim.*, 8) [9].

Urmărind izvoarele, regăsim denumirea de Dacia, înainte de cucerirea şi transformarea ei în provincie, numai la Pliniu cel Bătrîn *(Nat. hist.* I, 47) şi la Tacitus *(Agricola* 41, 1) [10].

Crearea provinciei romane — implicînd o amplă organizare administrativă şi teritorială — a determinat o cunoaştere amănunţită a geografiei şi etnografiei acesteia. Din păcate, pierderea *Comentariilor* lui Traian despre războiul dacic ne lipseşte de bogăţia de informaţii despre Dacia la această cumpănă a istoriei ei. Ne rămîne a utiliza în continuare *Geografia* lui Ptolemeu, de la care aflăm unele date mai ample privind aşezarea şi întinderea acestei ţări (III, 8, 1) : „Dacia se mărgineşte la miazănoapte cu

www.dacoromanica.ro

acea parte a Sarmaţiei europene care se întinde de la muntele Carpathos pînă la cotitura pomenită [vezi III, 5, 6] a fluviului Tyras... ; la apus cu iazigii metanaşti de lîngă rîul Tibiscos [de fapt, Tisa ; vezi III, 8, 2], iar la miazăzi cu acea parte a fluviului Dunărea care merge de la vărsarea rîului Tibiscus [evident Tisa] pînă la Axiopolis, de unde, pînă în Pont şi la gurile sale, Danubius se numeşte Istros". Aşadar, Dacia era mărginită la sud de Dunăre, la vest de Tisa, spre nord de Carpaţii Păduroşi, iar la est se întindea pînă la Tyras şi Borystenes (cf. III, 5, 1 şi 6).

Ptolemeu îmbină în geografia sa date mai vechi — preluate de la Marinos din Tyr, geograf de la sfîrşitul secolului I e.n. — cu altele noi, din epoca provinciei (îndeosebi toponime, unele de factură romană). Oricum, faţă de hotarele menţionate de Claudiu Ptolemeu, provincia romană era mult mai restrînsă. De la Eutropius şi Rufius Festus aflăm că Dacia romană avea o circumferinţă de 1 000 000 de paşi, deci 1 000 de mile romane, echivalînd cu aproximativ 1 479 km (*Eutr.* VIII, 2, 2 : *ea provincia decies centena milia in circuitu tenuit*; Festus, VIII : *...quae in circuitu habuit decies centena milia passuum*). Ştirea se referă la întreaga Dacie romană, adică teritoriile ce formau cele trei provincii : Dacia Superior (Apulensis), Dacia Inferior (Malvensis), Dacia Porolissensis.

Geografia lui Ptolemeu cuprinde, cum se ştie, un număr important de toponime, hidronime şi etnonime (triburi dacice). Unele nume de rîuri, cunoscute şi de la alţi autori de dinainte şi de mai tîrziu, s-au perpetuat în forme apropiate pînă în zilele noastre. Acest autor ne transmite, de asemenea, 43 de nume de localităţi, cu indicarea coordonatelor geografice ; dintre acestea, mai mult de jumătate sînt încă imposibil de identificat, nefiind atestate şi de alte surse. Lista aşezărilor Daciei romane este completată cît de cît pe baza datelor transmise de *Tabula Peutingeriana*, itinerariu întocmit către mijlocul secolului al III-lea, şi de geograful din Ravenna (sec. VII). Un număr apreciabil de toponime sînt însă cunoscute numai din sursele epigrafice : Malva, Micia, Ampelum, Alburnus Maior, Resculum, Ranisstorum etc. ; chiar şi localizarea unora dintre acestea este sub semn de întrebare. În ceea ce priveşte etnonimele, autorul redă situaţia de dinainte de cucerirea romană ; probabil că, în epoca provinciei, situaţia era mult schimbată — autorităţile romane efectuînd o serie de deplasări de populaţie în interiorul provinciei şi încadrînd-o în sistemul administrativ roman : teritorii aparţinînd oraşelor şi trupelor, precum şi *regiones* şi *territoria* grupînd un număr de sate de autohtoni sau de colonişti (*reg(io) Ans(amensium)*[11], *territorium Σuc(idavense)*[12]).

În privinţa triburilor dacice, Ptolemeu notează (III, 8, 3) : „Locuiesc Dacia în partea cea mai de miazănoapte, dacă începem de la apus : anarţii şi teuriscii şi costobocii, iar dedesubtul lor predavensii şi ratacensii şi caucoensii, tot aşa mai jos de aceştia biefii, buridavensii şi cotensii, şi mai jos de ei albocensii, potulatensii şi sensii, după care, în partea cea mai de miazăzi, saldensii, ceiagiscii şi piefigii". Dintre aceştia, sînt identificaţi pe teritoriul provinciei numai anarţii[13]. *Buridavenses* sînt localizaţi în jurul Buridavei, pe Olt ; tot aşa, *Saldenses* pot fi localizaţi în centrul Olteniei — după aşezarea *Saldae* (?), al cărei nume a fost reconstituit pe baza ştampilelor tegulare *n(umerus) M(aurorum) Σ(...)* de la Răcari[14].

Dintre triburile dace menţionate de Ptolemeu mai pot fi reţinuţi aici costobocii — care trăiau la răsărit de Carpaţi, în nordul Moldovei, cunoscuţi

www.dacoromanica.ro

în istorie aproape numai prin isprava comisă prin anul 170, cînd au trecut graniţa imperiului, prin Dobrogea, ajungînd pînă în Grecia centrală [15]. În schimb, carpii, care se vor manifesta atît de viguros în secolul al III-leà, nu sînt menţionaţi de Ptolemeu; probabil că ei se aflau sub hegemonia costobocilor, distrugerea puterii acestora reprezentînd şi un prilej pentru carpi de a-şi manifesta independenţa [16].

Ca o curiozitate, amintim un disc de bronz aparţinînd unui cadran solar portativ descoperit în Galţia (Picardie); pe disc sînt gravate radiar numele provinciilor imperiului, cu indicarea latitudinii. Dacia este menţionată la paralela de 51° (cf. Ptolemeu, *Geogr.* III, 8, 1) [17].

Odată cu pierderea provinciei în perioada Gallienus-Aurelian, teritoriul Daciei a fost ocupat mai întîi de dacii liberi care trăiau la nord şi nord-vest de provincia romană; unii din ei erau poate urmaşi ai celor care, cu mai bine de un veac şi jumătate în urmă, preferaseră a-şi lăsa vetrele strămoşeşti decît să se supună cuceritorilor [18]. Dinspre est au pătruns probabil şi unele grupuri carpice, aşa cum arată descoperirile arheologice (Stolniceni) [19].

Împăratul Aurelian a creat la sud de Dunăre *suam Daciam*, „Dacia sa" (Hist. Aug., *Aurelianus* 39,7), ca o diversiune politică — pentru a lăsa impresia că Dacia continua să existe ca provincie şi mai ales pentru a arăta opiniei publice că populaţia romană nu fusese abandonată în captivitatea barbarilor. Opinia publică putea fi amăgită şi prin continuarea seriei de monede cu legenda *Dacia Felix* [20].

Deosebit interes pentru geografia spaţiului carpato-dunărean la sfîrşitul secolului al III-lea prezintă o inscripţie din Phrygia, conţinînd cariera unui anume Aurelius Gaius, soldat al lui Diocleţian [21]. Enumerînd provinciile şi oraşele vizitate cu ocazia serviciului militar, care l-a purtat de la un capăt la celălalt al împărăţiei romane, el aminteşte şi de *Carpia*: ţara carpilor, unde a ajuns fără îndoială cu ocazia luptelor purtate în epoca tetrarhiei cu acest popor. Rezultă din această menţiune că, spre sfîrşitul secolului al III-lea, carpii locuiau încă ţinuturile lor de baştină.

De asemenea, în inscripţia lui Aurelius Gaius întîlnim prima menţiune a Gothiei. Cum goţii încă nu pătrunseseră pe teritoriul Daciei — în calea expansiunii lor stăteau dacii instalaţi în fosta provincie şi carpii —, termenul se referă, probabil, la ţinuturile de la nordul gurilor Dunării şi de la limanurile Nistrului şi Bugului, de unde aceştia îşi porneau raidurile de pradă. Următoarea menţiune a Gothiei o întîlnim la Augustinus (*De civit. Dei*, XVIII, 52), în legătură cu persecuţia anticreştină a lui Athanaric. Evident, nici aici termenul nu se referă la teritoriul fostei Dacii romane, care acum era ocupat de daci, precum şi de carpi — împinşi şi ei spre apus de presiunea gotică. Aşa se face că la anul 381, carpii şi dacii apar menţionaţi împreună: Καρποδάκαι (Zosimos, IV, 34) — probabil deoarece trăiau în grupuri separate, dar răspîndite pe teritoriul fostei provincii romane.

Evident, este desuetă afirmaţia lui Orosius (I, 2, 53): *Dacia ubi et Gothia*, deoarece la data cînd îşi scria opera — începutul secolului V —, goţii fuseseră alungaţi de pe teritoriul Daciei de către huni (vezi şi Isidor din Sevilla, XIV, 4, 3).

O serie de informaţii anacronice întîlnim şi la Iordanes, care notează în *Getica* (76): „Am în vedere Dacia cea veche, pe care o ocupă popoarele gepizilor. Această ţară, aşezată în faţa Moesiei, dincolo de Dunăre, este

www.dacoromanica.ro

înconjurată de o cunună de munți, avînd numai două intrări, una pe la Boutae și alta pe la Tapae. Această Gotia *(sic)*, pe care strămoșii noștri au numit-o Dacia și care acum se numește Gepidia, după cum am spus, se mărginește la răsărit cu roxolanii, la apus cu iazigii, la miazănoapte cu sarmații și bastarnii și la miazăzi cu fluviul Dunărea. Iazigii sînt despărțiți de roxolani numai prin rîul Aluta". Este evident că limitele Daciei sînt cele ale Daciei descrise de Claudiu Ptolemeu — căci în secolul al VI-lea, cînd scria Iordanes, neamurile consemnate de el nu se mai aflau de mult în locurile menționate și chiar dispăruseră de pe scena istoriei. Cunoștințele geografice ale lui Iordanes despre Dacia erau, se vede, destul de vagi, altfel nu se explică faptul că, după ce afirmă că această țară se învecina la răsărit cu roxolanii și la apus cu iazigii, notează totuși că aceste două neamuri erau separate numai de rîul Olt (Aluta). Posibil iarăși că istoricul got avea în vedere numai Dacia intracarpatică, cea despre care este valabilă afirmația că era cuprinsă de o *corona montium* și unde, într-adevăr, după înfrîngerea hunilor, pătrunseseră gepizii. De altfel, chiar admițînd că Iordanes s-ar referi la o situație mai veche, din anii imediat următori pierderii Daciei, știrea nu este sprijinită de descoperirile arheologice [22].

În încheiere, se poate observa că Dacia, ca noțiune geografică și etno-lingvistică, a apărut odată cu afirmarea în istorie a neamului nord-tracic al dacilor și impunerea lor ca autoritate necontestată timp de aproape două secole în spațiul carpato-dunărean. Ea a existat și s-a menținut cît timp a existat acest suport etnic. Odată cu asimilarea și romanizarea dacilor, vechea denumire rămîne numai în amintirea cărturarilor.

NOTE

[1] Despre Dacia : Brandis, RE, IV (1901), col. 1 448—1 976 ; J. Fitz, în Der kleine Pauly, I (1964), col. 1 355—1 357 ; H. Daicoviciu, în *Dicționar de istorie veche a României (paleolitic—sec. X)* (ed. D. M. Pippidi), București, 1976, p. 218—221.

[2] Vezi Em. Condurachi, *Dunărea în orizontul geografic antic*, SCIV, 20, 1969, 4, p. 533—540.

[3] Referirile la diferite izvoare din acest articol se fac după *Fontes*, I (1964) și II (1970). Pentru analiza celor mai vechi știri despre ținuturile de la nord de Dunăre, vezi Al. Vulpe, *Geto-dacii ca unitate etno-istorică în lumea tracă*, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 5—11 ; idem, *Primele mențiuni antice despre geto-daci în lumina unei analize istorico-arheologice*, „Revista de istorie", 39, 1986, 9, p. 825—833.

[4] V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 231, îi apropia de toponimul Singidunum.

[5] În *Istoriile* lui Herodot mai sînt amintite rîurile *Carpis* și *Alpis* (IV, 49), care se vărsau în Dunărea pannonică (la Ptolemeu, *Geogr.* III, 7, 1, *Carpis* este o localitate) ; după unii, ar fi o confuzie cu denumirile munților Alpi și Carpați și, prin urmare, prima referire la munții Carpați (Καρπάτος ὄρος, Ptolemeu, III 5, 6 și 8, 1 ; vezi Al. Vulpe, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 7).

[6] În relatarea lui Diodor din Sicilia (XXI, 11—12), Dromichaites este un rege trac, iar în *Istoriile* lui Polibiu (fr. 102), odris. Strabo *(Geogr.* VII, 3, 8), care relatează și el evenimentul, după Ptolemeu al lui Lagos, arată însă că era un rege get.

[7] Vezi studiul sintetic al lui I. Glodariu, *L'intensité de l'influence romaine en Dacie préromaine*, Thraco-Dacica, 5, 1984, p. 150—155.

[8] Alfred Klotz, *Die geographischen commentarii des Agrippa und ihre Überreste*, Klio, 24, 1931, 3, p. 386—466 ; ediția lui P. Schnabel, Philologus, XC, 1935, p. 405—440, nu ne-a fost la îndemînă (comentariile lui Agrippa nu au fost excerptate și traduse în *Fontes*).

[9] A. Klotz, *op. cit.*, p. 421 ; vezi *ibidem*, *Divisio*, 14 și p. 414, *Div.* 11.

[10] Al. Vulpe, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 7 : „Trebuie adăugat că prin *Dacia* autorii citați mai sus înțelegeau teritoriile nord-dunărene, deoarece, la data la care scriau, regiunile dintre Balcani și Dunăre erau deja ocupate de romani. Nimic nu lasă să se înțeleagă utilizarea antică a acestui termen pentru toată vatra geto-dacilor, deși faptul e plauzibil pentru vremea lui Burebista. Terme-

www.dacoromanica.ro

nul de Dacia ca alternativă la cel de spațiu *carpato-ponto-dunărean*, pentru a desemna ținuturile în care trăiau geții și dacii, s-a încetățenit în tradiția istoriografică românească (Tocilescu, Pârvan etc.). Cu rezervele cuvenite, el poate fi utilizat".

[11] CIL, III, 7633 (= 827); I.I. Russu, Act. Muz., 1959, p. 120, nr. 1. Cf. C. Daicoviciu, ActaMN, 3, 1966, p. 164—170.

[12] IDR, II, 190.

[13] CIL, III, 8060. Cf. C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 164, 169.

[14] IDR, II, 168.

[15] Pausanias, X, 34, 5; inscripțiile CIL, VI, 31 856 (= ILS, 1 327) și AnnÉp, 1971, 447; cf. A. v. Premerstein, Klio, 12, 1912, p. 145—164. Despre costoboci, vezi articolul sintetic al lui N. Gostar, în *Dicționar*, p. 189—190 (cu bibliografie); vezi încă Gh. Bichir, în Thraco-Dacica, 4, 1983, p. 59—67.

[16] Despre carpi, cea mai importantă sinteză este cea a lui Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973; vezi și articolul sintetic al aceluiași, în *Dicționar*, p. 132—137.

[17] Jean-Luc Massy, Gallia, 43, 1985, 2, p. 481—482.

[18] Este cunoscut faptul că în secolele II—III, dacii liberi (de la nord și nord-vest de provincia romană) au reprezentat o forță militară considerabilă, care au creat destule probleme romanilor; vezi în acest sens și articolul lui N. Gostar, *Les titres impériaux Dacicus maximus et Carpicus maximus*, în *Actes de la XII^e Conférence internationale d'études classiques „Eirene" Cluj-Napoca, 2—7 octobre 1972*, București-Amsterdam, 1975, p. 643—649. Nu avem date despre organizarea lor politică, anume dacă s-a păstrat la ei instituția regalității geto-dace; probabil că romanii nu au permis acest lucru. Totuși, constatăm că Zia, de neam dac, fiica unui Tiatus, era soția regelui Pieporus al costobocilor (CIL, VI, 1801); nu este exclus ca ea să fi fost o prințesă dacă, în orice caz fiica unui *tarabostes* fruntaș al dacilor liberi. Alături de carpi, dacii continuă a fi o forță militară considerabilă și după instalarea pe pământul fostei provincii romane; așa se poate explica raritatea antichităților gotice pe cuprinsul acesteia.

[19] Recent: Gh. Bichir, Thraco-Dacica, 9, 1988, p. 115—116. Vezi și Ligia Bârzu, *Continuitatea culturii materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, 1979, p. 54.

[20] Aceste monede au fost emise mai întîi sub Decius (considerat într-o inscripție de la Apulum *restitutor Daciorum*: CIL, III, 1176 = ILS, 514) și continuate sub Claudius II și Aurelianus; vezi N. Lascu, Sargetia, 9—10, 1974—1975, p. 233—236.

[21] Thomas Drew-Bear, *Les voyages d'Aurélius Gaius, soldat de Dioclétien*, în *La Géographie administrative et politique d'Alexandre à Mahomet. Actes du colloque de Strasbourg, 14—16 juin 1979*, Strasbourg, 1981, p. 93—141; AnnÉp, 1981, 777.

[22] Vezi Gh. Bichir, „Revista de istorie", 38, 1985, 12: pe teritoriul Olteniei, lipsesc antichitățile sarmatice (p. 1 166), iar în Banat (p. 1 173), sarmații au pătruns abia după abandonarea Dacici.

L'IMAGE DE LA DACIE DANS L'ESPACE GÉOGRAPHIQUE DE L'ANTIQUITÉ

Résumé

La grande colonisation grecque a indubitablement contribué à l'introduction de la région des bouches du Danube dans l'horizon géographique du monde antique; mais l'image des Anciens sur les territoires situés au nord du grand fleuve restait encore vague. Selon la remarque de Strabon (*Géogr.* I, 2, 1), l'élargissement de l'horizon du monde civilisé a été déterminé spécialement par l'expansion macédoine et, ultérieurement, par les conquêtes romaines; de cette manière, les Grecs et les Romains viennent aussi en contact directement avec la population géto-dace d'au-delà du Danube.

La notion de *Dacia* est une création relativement récente des érudits anciens; la première mention date de l'époque d'Auguste: dans les commentaires géographiques de M. Vipsanius Agrippa (*Divisio orbis terrarum*

www.dacoromanica.ro

et *Dimensuratio provinciarum*), plus tard chez Pline l'Ancien et Tacite. Mais c'est à peine l'œuvre géographique de Claude Ptolémée (II^e siècle de n.è.) qui contient les plus importantes informations relatives à la géographie et l'ethnographie de la Dacie préromaine (quelques informations traitent aussi de l'histoire de la province romaine).

Par malheur, la disparition des commentaires sur les guerres daces de l'empereur Trajan ainsi que d'autres sources sur ces événements nous prive de l'image authentique de l'espace géto-dace dans un moment crucial de son histoire ; pourtant, les sources cartographiques (*Itinerarium Antonini*, *Tabula Peutingeriana*) et spécialement les documents épigraphiques nous aident d'une manière satisfaisante dans nos recherches sur la géographie historique de la Dacie romaine.

Pour l'antiquité romano-byzantine, c'est spécialement l'historien Jordanès qui nous transmet les plus importantes données sur l'espace de l'ancienne Dacie.

Pour achever, on observe que la notion géographique et ethno-linguistique de *Dacia* faisait son apparition parallèlement avec l'affirmation politique et militaire des Géto-Daces dans l'histoire du Sud-Est européen. Après la conquête de la Dacie et la romanisation de ses habitants (II^e—VI^e siècles), l'ancienne dénomination restait seulement comme une notion géographique dans la mémoire des érudits et de leurs ouvrages.

www.dacoromanica.ro

UN PĂMÎNTEAN PRINTRE DOMNITORII FANARIOȚI: MIHAI RACOVIȚĂ

MATEI D. VLAD

Între anii 1703 și 1765 pe tronurile celor două Țări Române extracarpatice, Moldova și Țara Românească, au stat și trei membri ai familiei Racoviță-Cehan. Este vorba de Mihai Racoviță și de fiii săi, Constantin și Ștefan [1]. Tatăl lor, Mihai Racoviță, care formează obiectul studiului de față, își începe domnia în Moldova în anul 1703, unde a avut trei guvernări (1703—1705; 1707—1709 și 1715—1726), și o încheie în Țara Românească cu două domnii (1730—1731 și 1741—1744).

Spre deosebire de alți principi din secolul al XVIII-lea, Mihai Racoviță este unicul voievod cu *două guvernări* între 1703—1709 și care preced anii 1711 și, respectiv 1716 — considerați drept început al domniilor fanariote în Moldova și Țara Românească. Această situație singulară l-a determinat pe Victor Papacostea să-l considere pe Mihai Racoviță drept „unul dintre domnii care fac tranziția de la domniile pămîntene la cele fanariote" pentru că — observa același istoric — „fanariotizarea tronurilor românești nu s-a făcut așa cum poate mai cred unii, la anume date precise — atît în Moldova cît și în Muntenia — ci încet, aproape pe nesimțite, cu serioase măsuri de prudență și camuflaj" [2].

Un alt fapt, de asemenea mai puțin obișnuit în veacul al XVIII-lea, este că nici o altă domnie, pînă la 1821, nu s-a desfășurat pe un interval așa de lung (1703—1744), după cum de la Vasile Lupu și pînă la Mihail Sturdza nici o altă guvernare moldoveană n-a durat atît de mult, aproape 11 ani, cît a fost cea de-a treia stăpînire a lui Mihai Racoviță [3].

Mihai vodă a guvernat efectiv în Moldova și Țara Românească timp de peste 18 ani (18 ani, două luni și 8 zile), fiind, așadar, în atenția factorilor de decizie de la Istanbul mai mult de patru decenii. În toată această îndelungă perioadă (1703—1744), marcată deseori de lupte înverșunate pentru domnie, duse între diferitele grupări boierești din Țara Românească și Moldova, Racoviță a trebuit să acționeze intens în vederea păstrării sau redobîndirii scaunului de la Iași ori de la București. Uneori această luptă a durat multă vreme (chiar 10 ani), semnificativ în acest sens fiind intervalul dintre 1731 și 1741. Și mai este ceva: nici una dintre cele cinci domnii ale sale nu s-au sfîrșit în liniște, adică printr-un transfer de putere de la Iași la București ori invers, cum s-a întîmplat, de pildă, cu alți domnitori fanarioți (Nicolae și Constantin Mavrocordat, Grigore al II-lea Ghica etc.). Mihai Racoviță a fost, dimpotrivă, de fiecare dată mazilit, exilat ori întemnițat și silit în momentele respective să ia drumul Istanbulului. La aceasta a contribuit, desigur, și conjunctura politică externă foarte complicată a Țărilor Române care, în perioada 1703—1744, au fost de trei ori teatrul

„Revista de istorie", tom 42, nr. 9, p. 889—909, 1989

www.dacoromanica.ro

unor confruntări militare între cele trei mari imperii vecine, conflicte generate de războaiele ruso-austro-turce din anii 1711, 1716—1718 și 1735—1739 [4]. Alteori, decizia de înlăturare a domnitorului a fost determinată de influența pe care reușeau s-o exercite grupările boierești adverse din țară asupra cercurilor politice de la Constantinopol.

După cum rezultă din izvoare, prima guvernare în Moldova a lui Mihai Racoviță s-a încheiat la 12 februarie 1705 cînd — așa cum notează Radu Greceanu — „pre Mihai vodă luîndu-l dă la Moldova și ducîndu-l la Poartă, *l-au pus la închisoare* [...] *cu doamna lui, cu coconii cu tot, l-a închis la Edicule de au șăzut multă vreme*" [5] (s.n.). Destituirea a surprins și pe boieri care — după *Cronica Ghiculeștilor* — „s-au tulburat mult de mazilirea lui Racoviță, căci s-a făcut fără pricină și atît de repede" [6], sau — cum zice Neculce — „așè fără veste" [7], sub pretextul „de a-și fi însușit bani din țară" [8]. După opinia lui C. C. Giurescu, domnitorul a trebuit să dea însă socoteală de suma de bani „pe care poate nici n-o luase" [9].

A doua domnie s-a terminat, de asemenea, în chip nefericit pentru principe la 14 sau 17 octombrie 1709 [10], la un răstimp de trei luni și ceva, după ce țarul Petru cel Mare învinsese la Poltava (8 iulie 1709) pe Carol al XII-lea, regele Suediei. Victoriile militare ale lui Petru I l-au determinat, se pare, pe Mihai Racoviță să încline spre Rusia. Învinuit deci — după cum scrie cronicarul turc Silahdar Fîndîklîlî — că „face hăinii tainice și răzvrătiri cu țarul Moscovei" [11], Poarta otomană a reacționat cu promptitudine și duritate. *Cronica anonimă a Moldovei* ne informează că sultanul Ahmed al III-lea (1703—1730) „*l-au mazilit cu mare urgie*" [12] (s.n.) după care — aflăm dintr-un alt izvor contemporan — „l-au întemnițat la Șapte-Turnuri", unde „a stat acolo [...] șapte luni" [13]. A reușit să scape — scrie Manolache Drăghici — datorită vizirului „Numan pașa Chiuprulîul, om foarte bun", care „l-au dizvinovățit și i-au dat drumul din închisoare" [14].

Finalul celei de-a treia domnii moldovene a avut, de asemenea, un rezultat cu totul neprevăzut pentru Mihai Racoviță, care spera, în urma intrigilor țesute de el la Poartă, să obțină tronul muntean. Concludentă în această privință este constatarea cronicarului turc Küciuk-Celibizade Ismail Asîm Efendi. Acesta relevă că motivul principal al mazilirii din anul 1726 a fost ambiția lui Mihai vodă de a ajunge, cu orice preț, în scaunul de la București. În vederea atingerii acestui scop, el „își făcuse legături cu unii boieri din Țara Românească", fiindcă dorea „*din toată inima și tot sufletul*" (s.n.) să guverneze și în acest principat. Dar, împlinirea unui asemenea vis ar fi dus — inevitabil — la înlăturarea lui Nicolae Mavrocordat. Or — continuă izvorul — „ivirea unei astfel de stări între voievozii arătați mai sus ar fi putut da naștere la răscoală în țară". Pentru a evita o asemenea situație, așa cum era de așteptat, autoritățile otomane „au socotit mai potrivit ca el [Mihai Racoviță] să fie mazilit [...] și să stea în palatul său de la Kuru-Cesme" [15]. De altfel, încă din anul precedent, Racoviță, în pofida demersurilor pe care le întreprinde personal pe lîngă cercurile politice constantinopolitane, și-a dat seama că însuși tronul pe care stătea la Iași începuse să se clatine. Numai așa se explică îngrijorarea de care era cuprins și pe care el o dă în vileag la 11 iunie 1725, într-o scrisoare pe care o trimite lui Hrisant Notara. Între altele, domnitorul se plîngea marelui prelat că la Istanbul există „oarecari dușmani și voitori de rău" care „s-au apucat

www.dacoromanica.ro

de multe împotriva noastră, spre paguba și pedeapsa noastră, mai ales cu multe minciuni" [16].

Sfîrșitul celor două domnii muntene l-a pus și la mai grele încercări pe Mihai Racoviță. Astfel, prima sa guvernare în Țara Românească se încheie la 13 octombrie 1731, deci numai după un an de stăpînire, cînd este din nou „închis și în primejdie de a-și pierde viața; scapă însă, dînd cinci sute de pungi și punînd chezași pe prietenii ce avea la Poartă" [17]. Cu toate acestea, în anul următor, sultanul Mahmud I (1730—1754) a decis „surghiunirea lui Mihai vodă la Mitilene [capitala insulei Lesbos] în luna iunie a anului de la Adam 7240" (1732) [18].

În fine, ultima destituire a lui Mihai Racoviță s-a petrecut în iulie 1744. La ea s-a ajuns — după cum notează Izzi Suleiman Efendi — pentru că voievodul întrecuse „orice măsură în nedreptăți", fapt care a determinat „boierii întregii țări [...] *precum și populația*" (s.n.) să ceară „pedepsirea lui, precum și îndepărtarea" din scaun [19]. Conform relatărilor cuprinse în raportul pe care Zuanne Donado îl înaintează dogelui Veneției, la 2/13 august 1744, Mihai Racoviță a fost (la fel ca în 1731) „dus la Constantinopol și încarcerat spre a i se tăia capul". A scăpat și de data aceasta, ca prin minune, în schimbul a o mie de pungi de bani, din care 500 plătite pe loc, făcînd ca pedeapsa capitală să i se comute cu exilul în insula Tenedos [20]. A murit, după 12 ani, la Istanbul. Într-o scrisoare din 7/19 ianuarie 1756, pe care De Vergennes, ambasadorul Franței la Constantinopol, o trimite fiului, domnitorul moldovean Constantin Racoviță, sînt exprimate condoleanțe pentru pierderea tatălui său. [21]

Înainte de a ne opri asupra împrejurărilor politice interne și externe în care Mihai Racoviță a ocupat pentru întîia oară tronul de la Iași (1703), să aruncăm o scurtă privire asupra familiei sale. După unele mărturii, familia Racoviță este destul de veche în Moldova; fiind atestată în izvoare încă din secolul al XV-lea. După opinia lui I.C. Filitti (și a altor cercetători), această familie fusese ridicată la rangul de boieri de către Ștefan cel Mare în urma bătăliei de la Rahova (10 ianuarie 1475) [22]. Alte documente confirmă prezența acesteia și printre nobilii români din Banat, așa cum rezultă dintr-un act regal emis de Vladislav I al Ungariei, la 10 august 1440, care pomenește de un „Valentin de Racovița" [23], deși este greu de stabilit o legătură cu Racovițeștii din Moldova [24]. Reprezintă însă o certitudine faptul că un număr important de toponimice și hidronimice (sate, rîuri etc.), de pe întreg cuprinsul țării, purtau în vechime (ca și astăzi) denumirea de Racoviță [25]. După cum sigură este și constatarea că această familie s-a mai numit și Cehan [26]. În secolul al XVI-lea (pe la 1565) familia Racoviță-Cehan — prin unii din membrii săi — făcea parte dintre boierii de frunte ai țării. Din rîndul acestora se va naște, pe la începutul veacului al XVII-lea, Racoviță-Cehan [27], străbunicul lui Mihai vodă. Domnitorul a fost fiul lui Ion (Ioniță) Racoviță [28] și al Nastasiei (Anastasia), fiica marelui vornic moldovean Toma Cantacuzino. Este de presupus că Nastasia a primit în casă o educație aleasă, întrucît Miron Costin scrie despre el și fratele său Iordache vistierul că asemenea „capete debia de au avut cîndva aceasta țară, sau de va mai avea"[29]. Mama lui Mihai Racoviță a murit însă de timpuriu, la 30 iunie 1668, fiind îngropa-

www.dacoromanica.ro

tă, după mărturia cuprinsă în documentul din 15 octombrie 1751, la mănăstirea Golia din Iași.

Despre Mihai Racoviță nu există, din păcate, prea multe știri, îndeosebi cu privire la tinerețea și la perioada care a premers numirea sa în scaunul domnesc de la Iași (1703). Conform unor mărturii, el s-ar fi născut prin anul 1660 (probabil la Iași). În această privință, cronicarul sas Thomas Tartler precizează că în 1741, cînd Mihai Racoviță își începea ultima sa domnie, era *„un bărbat de 80 de ani și român din naștere"* [30], mărturie confirmată, indirect, de numeroase alte izvoare. Astfel, un raport diplomatic saxono-polon din 18 octombrie 1726, vorbește de *„înlocuirea bătrînului Mihai Racoviță"* [31], iar la 26 decembrie 1730 se susține că el a obținut scaunul de la București, deoarece *„era mai bătrîn* și [...] mai încercat" [32]. După cum, în 1732, Grigore al II-lea Ghica își manifesta regretul că *„un domn bătrîn mai stătea în surghiun"* [33], aluzie directă la Mihai Racoviță care fusese exilat, cum am arătat, în insula Mitilene. Zece ani mai tîrziu, un alt raport diplomatic, din 5 martie 1742, notează că *„Mihai vodă, fiind bătrîn*, este ca și zăpăcit, trăiește cu frică" [34]. În fine, Ion Neculce vorbește pe la 1739 „di Mihai-vodă, *domnu bătrîn*" [35] (s.n.). Asemenea mărturii, precum și altele, ne determină să credem că anul 1660 poate fi socotit, într-adevăr, anul nașterii sale. În acest context merită să subliniem că istoria noastră națională n-a mai înregistrat un caz asemănător de revenire în scaunul domnesc la vîrsta „de 80 de ani". Și să nu uităm că Racoviță a mai guvernat încă 4 ani, pînă la mazilirea din 1744.

În privința originii sale, izvoarele noastre interne sînt *unanime* în a releva că Mihai vodă era *„de niam vechiu, den boieri de țară"* [36] și că familia lui *„se numia și Cehan"* [37]. Postelnicul Manolache Drăghici și Dionisie Fotino adaugă, între altele, că era *„de loc din satul Racova, ținutul Vaslui"* [38] (s.n.). În temeiul acestor mărturii A. D. Xenopol va susține că Mihai Racoviță era „boier drept moldovean" [39], iar N. Iorga că era „un român de viță veche", dar „pe jumătate cantacuzinească" [40].

Înainte de a ajunge domn, Mihai Racoviță a ocupat mai multe dregătorii în Moldova [41]. La 9 iunie 1690 se căsătorește cu „Elisaveta [Safta], fiica lui Constantin Cantemir" [42]. Conform relatării lui Neculce, însuși vodă Cantemir „ș-au ales din toți feciorii de boieri pe Mihălachi, ficiorul lui Ion Racoviță vornicului, de l-au luat gineri", făcînd „nuntă cu dînsul domnească", după care „l-au și boierit, l-au făcut comis mare" [43].

În decembrie 1691, din porunca domnitorului Constantin Cantemir, Mihai Racoviță participă cu „un steag de lefegii" la prinderea lui Miron Costin, deși Catrina Cantacuzino, sora mamei sale, era căsătorită cu marele vornic Velicico Costin, fratele cronicarului. După cum se știe, ambii Costinești au căzut victime datorită furiei dezlănțuite a boierilor Rusetești [44]. Doi ani mai tîrziu de la consumarea acestei drame, Mihai Racoviță ajunge, așa cum apare în actul din 22 ianuarie 1693 [45], mare stolnic și, în această calitate (precum și ca ginere), este prezent la adunarea „boierilor de sfat", convocată de Cantemir vodă la 13 martie 1693, cu cinci zile înaintea morții sale [46].

În timpul primei domnii a lui Antioh Cantemir (1695—1700), Racoviță devine mare spătar, după cum rezultă din documentul din 8 decembrie 1695 [47]. Ca mare spătar, în februarie 1700, ia parte la banchetul dat la Iași de către Antioh vodă în cinstea lui Rafael Leszczynski, șeful unei mari

www.dacoromanica.ro

solii polone, ospăț care „a ținut cîteva ceasuri", după cum notează Francisc Radzewski în însemnările sale din 28 februarie 1700 [48].

Între timp, după moartea Saftei, întîmplată în 1698, Mihai Racoviță se va recăsători (probabil în 1700) cu „altă fată de boier, a Dedului spătarului de la Galați, și cu acie au viețuit de-au făcut copiii", și anume: „coconi 5 și cucoane 3", după cum scrie Ion Neculce [49]. Despre Ana (Anița) Codreanu, Dimitrie Cantemir (îndrăgostit, se pare, de ea), deși scrie în *Istoria ieroglifică* că era „minune de frumusețe", în același timp o și ponegrește [50]. În schimb, Neculce are despre ea cuvinte de laudă, precizînd, între altele, că „era de treabă, bună și milostivă" și că „multe biserici și mănăstiri stricate au acoperit [...] și pe fete sărace le grijiè și le mărita" [51].

În privința lui Mihai Racoviță, relatările din izvoarele interne sînt deseori contradictorii, fapt care a determinat istoriografia noastră să-l aprecieze în chip diferit atît ca persoană cît și în calitatea sa de domnitor al celor două Țări Române extracarpatice. Dacă în privința domniilor moldovene, cu unele excepții (referitoare îndeosebi la a treia sa guvernare), judecățile sînt în general pozitive, tonul acestora se schimbă în mod brusc, devenind aproape în totalitate negativ, atunci cînd se referă la cele două domnii din Tara Românească.

Autorul *Cronicii anonime a Moldovei* îi face lui Mihai Racoviță un portret favorabil, scriind că acesta era „*om înțeleptu, nemărețu și cinstitoriu, apropiiat către toți*" și „*dreptate țărăi făcea și frumos chivernisiia* " [52] (s.n.). *Cronica racovițeană*, atribuită de Mihail Kogălniceanu lui Nicolae Muste, are aceleași cuvinte de laudă pentru toate guvernările moldovene ale voievodului. Acest autor precizează că Racoviță „s-au arătat cu fire blîndă către toți, și fără nici o mîndrie", fiind „*pe voia boierilor și a țării*", iar „*tuturor săracilor mai cu odihnă*" [53] (s.n.). La rîndu-i, Dionisie Fotino, în *Istoria generală a Daciei*, notează că Mihai Racoviță era „om cu inima deschisă, chema pre toți pre nume și ușile casei sale erau totdeauna deschise fără grijă sau bănuială" [54]. Pornind de la aceste mărturii, istoricul Victor Papacostea va fi tentat să vorbească de caracterul „patriarhal și democrat" al domniilor moldovene ale lui Mihai Racoviță, scriind, între altele, că „după vechile tradiții ale țării", el a fost „un domn gospodar cu moravuri sănătoase" [55]. Dar, contrar acestor concluzii, se impune și observația că unele izvoare care-l laudă în primele două domnii, în chip paradoxal, își modifică tonul atunci cînd se referă la a treia guvernare din Moldova. Așa, de pildă, autorii *Cronicii anonime a Moldovei* și *Cronicii Ghiculeștilor* (dar și alte izvoare) susțin că în perioada 1715—1726 domnitorul Racoviță „*S-au arătat schimbat den firea caria arătasă în domniia întăi și a doa*" [56], fapt care l-a determinat pe N. Iorga să afirme că „Racoviță nu mai era acum domnul drept și prielnic tuturora de odinioară" [57]. Această schimbare ținea de caracterul foarte nestatornic al voievodului și care și-a pus amprenta pe întreaga sa politică internă, cu precădere în domeniul fiscal. Concludentă în această privință este constatarea lui Ion Neculce, care scrie că „*Mihai vodă nu este, cum s-arăta, blînd, șigaci [glumeț] cu toții și moale, ce într-alt chip, că era multe hiri, nu numai o hire*" [58] (s.n.). Dar nu trebuie să uităm însă că nici Neculce, ținut un timp departe de slujbele mari ale țării, considerat de Racoviță un adept al Cantemireștilor, nu este întotdeauna obiectiv în aprecierile pe care le formulează cu privire la voievod [59]. Ce-i drept, atacurile sale sînt îndreptate, de cele mai multe

www.dacoromanica.ro

ori, nu atît împotriva lui Racoviță, cît mai ales împotriva acelor boieri care-l tutelau în chip deplin. În acest context, Neculce îi găsește chiar circumstanțe atenuante, arătînd, între altele, ca „Mihai vodă nu putè deplin să stăpînească [cîrmuiască] cum se cade", deoarece „*boierii Moldovei pe cie vreme erau niște boieri mai țapeni, mai putincioși, să iubiè unul cu altul și s-învoie la sfat*" [60] (s.n.).

Spre deosebire de Neculce, Dimitrie Cantemir, în lucrarea sa filozofico-alegorică, *Istoria ieroglifică*, îi face lui Mihai Racoviță o caracterizare încărcată de sarcasm, numindu-l „Struțocămila" [61]. Fără a fi întru totul de acord cu afirmațiile subiective și exagerate ale prințului-cărturar, subliniem însă că nici din alte izvoare interne și externe nu rezultă că Mihai Racoviță ar fi avut vreo pregătire culturală deosebită. Singura limbă cunoscută era cea maternă. Cert este că un izvor diplomatic, din septembrie 1741, consemnînd discuția dintre domnitorul Racoviță și marele vizir, precizează că „*tălmăcirea o făcea dragomanul*" [62], lucru greu de înțeles, ținînd seama că pînă atunci voievodul român trăise mai mult de un deceniu în Imperiul Otoman. Unele izvoare îl prezintă drept un om vanitos, plin de mîndrie. Astfel, conform unei mărturii din octombrie 1741, Mihai vodă ar fi declarat, după o întîlnire cu mitropolitul Gherasim al Heracleiei, că „tocmai atunci cînd dușmanii atentau chiar la viața lui, el s-a văzut domnul Țării Românești" ! [63].

Pornind de la aceste relatări, cuprinse în izvoarele interne sau externe, de multe ori inconsecvente, istoriografia noastră mai veche și mai nouă a ajuns la constatări și concluzii, cu mici excepții, unanime cu privire la domniile lui Mihai Racoviță în Moldova și Țara Românească. Vom enunța numai cîteva dintre ele. Astfel, Pompiliu Eliade a văzut în Mihai Racoviță „un domnitor român de neam", dar „de tristă amintire" [64] sau — cum se exprimă I. C. Filitti — „un voievod care devenise complet străin în patria sa" („qui était devenu complètement étranger à sa patrie") [65] În aceeași ordine de idei, istoricul Florin Constantiniu afirmă în cartea sa apărută în 1985 și consacrată domniei lui Constantin Mavrocordat, că în timp ce acesta „desfășura politica sa de reformă în Moldova, peste Milcov, Țara Românească se afla sub cîrmuirea unuia dintre cei mai rapaci domni fanarioți, Mihai Racoviță (1741—1744)" [66].

★

Prima înscăunare a lui Mihai Racoviță pe tronul de la Iași a avut loc în toamna anului 1703, în contextul unor aprige lupte pentru domnie. De altfel, încă din octombrie 1701 cîțiva mari boieri de frunte ai țării, printre care se afla și *marele spătar Mihai Racoviță*, potrivnici lui Constantin Duca (1700—1703), ginerele lui Brîncoveanu, au părăsit Moldova și au trecut hotarul „unii în Țara Românească și alții în Țara Ungurească [Transilvania]". Fuga s-a produs — după cum precizează *Cronica anonimă a Moldovei* — „cu știrea lui Basarab vodă [Brîncoveanu], care lucru pe urmă s-au arătat, cînd i-au priimit în țara lui cu bucurie și cu dragoste" [67]. În această privință, Radu Greceanu notează că Brîncoveanu le-a promis „cu dulci cuvinte" că îi va ajuta, încît „fieștecare să-și meargă la casa și pămîntul său" [68].

Într-adevăr, în urma intrigilor țesute cu multă dibăcie de boierii opozanți și mai ales de Brîncoveanu (acesta, pe atunci, cu relații puternice

www.dacoromanica.ro

în cercurile de decizie de la Istanbul), Poarta îl va destitui pe Constantin Duca [69]. Ca atare, începînd din 15 iunie 1703, tronul de la Iași devenise vacant, fiind rîvnit, în aceeași măsură, de toți virtualii săi candidați [70].

Opoziția din țară, puternică și unită, a început să acționeze intens pe lîngă forurile de decizie otomane. În septembrie 1703, o impresionantă delegație, ce se ridica la „mai mult de 300 de oameni" [71] și din care făcea parte — după Neculce — „boierime și gloată" [72] (în realitate, mari boieri), s-au prezentat sultanului Ahmed al III-lea, aflat cu tabăra la Adrianopol, rugîndu-l „să le dea împărăția domnu". Sultanul — conform unor mărturii contemporane — a însărcinat pe vizir să le comunice că li se permite *„să-și aliagă dintre dînșii pe unul, care ar vrea, ca să-l facă domnu"* [73] (s.n.). În urma acestei încuviințări, boierii — scrie Radu Greceanu — „la un cuvînt fiind, au dus pe Mihalache Racoviță paharnecul la vezirul, zicînd cu toții că pe acela îl poftescu să le fie domnu și stăpîn" [74].

Unele dintre izvoarele noastre interne fac aluzie la modul cum a reacționat Mihai Racoviță atunci cînd „l-au îmbrăcat cu caftan domnesc". El vrea să lase impresia, la fel ca și Brîncoveanu în anul 1688, că „nu-i plăcè să priimească domnia". Această așa-zisă dezinteresare a fost însă figurată plastic de talentatul povestitor Ion Neculce, care scrie cu mult umor că Racoviță a procedat la fel „ca și fata cie dzisă unui voinc: « Fă-te tu a mă trage, și eu oi merge plîngînd ». Așè să făcè și Mihai-vodă că nu-i trebuiește domnia" [75]. O constatare, într-adevăr reală, pe care a intuit-o în mod admirabil și Enache Kogălniceanu care, referindu-se la perioada 1731 — 1741, scrie despre Mihai Racovițță că, deși „șidè de atîța ani în Tarigrad mazil" (avea deja peste 70 de ani), totuși el *„îmbla de zi și noapte după domnii"* [76] (s.n.).

După solemnitatea primirii și a înscăunării pe tronul de la Iași, Mihai Racoviță a purces, conform obiceiului, la împărțirea rangurilor boierești și la alcătuirea divanului domnesc [77]. De o mare trecere pe lîngă Mihai Racoviță s-a bucurat vărul său primar Iordache Ruset, numit acum mare vornic de Țara de Jos. După relatarea lui Neculce, acesta devenise „cel mai puternic" și „mai de cinste" dintre boieri și „ce vrè el și ce poronciè el, acie făcè și Mihai-vodă". Neculce condamnă cu vehemență faptul că influentul boier își permitea să intre în palatul domnesc „și cu treabă și fără treabă, cînd le era voiea, de nu sămăna curtea nemic a domnie, de atîta obrăznicie ce era" [78].

★

Pe tărîm fiscal, prima guvernare în Moldova (1703 — 1705) a fost — după opinia lui C.C. Giurescu — „liniștită și blîndă", dar și fără „mare însemnătate" [79]. Astfel, în *Cronica racovițeană* se afirmă că în acest timp țara a cunoscut o perioadă de „pace și liniște între toți". Autorul ei, Pseudo-Nicolae Muste, susține că Mihai vodă guverna Moldova „cu cumpăt bun", fiind „la judecată foarte cu dreptate" și că „nimărui nu-i era poprită ușa". După același izvor, domnitorul acorda audiență „nu numai boierilor, *ce și din cei proști, prea lesne intra de îșe isprăvia lucrurile lor tuturor le zicea pre nume și judecata o cerca foarte cu amăruntul, și prea încet, cu îngăduială, de îșe puteau spune săracii jalbele lor*" [80] (s. n.).

www.dacoromanica.ro

O schimbare în politica fiscală a lui Mihai Racoviţă s-ar fi produs, după unele izvoare, începînd chiar din a doua sa domnie în Moldova (1707—1709). În această privinţă, *Cronica anonimă a Moldovei* precizează că „Mihai-vodă făcut-au de obşte greşeală că au scos desiatina în toată ţara de au luat şi de la boieri şi de la mănăstiri şi de la toate bréslele desiatină asiamenea ca şi de la ţărani, care lucru mai nainte vréme în ţara noastră n-au fostu" [81]. După opinia lui Victor Papacostea, prin „acest sistem fiscal nivelator", domnitorul ar fi lovit puternic „în privilegiile nobilimii şi chiar ale bisericii" [82].

În a treia domnie, în 1723, Mihai Racoviţă a reluat sistemul „ruptorii", hotărînd ca perceperea dărilor să se facă în cinci rate anuale. Mihai vodă — precizează Nicolae Muste — „au făcut ruptă în toată ţara să fie numai cinci sferturi într-un an; iar altă nimica nici un fel de angărie n-au mai scos; *şi le era tuturor săracilor, mai cu odihnă că fiecare ştia cît bir are a da într-un an. Nu umblau zlotaşii totdeauna prin ţară, cum era pînă atuncea*" [83] (s. n.). Deşi domnitorul le-a promis ţăranilor că „rupta" să o plătească „foarte uşor", după „putinţa lor", situaţia s-a agravat însă pe măsura scurgerii timpului[84].

Este adevărat că începînd chiar din primul an al celei de-a treia guvernări, mai exact din 1716, Moldova s-a aflat într-o situaţie extrem de grea din punct de vedere economic. La aceasta a contribuit şi faptul că în vara anului 1716 „fost-au [în Moldova] multe ploi şi adésă, cît într-acel an nice pîinile nu s-au făcut, nice mălaiu, nice poamă de vie nu s-au făcut de răcele ce-au fostu toată vara" [85]. O asemenea mărturie se confirmă şi printr-o însemnare existentă pe un manuscris, din care aflăm că în acea vară „au ninsu în luna avgust în 3 zile, leat în 7224 (1716), în zilele lui Mihai vodă în domnie" [86]. Situaţia s-a agravat şi mai mult, în 1718, cînd, din nou — se arată în *Cronica Ghiculeştilor* —, „a fost mare nerodire şi oamenii fugeau care încotro putea, ca să găsească pîine". A fost nevoie de intervenţia directă a lui Mihai Racoviţă, care, afectat, se pare, de „suferinţele acestor săraci", i-a adunat pe toţi la un loc „şi le-a dat puţină hrană şi pe urmă i-a împărţit pe la boieri, dînd fiecăruia cîte 30, 20, 10 sau 5 oameni, după putinţa fiecăruia, ca să-i hrănească într-acea iarnă[87]. Din păcate, asemenea măsuri au fost efemere şi ineficiente, neputînd redresa cît de cît starea precară în care ajunsese ţara. Deşi într-o scrisoare din 4 ianuarie 1716, trimisă de Racoviţă patriarhului Hrisant Notara, el îşi arată îngrijorarea în legătură cu „greutăţile ce apasă asupra noastră", făgăduia totuşi „să poată face" din a treia sa domnie în Moldova o cît mai „plăcută cîrmuire" [88]. Nu s-a ţinut însă de cuvînt şi a recurs la o fiscalitate drastică[89]. Într-adevăr, dările pe care predecesorul său Nicolae Mavrocordat „le desfiinţase", unele „cu blestem [...] să nu le scoată nimeni", Mihai Racoviţă le-a reintrodus „toate în întregime", adăugînd şi multe alte noi, necunoscute pînă atunci[90]. Cronicarul Ioan Canta remarcă şi el că politica fiscală a domnitorului a avut urmări grele pentru ţară şi că numai fiul său Constantin Racoviţă (1749—1753; 1756—1757), care „au arătat mare milă şi facere de bine Ţării Moldovii", a reuşit „să mîntuiască păcatele părintelui său, lui Mihai voevoda" [91].

www.dacoromanica.ro

În domniile muntene (1730—1731 și 1741—1744), politica fiscală a lui Mihai Racoviță capătă un caracter rar întîlnit în secolul al XVIII-lea, depășind orice limită, ceea ce a stîrnit fuga în masă, peste Dunăre, a țăranilor. În această privință, Dionisie Fotino notează că, din cauza dărilor excesiv de grele, „peste 15 000 de locuitori, atît de peste Olt cît și de dincoace, au fugit peste Dunăre" [92].

În ultima domnie munteană (1741—1744), octogenarul Mihai Racoviță a recurs la o fiscalitate extrem de dură, în speranța că va reuși să strîngă bani pentru a-și achita unele datorii restante, de circa 300 de pungi, pe care le avea, conform unor mărturii, la tezaurul statului otoman, după mazilirea din anul 1731[93]. La acestea se mai adăugau însă alte sute de pungi pe care Racoviță, după propria-i declarație, le cheltuise pentru obținerea scaunului domnesc de la București, în 1741[94], făcînd abstracție de alte sume, pe care nu le cunoaștem, date în anii 1733 și 1737, cu prilejul încercărilor de a reveni pe tronul uneia din cele două Țări Române extracarpatice. Astfel, un raport diplomatic, din septembrie 1741, ne informează că, în urma primirii caftanului domnesc, marele vizir i-ar fi atras atenția că „*i s-a dat Țara Românească, însă să deschidă bine ochii să slujească cu credință, să fie ocrotitorul raialei* [*populației*] *și să nu facă nedreptăți și asupriri*" [95] (s. n.). În pofida acestei recomandări, Țara Românească a intrat într-o și mai puternică criză financiară, fiind — conform izvorului din 5 martie 1742 — „într-o stare proastă" și de „mare jale" [96]. Această situație s-a răsfrînt și asupra birnicilor, al căror număr a scăzut considerabil, peste „zece mii în ținuturile de aici [Muntenia], iar în cele de peste Olt cu cincisprezece mii". Aproximativ 25 000 de contribuabili își părăsiseră astfel satele, existînd îngrijorarea că „în curînd țara [...] se va risipi", ceea ce s-a și întîmplat[97].

În fața unei asemenea situații grave, de nesiguranță și instabilitate, se pare că însuși Mihai Racoviță a încercat să refacă cît de cît potențialul demografic al țării, emițînd în acest scop mai multe acte[98]. De altfel, după cum rezultă din firmanul lui Mahmud I (1730—1754), emis la 17/26 ianuarie 1743, Mihai vodă recunoștea printr-un arzuhal [memoriu], înaintat anterior sultanului, că „raialele [populația] Țării Românești, tributare vechi, se împrăștiaseră și plecaseră care încotro". Drept urmare, sultanul hotăra ca „raialele românești de acest fel, unde vor fi găsite [...], vor trebui să fie ridicate, prin mijlocirea voievodului Țării Românești, și să fie duse și așezate în vechile lor sate" [99]. Încercarea lui Mihai Racoviță de a stăvili depopularea nu a dat însă rezultate, deoarece izvoarele continuă să pomenească de spargerea și pustiirea satelor[100]. În această privință, dacă luăm în considerare datele furnizate de generalul Bauer, rezultă că în 1745 numărul familiilor impozabile din Tara Românească ajunsese la numai 70 000 față de 147 000 cîte erau spre sfîrșitul anului 1739 (cînd s-a efectuat un recensămînt fiscal)[101]. Aceasta înseamnă că scăderea populației contribuabile s-a produs, cu precădere, în cei aproape 4 ani de domnie munteană ai lui Mihai Racoviță (1741—1744)[102].

Despre abuzurile comise de Mihai Racoviță în domeniul fiscal, cercurile constantinopolitane aflaseră încă de la începutul anului 1742. Se aștepta însă numai momentul oportun pentru ca sultanul să decidă mazilirea lui. Intuind primejdia, prea vîrstnicul domnitor, în loc să re-

www.dacoromanica.ro

nunțe de bunăvoie la tron, a început să îndemne pe boieri — după cum aflăm din unele scrisori din mai și 15 august 1742 — ca aceștia să redacteze arzuri (petiții) către sultan din care să reiasă că „*de Mihai vodă sînt cu toții foarte mulțumiți, căci este bun și drept și că ei se roagă de împărăție să li-l hărăzească să-l aibă [domn] pînă la moarte*"[103] (s. n.).

În pofida acestor stratageme de a crea la Instanbul o cu totul altă imagine decît cea reală, Mihai Racoviță s-a afundat și mai mult în datorii, iar abuzurile și nedreptățile sale ajunseseră să fie „trîmbițate — ne informează unele rapoarte diplomatice din august și decembrie 1742 — pe toate cărările din Constantinopol" [104]. Datorită capuchehaielelor sale, care mai aveau încă trecere pe lîngă cercurile influente din jurul sultanului, Racoviță a reușit să se mențină în scaun pînă la 2/13 august 1744, cînd a fost înlăturat definitiv.

Privită în ansamblu, politica fiscală a lui Mihai Racoviță, îndeosebi în timpul domniilor din Țara Românească, a lăsat o amintire grea în izvoarele vremii, prin exploatarea cruntă la care a fost supus poporul.

Pe tărîm cultural, domnia de peste 18 ani a lui Mihai Racoviță nu s-a distins, din păcate, prin ceva deosebit. După opinia lui Const. Stoide, toate școlile înființate de Nicolae Mavrocordat „au avut de suferit în timpul domniei lui Mihai Racoviță" [105]. Însăși *Academia domnească* de la Iași „trece printr-o perioadă grea", decădere datorată — după cum remarca N. Iorga — „lipsei de simpatie a lui Mihai Racoviță față de ea" [106], concluzie împărtășită și de Ștefan Bîrsănescu care adaugă că domnitorul „nu i-a acordat sprijinul necesar" [107].

În ultima domnie munteană (1741—1744), Mihai Racoviță a manifestat, se pare, mai mult interes pentru „starea învățămîntului". Astfel, conform datelor cuprinse în bugetul școlilor din anul 1741, rezultă că „dascălul cel mare" de la Academia Sf. Sava primea 45 taleri pe lună, cel de gramatică 25 taleri, iar cel de italiană 20 de taleri. De altfel, în temeiul documentului de la 1 septembrie 1741, emis de Mihai Racoviță, dascălii de la Școala Sf. Sava urmau să-și predea fiecare disciplina lui, unul dintre ei fiind de „învățătură filosofească" [108]. Tot în acest an ia ființă Școala domnească de la Tîrgoviște, precum și altele cu limba de predare slavonă la Slatina, Rîmnicu Vîlcea și Cîmpulung-Muscel, iar cu limba de predare latină la Craiova[109].

Deși nu era un om învățat, în timpul domniilor sale s-au tipărit totuși mai multe cărți, unele dintre ele cu sprijinul său nemijlocit. Astfel, în prefața *Antologhionului* românesc apărut la Iași, în 1726, mitropolitul Gheorghe al Moldovei îi mulțumește voievodului pentru că „m-au îndemnat de am început și mi-au agiutat de am tipărit această sfîntă carte, ce se cheamă Antologhion, adică floarea cuvintelor" [110]. Elogii similare i se aduc și în alte prefețe ale unor cărți tipărite în timpul domniilor sale din Muntenia (1730—1731 și 1741—1744). Pe unele dintre acestea se află imprimată stema unită a Moldovei și Țării Românești, însoțită de „stihuri" ce preamărese personalitatea lui Mihai Racoviță. Asemenea reprezentări și „stihuri" întîlnim, de pildă, în *Molitvenicul*, *Evanghelia* și *Cazaniile* lui Ilie Miniat, toate trei tipărite în românește, la București, în anii 1741—1742 [111]. Ele s-au tălmăcit „dupre limba greciască pre limba românească [...] *pentru folosul tuturor* [...] *carii grăescu tot cu acieastă limbă românească*" [112] (s.n.).

www.dacoromanica.ro

În domeniul construcțiilor edilitare, Mihai Racoviță a rămas — cum remarcă N. Iorga — „fără măcar o biserică de pomenire, [...] în ciuda originii, pe jumătate cantacuzinească" [113]. Dionisie Fotino ne informează că în prima domnie de la Iași (1703—1705), el ar fi „mărit biserica Curții și a făcut din nou biserica de la Vamă" [114]. De asemenea, din porunca doamnei Ana Racoviță a fost reparată „Mitropolia cea veche, în care nu se mai slujea de mult" [115]. Conform unei însemnări tîrzii din secolul al XIX-lea (25 martie 1854) se pare că și Biserica Albă din Botoșani, fondată de Elena Rareș, în anul 1552, a fost „înnoită la anul 1725 de Mihail Racoviță voievod, cu arătare anume fiecăruia lucru dăinuit" [116]. Tot în a treia domnie moldoveană (1715 — 1726) — după cum aflăm din *Cronica Ghiculeștilor* — „Mihai vodă a zidit o biserică în satul numit Olășeni". Din același izvor, precum și din *Cronica anonimă*, rezultă că în urma incendiului care a avut loc la Iași, în aprilie 1723, cînd „au sărit focul și în curțile domnești și au arsu de s-au topit pînă în pămînt", Mihai Racoviță „s-au apucat [...] și au făcut casele de iznoavă, cum să văd, puind ispravnic pe Constantin Costache vel spătar, iar deplin nu le-au isprăvit, scurtîndu-l vremea" [117].

★

În politica externă, Mihai Racoviță, deși nu a fost înzestrat cu însușiri diplomatice deosebite, a reușit totuși să guverneze la Iași și București timp de peste 18 ani, să înlăture nu o dată pe potențialii săi adversari și să apere chiar integritatea teritorială a Moldovei, mai ales în timpul atacului întreprins de Habsburgi asupra țării în anii 1716—1717.

Față de Poarta otomană a adoptat în genere o politică de supunere, străduindu-se să-i fie pe plac și să răspundă la majoritatea poruncilor venite de la Istanbul. Aceasta îl va determina pe ieromonahul rus Ipolit Vîșenski din Cernigov să afirme, în urma unei călătorii făcută în Moldova în noiembrie-decembrie 1707, că „*voicvodul moldovean [Mihai Racoviță] ia mare bir pentru turc*" [118] (s.n.). O asemenea politică este surprinsă și de izvoarele otomane. Astfel, Mehmed Subhi, motivînd reînscăunarea lui Mihai Racoviță în scaunul muntean, la 1741, notează că acesta „arătase din vechime credință față de Înaltul Devlet și dovedise sinceritate și devotament în supunerea sa [...] în vilaietul Moldovei și păzise și apărase bine țara" [119]. Un alt cronicar turc, Izzi Suleiman Efendi, reține, între altele, că Mihai Racoviță „nu neglijase deloc serviciile sale și supunerea sa" în timpul cînd „fusese în repetate rînduri voievod în Moldova și de cîteva ori în Țara Românească" [120].

Aceasta nu înseamnă însă că Mihai Racoviță, executor fidel al Porții otomane, nu a întreținut relații secrete cu unele puteri creștine. Semnificativ în această privință este faptul că după aproape zece luni de la prima sa înscăunare pe tronul de la Iași, la 20 iunie 1704, el purta deja corespondență cifrată cu David Corbea, solul lui Brîncoveanu la Moscova. De aici rezultă colaborarea strînsă dintre Moldova și Muntenia și îndeosebi dorința lui Mihai Racoviță de a avea un reprezentant al său în Rusia, care să fie „sub îndrumarea solului muntean". Din aceleași surse, puse în circulație de istoricul Leonid Boicu, rezultă că Mihai vodă solicita protecția lui Petru I, deoarece nu era „un grec din Fanar". Totodată, el considera că „e mai bine să trăiești sub oblăduirea unui monarh creștin chiar sub un stăvilar, decît la Țarigrad în palate zugrăvite cu aur". De-

www.dacoromanica.ro

nunțînd jafurile turcilor, Racoviță își exprima speranța că „poate se apropie sfîrșitul lor" [121].

În timpul celei de-a doua domnii de la Iași (1707 — 1709), intențiile lui Mihai Racoviță de a trece de partea Rusiei devin și mai evidente. Însuși Neculce remarcă faptul că „atunce și Mihai-vodă, cînd era împăratul moschicesc la Chiov [în 1707], s-agiunsesă [înțelesese] cu împăratul să fugă la Moscu" și „trăgè nedejdea lui din ceas în ceas cu bucurie". Se pare că între timp — cum notează același Neculce — „să stricaseră și lucrurile de la Poartă", în sensul că cercurile de decizie constantinopolitane nu-l mai agreau pe Mihai Racoviță, iar „Brîncoveanul să lepădasă de prietesug" [122]. În aceste împrejurări extrem de complicate, Mihai Racoviță nu întrezărea o altă soluție decît trecerea de partea țarului Petru I. Așa se face că la 9 aprilie 1709 domnul moldovean purta din nou corespondență secretă cu rezidentul rus la Poartă, Alexei Dașkov, privind trecerea tainică prin Moldova a unor curieri ruși ce urmau să vină din Constantinopol spre Silezia [123].

După înfrîngerea Suediei la Poltava (8 iulie 1709), Mihai Racoviță, încrezător în victoriile militare ale lui Petru I și nutrind speranța că acesta va începe curînd lupta antiotomană, va elabora împreună cu rușii un plan de „prindere" a lui Carol al XII-lea (sprijinit de turci), care se refugiase între timp la Tighina și intenționa să se stabilească chiar la Iași [124]. Planul a fost adus la cunoștință și socrului său, Dediul spătarul, pe care l-a trimis la Cernăuți, cu misiunea de „a-i purta trebile dispre moscali". Poarta otomană, informată la timp de Brîncoveanu, care „au înștiințat prieteni de la saraiul împărătescu", a poruncit seraschierului de Tighina, Iusuf pașa, „să prindză pe Mihai vodă", ceea ce s-a și întîmplat. Neculce regretă această prindere, subliniind că „de-a hi avut Mihai-vodă cumpăt bun, să fie mai grăbit lucrul și să nu fie știut prè mulți acel sfat [planul], ar hi avut vreme bună ș-ar hi apucat de-r hi scăpat" [125].

Și în a treia domnie de la Iași, Mihai Racoviță s-a aflat în relații tainice cu Petru cel Mare. Astfel, în luna martie 1724, emisarul Lupu Anastasă înmîna țarului un meraj verbal din partea domnitorului moldovean prin care solicita protecția Rusiei, angajîndu-se, la rîndu-i, să-l slujească pe Petru I și să-i furnizeze informații cu privire la mișcările turcilor [126].

Mai încordate au fost relațiile lui Mihai Racoviță cu Polonia. El s-a străduit să atenueze starea de tensiune ce se crease la hotarul de nord al Moldovei din cauza unor atacuri comise de magnații polonezi. Pentru reglementarea litigiilor de graniță, Racoviță s-a adresat de mai multe ori autorităților poloneze, îndeosebi în anii 1720 — 1725, iar la 1 martie 1725 chiar marelui hatman al Cracoviei, amenințîndu-l că, în cazul nesocotirii intereselor țării sale, atunci va solicita sprijinul Porții otomane [127].

Un capitol aparte din politica voievodului l-a constituit relațiile moldo-muntene. Raporturile lui Mihai Racoviță cu Brîncoveanu au fost bune mai ales în prima guvernare din Moldova (1703 — 1705). În această privință *Cronica Ghiculeștilor* ne informează că în acest răstimp „nu lipseau solii trimiși de Brîncoveanu la el [Mihai Racoviță], și pentru că s-a arătat a fi un cirac [om de încredere] al lui Brîncoveanu, dar și pentru că erau înrudiți după mamă" [128]. Aceste relații au început să se deterioreze însă în a doua domnie (1707 — 1709) din cauza — după opinia lui Nicolae

www.dacoromanica.ro

Muste — a vistierului moldovean Ilie Cantacuzino, pribegit în Țara Românească, care a stîrnit „vrajbă între domnul muntenesc și Mihai vodă" [129].

În pofida unor conflicte existente între Mihai Racoviță și Constantin Mavrocordat, determinate de dorința fiecăruia dintre ei de a fi domn la București ori la Iași, totuși s-a ajuns la legături matrimoniale între cei doi voievozi. Inițiativa i-a aparținut lui Mavrocordat, care „au socotit [...] să dè pe fiica măriei sale, domnița Smaranda, după beizădè Ioniță, al doilea ficior a lui Mihai-vodă, și să lipsească și zavistia dintre ei" [130]. Cînd Mihai Racoviță se afla în ultima domnie din Țara Românească, principele Mavrocordat — după cum scrie Neculce — „au îmblat la Mihai vodă de s-au legat cu prieteșug și ș-au logodit pe o soră a lui cu un ficior a lui Mihai-vodă ce era mai mijlociu, anume Ștefan". Dar, în cele din urmă, căsătoria nu s-a mai oficiat, deoarece Racoviță „au stricat [logodna] cu sora lui Constantin-vodă" [131].

Deosebit de strînse au fost relațiile lui Mihai Racoviță cu Francisc Rákóczy al II-lea, ales principe al Transilvaniei de Dieta din Alba Iulia, la 8 iulie 1704. Acesta, așa cum se cunoaște, s-a aflat în fruntea răscoalei antihabsburgice dintre anii 1703—1711. Într-o scrisoare pe care Racoviță o trimite lui Alexandru Károly, locțiitorul lui Francisc Rákóczy al II-lea, domnitorul moldovean își exprimă bucuria pentru oferta făcută de principele Francisc al II-lea „de a păstra frumoasa și folositoarea armonie a prieteniei", angajîndu-se, la rîndu-i, să-i vină în ajutor „cu bunăvoință de vecin, dacă vom fi solicitați în cutare sau cutare treabă" [132]. De altfel, și în prima domnie munteană (1730—1731), Mihai Racoviță are relații bune cu brașovenii, mulțumindu-le, prin scrisoarea din 30 ianuarie 1731, pentru felicitările transmise de aceștia cu prilejul înscăunării sale pe tronul de la București.

În schimb, relațiile lui Mihai Racoviță cu Austria au fost dure, ajungîndu-se la confruntări militare, în contextul evenimentelor declanșate de războiul austro-turc din 1716—1718.

În anul 1716 Habsburgii au încercat să ocupe Moldova, profitînd de faptul că se constituise și aici, la fel ca în Țara Românească, o puternică partidă boierească austrofilă, strînsă în jurul stolnicului Vasile Ceaurul, nepotul fostului domn Gheorghe Ștefan, și care obținuse titlul de „grof" împărătesc. Scopul acestei grupări era de a înlătura pe Mihai Racoviță cu ajutorul imperialilor și de a înlocui suzeranitatea otomană cu cea austriacă [133]. După opinia lui N. Iorga această conspirație „a fost foarte întinsă", participînd la ea îndeosebi boieri tineri care „sprijineau poftele de domnie ale Ceaurului" [134]. La îndemnul boierilor complotiști, generalul austriac Steinville „a trimis un corp de armată care a ocupat cetatea Neamțului și mănăstirile întărite Cașin, Mira, Sucevița pînă la Cîmpulung". În felul acesta întreg teritoriul Moldovei pînă spre Siret a intrat sub controlul imperialilor, de partea cărora au trecut toți adversarii lui Mihai Racoviță. Voievodul — notează Neculce — rămăsese stăpîn „numai pre lîngă Iași și la Orheiu puțintel, iar încolo tot poghiazuri cu cătane [...] de prăda pre la Fălcii și pre Bîrlad" [135]. Constrîns de împrejurări, domnitorul s-a refugiat în mănăstirea Cetățuia, care a fost însă și ea asediată de un detașament înarmat, pus sub comanda francezului (ungur, după alții) François

www.dacoromanica.ro

Ernaut (Ferentz). Sprijinit, în cele din urmă, de o oaste de circa 20 000 de tătari, Mihai Racoviță a obținut o strălucită victorie asupra austriecilor în noaptea de 10 spre 11 ianuarie 1717. De altfel, în momentul respectiv, însuși Mihai Racoviță dispunea de forțe militare proprii, deoarece — aflăm dintr-un izvor — „au făcut o samă de oaste moldoveniască" pentru că „i-au dat și împărăția voie să-și facă cît îi va trebui, cu leafă împărătească" [136]. Firmanul sultanului Ahmed al III-lea, din 20 noiembrie 1716, precizează, de asemenea, că voievodul moldovean era împuternicit „să recruteze [...] cu un ceas mai devreme numărul trebuincios de ostași în vederea pazei și apărării țării Moldovei de răutățile dușmanilor" [137].

În amintirea victoriei repurtate împotriva „cătanelor" imperiale Mihai Racoviță „au ridicat un cerdac, la înălțimea de doi stînjeni, ce s-au numit *Cerdacul lui Ferenț*". Manolache Drăghici scrie că acest „Cerdac" s-a păstrat pînă tîrziu „în domnia Sturzii [Mihail] mai bine de o sută de ani". [138] Tot spre pomenirea acestor lupte, Racoviță a mai înălțat și monumentul intrat în tradiția populară sub denumirea de *Stîlpul lui Vodă*. În urma cercetărilor întreprinse cu minuțiozitate de Teodor V. Ștefanelli, cu peste șapte decenii în urmă, s-a putut restabili aproape în întregime textul inscripției românești de pe cele patru fețe ale *Stîlpului*, un fel de cronică succintă a evenimentelor istorice ce au avut loc în anii 1716—1717. Monumentul, înalt de 3 metri deasupra pămîntului, de formă pătrată, a fost ridicat lîngă satul Vama (jud. Suceava), la o mică distanță de șoseaua ce duce de la Gura Humorului spre Cîmpulung Moldovenesc. Pornind de la lectura inscripției făcută de Hacquet în anii 1788 și 1789 (tradusă în limba germană) și mai ales de la cea a lui Fotachi Ciurea din 14 martie 1802 (păstrată în limba română), precum și de la textul de pe *Monument*, Ștefanelli a putut restabili astfel cuprinsul inscripției de pe cele patru laturi, așa cum poruncise Mihai Racoviță să fie scrise. Din textul de pe latura de răsărit a *Monumentului* s-a putut citi, între altele, cum „o samă di nemți și cătăva adunătură, [...] ni-au lovit la scaunu nostru în Iași cu gînd ca să-l eii cum au luat pe vodă cătanile, pe Niculai Mavrocordat". Dar, — se arată în continuare —„noi [Mihai Racoviță] [...] i-am biruit și i-am răsăpit și așa movilă am făcut din trupurile lor și minunată cruce și cerdac cătră movilă [...] unde au fost și războiul în Iași" [139].

Cert este că victoria lui Mihai Racoviță împotriva Habsburgilor a fost apreciată favorabil în cercurile politice constantinopolitane, unde — spune Neculce — „*și-au agonisit mare credință și laudă și nume de viteaz de la turci*" [140] (s.n.). *Cronica Ghiculeștilor* reține și ea amănuntul că „împărăția [...] l-au lăudat pentru această biruință" [141]. Nicolae Chiparisa, exagerînd, se înțelege, merge pînă acolo încît consideră ultima domnie în Moldova a lui Mihai Racoviță drept „o excepțiune în acele timpuri", încît „prin faptele sale eroice și prin victoriile sale vrednice de laudă" nici poetul Homer nu „ar fi fost îndeajuns să laude după vrednicie [...] serenitatea lui" [142]. La fel, *Cronica anonimă* (Vakayi-i-Eflâk), publicată de Valeriu Veliman, în 1977, îl consideră pe Mihai Racoviță „*ales între mai marii neamului*" și care face „*onoare principilor nației creștine*" [143] (s.n.). În ambele izvoare , în cumpăna judecății au stat, se pare, numai victoriile repurtate de Racoviță asupra Habsburgilor în anul 1717.

Bucurîndu-se de trecere pe lîngă cercurile politice otomane, în urma evenimentelor din 1716—1717, Mihai Racoviță a putut interveni pe lîngă

www.dacoromanica.ro

sultan, în vederea diminuării consecințelor războiului din 1716—1718 asupra locuitorilor Moldovei. Astfel, el a făcut „jalbă la împărăție" pentru ca aceasta „să se milostivească de săraca Moldovă, să păsuiască cîțiva ani haraciul și peșcheșul și să nu ceară în întregime" [144]. Din firmanul lui Ahmed al III-lea, din 2—10 iunie 1717, reiese că domnitorul moldovean solicitase „bunăvoința" Porții ca toți cei căzuți în robie tătară să fie restituiți, iar „în timpul călătoriei să nu fie persecutați și hărțuiți" [145]. De asemenea, dintr-un alt firman, din 2—11 decembrie 1720, aflăm că Mihai Racoviță se ridicase împotriva unor rapturi teritoriale comise de tătari în zona Tighinei și Hotinului. Din contextul actului rezultă în mod expres că „voievodul Moldovei [Mihai Racoviță] a făcut înștiințare ca să se pună capăt asuprelilor celor de acest fel și să fie distruse cîșlele [casele] înființate de ei". Într-adevăr, sultanul a poruncit să distrugă acele gospodării „înființate cu forța, fără sinet [act] de cei din neamul tătărilor *pe locurile ce sînt de drept ale Moldovei*" [146] (s.n.) Din firmanul emis un an mai tîrziu, la 20—29 decembrie 1721, aflăm că Mihai Racoviță trimisese un „arzuhal" (petiție) la Istanbul prin care protesta împotriva ingerințelor și abuzurilor negustorilor turci, în sensul că aceștia nesocoteau un drept tradițional al românilor cu privire la „negoțul de boi și vaci în principatul Moldovei [care] fusese specific moldovenilor" [147].

O atitudine similară a adoptat Mihai Racoviță și în ultima domnie muntеană (1741 — 1744), în pofida situației extrem de grele în care se afla țara și însuși voievodul. Astfel, porunca emisă de Mahmud I (1730—1754), prin firmanul din 17—26 aprilie 1742, ne dezvăluie că „Mihai voievod [...] a făcut cerere și arzuhal", solicitînd sultanului ca dregătorii otomani *„să nu se mai amestece, sub nici un chip, în principatul [Țării* Românești] *și în treburile supușilor săi și, astfel, să fie curmate și înlăturate persecuțiile și ingerințele lor*" (s.n.). Într-adevăr, Mahmud I, luînd în considerație argumentele invocate de domnitor, precum și statutul de autonomie *„așa cum a fost mereu din trecut"*, a dispus ca *„toate treburile atît ale principatului Țării Românești și Craiovei* [Olteniei], *cît și ale supușilor lor, să fie în grija voievozilor lor și să nu se întîmple, sub nici un chip, ingerințe și persecuții de altă parte*" [148]. (s.n.).

La capătul acestui demers, privind guvernarea de peste 18 ani a lui Mihai Racoviță în Moldova și Țara Românească, o domnie de „lumini" și „umbre", ne putem asocia opiniei formulate de istoricul ieșean Leonid Boicu care observă, și pe bună dreptate, că pe domnitorii din perioada 1711—1821 îi definește „nu atît etnia, cît administrația lor" [149]. O constatare la care ajunsese, cu peste nouă decenii în urmă și A. D. Xenopol. Acesta, făcînd, spre pildă, o comparație între politica fiscală a lui Nicolae Mavrocordat și cea a lui Mihai Racoviță, remarcă, în temeiul unor izvoare pe care le avea atunci la îndemînă, că deosebirea fundamentală între cei doi a constat nu în aceea că „unul ar fi reprezentat o domnie românească și celălalt una străină", ci, mai ales, că primul a fost „om de valoare", iar al doilea „om de rînd". Concluzia lui Xenopol este că dacă Nicolae Mavrocordat „a înțeles că ocîrmuirea unui popor este îngrijirea unor interese superioare", în schimb Mihai Racoviță a văzut în aceasta „numai un mijloc de a-și căuta interesele sale personale" [150]. De aceea, aspectele pozitive ale domniei lui Mihai Racoviță trebuie cercetate mai ales în domeniul politicii externe, unde, timp de peste 18 ani, el s-a străduit să

www.dacoromanica.ro

apere integritatea teritorială a Țărilor Române extracarpatice, cum s-a întîmplat, de pildă, în timpul atacului întreprins de Habsburgi asupra Moldovei în anii 1716—1717.

N O T E

[1] Constantin Racoviță a domnit de două ori în Moldova (1749—1753; 1756—1757) și tot de două ori în Țara Românească (1753—1756; 1763—1764) unde a și murit în scaun, la București. Fratele său, Ștefan Racoviță, a guvernat numai în Țara Românească (1764 — 1765), după care s-a retras la Constantinopol, stingîndu-se acolo din viață (după 1782).

[2] Victor Papacostea *Civilizație românească și civilizație balcanică. Studii istorice*, ed. Cornelia Papacostea-Danielopolu, Edit. Eminescu, București, 1983, p. 192.

[3] Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea I-a (1601—1812), București, 1942, p. 228.

[4] Cf. Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)*, Edit. Junimea, Iași, 1986, p. 7—147.

[5] Radu Iogofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod (1688 1714)*, ed. Aurora Ilieș, Edit. Academiei, București, 1970, p. 228.

[6] *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între 1695—1754*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Edit. Academiei, București, 1965, p. 21.

[7] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, E.S.P.L.A., București, 1955, p. 234.

[8] Cf. Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin vodă Brîncoveanu. Viața, domnia, epoca*, Edit. științifică, București, 1969, p. 228.

[9] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 215.

[10] *Cronica Ghiculeștilor* ..., p. 47.

[11] *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase*, vol. II (sec. XVII — începutul sec. sec. XVIII), ed. Mihail Guboglu, Edit. Academiei, București, 1974, p. 515.

[12] *Cronica anonimă a Moldovei (1661—1729). (Pseudo Amiras)*, ed. Dan Simonescu, Edit. Academiei, București, 1975, p. 66.

[13] *Cronica Ghiculeștilor* ..., p. 45 și 47; cf. și Pál Rádav, în *Călători străini despre țările române*, vol. VIII, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983, p. 293 și 294 (nota 20). (în continuare: C.S.T.R.)

[14] Post. Manolache Drăghici, *Istoriea Moldovei pe timp de 500 ani pînă în zilele noastre*, tomul I, Iași, 1857, p. 215.

[15] *Cronici turcești* ..., vol. III(sfîrșitul sec. XVI-începutul sec. XIX). ed. Mustafa A. Mehmet, București, 1980, p. 248.

[16] N. Iorga, *Documente grecești privitoare la istoria românilor*, în colecția Eudoxiu Hurmuzaki, vol. XIV, partea II-a (1716—1777), București, 1917, p. 895.

[17] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 248.

[18] *Cronica Ghiculeștilor* ..., p. 345.

[19] *Cronici turcești* ..., vol. III, p. 278.

[20] Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IX, partea I-a (1650—1747), București, 1897, p. 689.

[21] Ion C. Filitti, *Lettres et extrails concernant les relations des Principautés Roumains avec la France*, Bucarest, 1915, p. 384.

[22] Jean C. Filitti, *Rôle diplomatique des phanariotes de 1700 à 1821*, Paris, 1901, p. 35; vezi și Octav-George Lecca, *Familiile boierești române. Istorie și genealogie*, București, MDCCCXCIX (1899), p. 407—413.

[23] Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440—1653)*, Edit. Facla, Timișoara, 1981, p. 34, 41—42.

[24] C. M. Racoviță-Cehan, *Familia Racoviță-Cehan. Genealogie și istorie*, București, 1942, p. 8.

[25] *Documenta Romaniae Historica* (în continuare D.R.H.), B, Țara Românească, vol. I (1241—1500), Edit. Academiei, București, 1966, p. 182; vezi și Costin Feneșan, *op. cit.*, p. 95, 106 și 194; cf. *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, Supliment I (1403 1700), București, 1975, p. 220.

[26] O primă atestare, în acest sens, apare într-un hrisov al lui Ștefan cel Mare, din 7 octombrie 1487 (Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, p. 87 și 305).

www.dacoromanica.ro

[27] El a ajuns logofăt în timpul domniei lui Vasile Lupu și a reușit să-și păstreze această funcție timp de 30 de ani (1634—1664), semnînd totdeauna în acte sub numele de Racoviță-Cehan (uneori și Racoviță-Eftodie). În schimb, feciorii săi au început să-și spună simplu Nicolae și Andrei Racoviță. Un izvor din 2 octombrie 1663 ne informează că Racoviță-Cehan (Eftodie) l-a însoțit pe Eustratie Dabija, domnul Moldovei, în campania dusă de turci împotriva Habsburgilor pentru cucerirea cetății Lewencz (Cf. Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Edit. enciclopedică română, București, 1971, p. 430. (vezi și nota 1) ; vezi, de asemenea, M. Racoviță-Cehan, *op. cit.*, p. 8

[28] Ion Racoviță, tatăl viitorului domn, a deținut timp de două decenii, din 1666 și pînă în 1686, diferite dregătorii în sfatul domnesc, fiind implicat în politica internă și externă a Moldovei din această perioadă (Nicolae Stoicescu, *Dicționar* ..., p. 431—432). Dintr-un izvor aflăm că în anul 1670 Ion Racoviță a fost vizitat de stolnicul Constantin Cantacuzino, aflat în vara aceluiași an în Moldova, prilej pentru marele cărturar muntean de a descoperi cronica lui Grigore Ureche în casa acestuia. (I. C. Chițimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Edit. Academiei, București, 1972, p. 198, nota 2). Pe plan extern, Ion Racoviță va participa, împreună cu alți mari boieri ai țării, la marea expediție contra Vienei, terminată, în urma bătăliei de la Kahlenberg (12 septembrie 1683), prin dezastrul armatei otomane (Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 431).

[29] Nicolae Staicescu, *Dicționar* ..., p. 361—362.

[30] Apud Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica. Cronicari români despre sași. Românii în cronica săsească*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, p. 262 (vezi și nota 402).

[31] N. Iorga. *Știri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre. După corespondențe diplomatice străine*, vol. I (1700—1750), Bucuresti, 1909, p. 27.

[32] N. Iorga, *Documente grecești* ..., p. 1 072 (nota 1).

[33] *Cronica Ghiculeștilor* ..., p. 349.

[34] *Rreprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741—decembrie 1742). Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat*, ed. Ariadna Camariano-Cioran, Edit. Academiei, București, 1985, p. 119. (în continuare : *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol* ...).

[35] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 35.

[36] *Cronica anonimă a Moldovei (1661—1729)*..., p. 64.

[37] Mihai Cantacuzino, *Istoria politică și geografică a Țării Românești de la cea mai veche a sa întemeiere pînă la anul 1774*, trad. George Sion, București, 1863, p. 156.

[38] Post. Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 213 ; cf. și Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, tomul III, trad. George Sion, București, 1859, p. 90.

[39] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. VIII, Iași, 1896, p. 86.

[40] N. Iorga, *Bizanț după Bizanț*, Edit. enciclopedică română, București, 1972, p. 214.

[41] Nicolae Stoicescu, *Dicționar* ..., p. 432 ; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade. Documente Racovițești*, vol. VIII (1694—1828), Iași, 1914, p. 133 ; *Catalogul documentelor moldovenești*, Supliment I (1403—1700), p. 310 ; M. Racoviță-Cehan, *Familia Racoviță-Cehan. Fișe memoriale și fotografii*, București, 1942, p. 76.

[42] Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, ed. Radu Albala, Edit. Minerva, București, 1973, p. 145.

[43] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 187.

[44] Nicolae Costin *Letopisețul Țării Moldovei (1662—1711)*, în Mihail Kogălniceanu, *Cronicile României*, tom. II, București, 1872, p. 38—39.

[45] Nicolae Stoicescu, *Dicționar* ..., p. 432.

[46] Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 215.

[47] Nicolae Stoicescu, *Dicționar* ..., p. 432.

[48] C.S.Ț.R., vol. VIII, p. 168 ; cf. și P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 104.

[49] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 321.

[50] Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, Edit. Academiei, București, 1973, p. 115—116 ; Ana Codreanu nu era agreată nici de Zoița Mano, soția domnitorului Grigore al II-lea Ghica (cf. *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol* ..., p. 283).

[51] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 321 și 334.

[52] *Cronica anonimă a Moldovei (1661—1729)* ..., p. 64—65.

[53] Pseudo-Nicolae Muste, *Letopisețul Țării Moldovei (1662—1729)*, în Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, ed. II-a, tom. III București, 1874, p. 68.

[54] Dionisic Fotino, *op. cit.*, p. 90.

[55] Victor Papacostea, *op. cit.*, p. 176—177 .

[56] *Cronica anonimă a Moldovei (1661—1729)* ... p. 100 ; *Cronica Ghiculeștilor* ...p. 197.

www.dacoromanica.ro

[57] N. Iorga, *Istoria românilor (Reformatorii)*, vol. VII, București, 1938, p. 43.

[58] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 243; vezi și G. G. Ursu, *Memorialistica în opera cronicarilor*, Edit. Minerva, București, 1972, p. 195; În această privință, autorul cronicii *(Cronica anonimă sau evenimentele din Țara Românească, recte Moldova*, ed. Valeriu Veliman, în volumul: *Saeculum*, Edit. Junimea, Iași, 1977) arată, de asemenea, că „în firea lui [Mihai Racoviță] sinceritatea inimii și iscusința erau puține" (p. 38, col. 1—2).

[59] Cf. N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, ed. Dan Simonescu, Edit. Minerva, București, 1980, p. 353.

[60] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 244, 320—321.

[61] Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, p. 191 (vezi și nota lui Nicolae Stoicescu, nr. 658, p. 358); După afirmațiile învățatului principe, Mihai vodă era lipsit de cultură, inferior chiar unui om „din gloate", incapabil să abordeze vreo problemă filozofică, deoarece — scrie el — nici „categoriile loghicăi n-au citit și în cărțile științii nu s-au zăbovit" și în acest caz „timpă mintea sărăcăi Struțocamilii să arată" *(Ibidem*, p. 88 și 89; cf. și notele lui Nicolae Stoicescu, nr. 197 și 201, p. 313)

[62] *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol...*, p. 65.

[63] *Ibidem*, p. 73; de altminteri, într-un raport diplomatic din iunie 1742, provenind din tabăra adversarilor săi de la Constantinopol. Mihai Racoviță este considerat drept un principe care „nu cunoaște lumea" și „un neprieeput în cîrmuirea țării" *(Ibidem*, p. 172).

[64] Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, ed. Aurelia Creția și Alexandru Duțu, Edit. Minerva, București, 1982, p. 74; cf. și Alexandre A. C. Stourdza, *L'Europe orientale et le rôle historique des Maurocordato (1660—1830)*, Paris, 1913, p. 75.

[65] Jean C. Filitti, *Rôle diplomatique des phanariotes ...*, p. 35.

[66] Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, Edit. militară, București, 1985, p. 135; cf. și Ariadna Camariano-Cioran, în *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol...*, p. 20 (Studiu introductiv).

[67] *Cronica anonimă a Moldovei (1661—1729) ...*, p. 61.

[68] Radu logofătul Greceanu, *op. cit.*, p. 137.

[69] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 223.

[70] După opinia lui Victor Papacostea, frămîntările care au avut loc în vara și toamna anului 1703, în jurul scaunului voievodal de la Iași, ar fi fost „în numele unor idei" și anume revenirea la domni pămînteni și înlăturarea celor de neam străin, în cazul de față a lui Constantin Duca, grec de origine *(op. cit.*, p. 175) Mazeppa, hatmanul cazacilor, într-o scrisoare trimisă lui Petru I, la 3 august 1703, precizează, de asemenea, că *„la Iași s-au răsculat palahii*, arestînd pe fiecare grec pe care-l prind și adunîndu-se toți, *boierii și poporul de rînd*, s-au dus să se roage la sultan *să nu mai trimită greci la cîrmuire, ci să trimită dintre palahi pe cine sultanul va crede de cuviință* (s. n). Acestora li se alătură și biserica" (apud Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 62).

[71] Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, 1888, p. 61.

[72] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 231.

[73] *Cronica anonimă a Moldovei (1661—1729)...*, p. 63

[74] Radu logofătul Greceanu, *op. cit.*, p. 149; unii istorici consideră că alegerea lui Mihai Racoviță fusese hotărîtă, la sugestia lui Brîncoveanu, încă „din vremea cînd boierii moldoveni se aflau pribegi în Țara Românească" (Nicolae Stoicescu, în Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, p. 294—296, nota 22).

[75] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 231.

[76] Pseudo Enache Kogălniceanu, Ioan Canta, *Cronici moldovenești. Restituțio*, ed. critică de Aurora Ilieș și Ioana Zmeu, Edit. Minerva. București, 1987, p. 14.

[77] În *Divan* au intrat îndeosebi rude apropiate ale voievodului (M. Racoviță-Cehan, *op. cit.*, p. 70).

[78] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 232—233.

[79] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 215.

[80] Pseudo-Nicolae Muste, *op. cit.*, p. 30; și în cadrul unor procese de „vecinie", ajunse în fața Divanului, Mihai Racoviță dă cîștig de cauză celor năpăstuiți pe nedrept (vezi hrisoavele din 4 decembrie 1703 și 3 septembrie 1704, în *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, Edit. Academiei, București, 1966, p. 100—101 și 103—104).

[81] *Cronica anonimă a Moldovei (1661—1729)...*, p. 65.

[82] Victor Papacostea, *op. cit.*, p. 192.

[83] Pseudo-Nicolae Muste, *op. cit.*, p. 67—68.

[84] N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. Organizarea de stat pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea*, Edit. Academiei, București, 1971, p. 130.

www.dacoromanica.ro

[85] *Cronica anonimă a Moldovei (1661—1729)*..., p. 76.

[86] Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Edit. Junimea, Iași, 1975, p. 115.

[87] *Cronica Ghiculeștilor* ..., p. 225; cf. și Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 83.

[88] N. Iorga, *Documente grecești* ..., p. 773.

[89] *Ibidem*, partea III-a (1660—1820), București, 1936, p. 126; vezi și *Cronica Ghiculeștilor*..., p. 23 și 25.

[90] *Cronica Ghiculeștilor*..., p. 235.

[91] Pseudo-Enache Kogălniceanu, Ioan Canta, *op. cit.*, p. 165.

[92] Dionisie Fotino, *op. cit.*, tom. II, p. 156; cf. și Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 158; De altfel, în acest răstimp, și în privința judecăților ajunse în fața Divanului, Mihai Racoviță și-a schimbat atitudinea, nemaidînd cîștig de cauză țăranilor, ca în primele guvernări din Moldova. (D.R.H., vol. I, Țara Românească, București, 1961, p. 328).

[93] *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol*..., p. 62 (nota 7).

[94] *Ibidem*, p. 12 (Studiu introductiv).

[95] *Ibidem*, p. 65.

[96] *Ibidem*, p. 119.

[97] *Ibidem;* vezi și C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austrieci*, vol. II, București, 1920, p. 235—238. Un raport diplomatic din 5 martie 1742 relevă, de asemenea, că „mojicii [țăranii] sînt tare înfricoșați din pricina silei ce se face pentru bani" *(Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol*..., p. 121).

[98] Arh. St. București, *Mitropolia Țării Românești*, XII/5, orig; vezi și D.R.H., vol. I, Țara Românească, p. 49.

[99] Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I (1455—1774), Edit. Academiei, București, 1976, p. 240.

[100] Cf. Scarlat Callimachi, *Din cărți vechi. Pagini privitoare la istoria românilor*, București, 1946, p. 165.

[101] Friederich Wilhelm Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, Francfort et Leipsic, 1778, p. 48.

[102] Această ultimă domnie munteană a lui Racoviță lăsase țara, după cum aflăm dintr-un izvor, într-o situație „mai nenorocită decît starea în care o aduseseră trupele dușmane în timpul războiului" (Bibl. Academiei, *ms. grec.* 1 069, f. 137—137v, apud Șerban Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie" (în continuare SMIM), vol. III, 1959, p. 304).

[103] *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol*..., p. 157 și 200.

[104] *Ibidem*, p. 203 și 273.

[105] Const. A. Stoide, *Contribuții la istoria învățămîntului în școlile din Iași, în secolul al XVIII-lea*, în *Contribuții la istoria învățămîntului românesc*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1970, p. 98; vezi și Ariadna Comariano-Cioran, *op. cit.*, p. 88.

[106] N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, ed. Ilie Popescu-Teiușan, Edit. didactică și pedagogică, București, 1971, p. 30.

[107] Ștefan Birsănescu, *Academia domnească din Iași (1714—1821)*, Edit. de stat didactică și pedagogică, București, 1962, p. 40; Const. A. Stoide, analizînd o corespondență din Iași adresată lui Hrisant Notara, la 23 aprilie 1723, crede că Mihai Racoviță a înființat totuși o școală „domnească" la mănăstirea Barnovschi *(op. cit.*, p. 106).

[108] Gh. Pârnuță, *Istoria învățămîntului și gîndirea pedagogică din Țara Românească (sec. XVII—XIX)*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1971, p. 156—157.

[109] Mihai Bordeianu, Petru Vladcovschi, *Învățămîntul românesc în date*, Edit. Junimea Iași, 1979, p. 36.

[110] Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tom. II (1716—1808), București, 1910, p. 25.

[111] *Ibidem*, p. 55—56; cf. și Elena Dima, Gheorghe Buluță, Simona Ceaușu, *Cartea românească veche în bibliotecile documentare ale Arhivelor statului. Catalog*, București, 1985, p. 55, 57—58.

[112] Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *op. cit.*, p. 28 și 59; vezi și Maria Dogaru, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol. Album heraldic*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1981, p. 45, 48 și 55.

[113] N. Iorga, *Istoria românilor (Reformatorii)*, vol. VII, p. 19.

[114] Dionisie Fotino, *op. cit.*, tom. III, p. 90.

www.dacoromanica.ro

[115] M. Racoviță-Ceban, *op. cit.*, p. 71.

[116] Gabriel Strempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. III, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1987, p. 210.

[117] *Cronica Ghiculeștilor* . . ., p. 239 și 235 ; vezi și *Cronica anonimă* . . . p. 98 ; cf. N. Iorga, *Documente grecești* . . ., vol. XIV, partea I-a (1320 1716), p. 397 ; *Ibidem*, partea II-a *(1716—1777)*, p. 1 108.

[118] C.S.Ț.R., vol. V III, p. 246.

[119] *Cronici turcești* . . ., vol. III, p. 273.

[120] *Ibidem*, p. 283.

[121] Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 59.

[122] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 246 și 244.

[123] Damian P. Bogdan, *Legaturile Serdarului Lupu Anastasă cu rușii (1721 1751)*, în SMIM, vol. II, Edit. Academiei, București, 1957, p. 348—349 : cf. și G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse (din cele mai vechi timpuri pînă la mijlocul secolului al XIX-lea)*, București, 1962, p. 126.

[124] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 246 247.

[125] *Ibidem*, p. 247—248.

[126] G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 139 ; Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 100.

[127] Vezi, pe larg, Veniamin Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, Edit. Academiei, București, 1980, p. 59 și passim.

[128] *Cronica Ghiculeștilor* . . ., p. 23.

[129] Pseudo-Nicolae Muste, *op. cit.* p. 37.

[130] Pseudo-Enache Kogălniceanu, Ioan Canta, *op. cit.*, p. 47.

[131] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 366 și 384.

[132] Paul Cernovodeanu, în *Istoria militară a poporului român*, vol. III, Edit. militară, București, 1987, p. 410.

[133] Ștefana Simionescu, *Moldova și Țara Românească în politica habsburgică între anii 1716—1774*, în „Revista de istorie", nr. 9, 1978, p. 1 6 12.

[134] N. Iorga, *Lupta lui Mihai Racoviță cu boierii*, în „Revista istorică" 1921, nr. 1 3, p. 63—66 ; cf. și Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 96.

[135] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 322.

[136] *Cronica anonimă a Moldovei (1661—1729)* . . ., p. 76.

[137] Mustafa A. Mehmed, *op. cit.*, p. 207 ; în timpul bătăliei a fost prins și căpitanul Ferentz, adus de tătari „cu o funie de grumadzi înaintea lui Mihai vodă", care „singur i-au tăiat capul în „fața poporului" *(Cronica anonimă a Moldovei (1661 1729)* . . ., p. 82 ; cf. și Post. Manolache Drăghici, *op. cit.*, tom. II, p. 8).

[138] *Ibidem.*

[139] Teodor V. Ștefanelli, *Stilpul lui Mihai Racoviță voievod în Bucovina*, în „Analele Acad. Rom." Mem. Secț. Ist., tom XXXVI (1914), p. 2 15 (Extras). După înfrîngerea cătanelor imperiale, tatarii au devastat cumplit, cu învoirea voievodului, ținuturile dintre Siret și Carpați (Ion Neculce, *op. cit.*, p. 325). Însuși Mihai Racoviță, într-o carte domnească din 13 februarie 1717, evocă acele zile „cîndu au prădatu tătarii țara [. . .] care pradă și robie ce au făcut, de cîndu-i Moldova pin acum nu au fostu" (Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 68).

[140] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 325.

[141] *Cronica Ghiculeștilor* . . ., p. 211.

[142] Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 85—86 ; vezi și D. Russo, *Studii istorice greco-române. Opere postume*, ed. Ariadna Camariano și Nestor Camariano, tom. II, București, 1939, p. 463—485.

[143] *Vakayi-i Eflâk (Cronica anonimă* . . .), p. 20, coloana I-a.

[144] *Cronica Ghiculeștilor* . . ., p. 227.

[145] Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711—1821). Documente turcești*, Direcția generală a Arhivelor Statului, București, 1984, p. 112.

[146] *Ibidem*, p. 139—140.

[114] *Ibidem*, p. 146.

[148] *Ibidem*, p. 269.

[149] Leonid Boicu, *op. cit.*, p. 89.

[150] A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. IX, p. 46.

www.dacoromanica.ro

UN AUTOCHTONE PARMI LES PRINCES PHANARIOTES: MICHEL RACOVITZA

Résumé

« Roumain de vieille souche », Michel Racovitza devait commencer sa carrière princière en Moldavie, où il régnera à trois reprises : 1703 1705 ; 1707—1709 et 1715—1726. Et cette carrière s'achèvera en Valachie, où il détiendra le trône de 1730 à 1731 et ensuite de 1741 à 1744. Quand il reprit le trône en 1741, il était fort âgé, « un homme de 80 ans » nous apprend le chroniqueur Thomas Tartler, Saxon originaire de Transylvanie. Ce prince a donc régné effectivement pendant un peu plus de dix-huit ans, retenant par ailleurs l'attention des dirigeants d'Istanbul pendant plus de quatre décennies (1703—1744). Pendant cette longue période, profondément marquée par les guerres russo-austro-turques de 1711, 1716—1718 et 1735—1739, le prince Racovitza a dû veiller constamment afin de préserver ou de récupérer son trône, soit à Iași, soit à Bucarest. Sur le plan des affaires intérieures, les règnes de Racovitza ont offert plus « d'ombres » que de « lumières », car le prince — écrit Ion Neculce — était d'un naturel bien changeant. En effet, le souvenir de ses mesures fiscales en Moldavie et surtout en Valachie est bien lourd selon les sources de l'époque, assujettissant le peuple à une exlpoitation sans merci. C'est ce qui justifie la conclusion de l'historien Florin Constantiniu quand il affirme : alors que Constantin Maurocordato « développait sa politique de réforme en Moldavie, au-delà du Milcov, la Valachie se trouvait sous le gouvernement de l'un des princes phanariotes les plus rapaces, Michel Racovitza (1741—1744) ». Bien qu'il fût une personne sans grande instruction, pendant son règne dans le domaine culturel on constate que plusieurs livres ont été traduits et imprimés en roumain. Il y a également quelque chose de positif à noter au sujet de sa politique étrangère qui s'est efforcée de sauvegarder l'intégrité territoriale de la Moldavie et de la Valachie, en s'opposant à toute ingérence étrangère, ainsi que les choses se sont passées lors de l'attaque menée par les Habsbourg contre la Moldavie en 1716—1717.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

RĂSCOALA ŢĂRANILOR DIN 1888 ŞI PRESA EUROPEANĂ

ADRIAN STĂNESCU, GRIGORE TOMESCU

În şirul neîntrerupt al mişcărilor muncitorilor pămîntului „la sfîrşitul secolului trecut şi începutul secolului nostru, revoltele ţărăneşti au început să capete o intensitate tot mai mare, ca urmare a condiţiilor deosebit de grele, de înapoiere economică şi exploatare crîncenă, ce domneau în satul românesc" [1]. Răscoala ţăranilor români din 1888 [2] s-a bucurat de un amplu ecou în rîndul opiniei publice europene [3].

Presa, cercurile guvernante, rapoartele diplomatice din numeroase ţări europene au informat în permanenţă pe cei interesaţi despre importanta ridicare la luptă a ţăranilor români din primăvara anului 1888.

Datorită, pe de o parte, înrăutăţirii marcate a raporturilor dintre marile puteri în primele luni ale anului 1888 [4], iar pe de alta, ca urmare a demisiei cabinetului Ion C. Brătianu după 12 ani de guvernare neîntreruptă — perioadă în care au fost adoptate importante opţiuni de politică internă şi externă [5] — , ceea ce a determinat serioase incertitudini [6], situaţia social-politică din România, a cărei importanţă strategico-politică în sud-estul continentului la zece ani de la dobîndirea independenţei nu mai trebuie subliniată, s-a aflat în centrul atenţiei principalelor state de pe vechiul continent.

Analiza impactului produs de ridicarea ţăranilor români asupra *mas media*-ei europene oferă interesante elemente de reflecţie relativ la felul în care mijloacele de informare în masă din numeroase ţări de pe continent au înţeles să înfăţişeze evenimentele din România.

Jocul politic european din primăvara anului 1888 a influenţat permanent nota şi tonul comentariilor de presă. Totul era permis ; şi „adevărul" şi disimularea acestuia, eludarea faptelor ori valoarea realităţilor, toate acestea au constituit mijloace curente dacă puteau — şi de multe ori puteau — să arunce o umbră, o lumină urîtă asupra intenţiilor adversarului, mai mult sau mai puţin potenţial.

Pentru gazetele ce apăreau la Viena, Pesta ori în Imperiul German, tot răul provenea de la uneltirile puse la cale de cercurile de la Petersburg. Pentru ziarele de pe malurile Nevei sau Senei, ori cele influenţate de acolo şi aflate în cu totul alte locuri, germanismul acaparator şi brutal era izvorul tuturor relelor care nu puteau fi „lecuite" decît prin alinierea necondiţionată a celor „interesaţi"—am spune mai bine, interesanţi—la politica unui ortodoxism de suprafaţă ce se proclama generos şi dezinteresat, dar care nu era nici una nici alta.

„Revista de istorie", tom 42, nr. 9, p. 911—926, 1989

www.dacoromanica.ro

Dezinformarea sau neinformarea milioanelor de cititori ai Europei asupra caracterului real al mişcării agrare din România avea şi alte cauze, conjugîndu-se perfect cu mobilul politic preponderent. Încă de la începutul crizei, guvernul Rosetti-Carp a instituit cenzura asupra corespondenţelor destinate străinătăţii, fapt criticat cu vehemenţă atît în ţară cît şi peste hotare [7].

„Neue Freie Presse" din 9 aprilie (st. n.) 1888 constata dezaprobator: „miniştrii actuali se îngrijesc ca nimic să nu transpire în Europa occidentală asupra tulburărilor actuale ale ţăranilor. Şi aceste tulburări agrare nu par deloc a fi fost aşa inofensive, după cum caută să le expună guvernul din Bucureşti prin mijloacele oficiale şi oficioase de care dispune" [8]. Această cortină a tăcerii cu care guvernul junimist a voit a înconjura evenimentele din ţară n-a putut tempera însă tonul relatărilor presei străine, cu atît mai mult intrigată şi dornică a frînge interdicţia. Nota generală a acestei prese, indiferent de locul apariţiei, punea guvernul şi reprezentanţii ţării în străinătate în situaţii extrem de grele, ultimii fiind adesea ei înşişi în necunoştinţă de cauză şi, deci, în neputinţă de a face faţă, mulţumitor, situaţiei. Confirmînd fragilitatea măsurilor de cenzură, ministrul României la Roma, Plagino, într-o depeşă către autorităţile competente, informa la 2/14 aprilie 1888: „Telegramă din Bucureşti atribuie dezordinilor ţăranilor proporţii neliniştitoare. Rugăminte să binevoiţi a mă pune în măsură să rectific" [9]. Este foarte probabil ca în aceeaşi situaţie să se fi aflat şi alţi diplomaţi români, căci, prin circulara nr. 6 332 din 3/15 aprilie 1888, Petre P. Carp, ministrul de externe, se adresa tuturor legaţiilor din străinătate cu următoarea intervenţie „liniştitoare": „În cîteva comune din împrejurimile Bucureştiului ţăranii s-au ridicat, afişînd revendicări agrare. Aceste tulburări, care se reduc pentru moment la cîteva acte de violenţă, au putut fi uşor reprimate şi este de prevăzut că în curînd totul va reintra în ordine" [10].

O serie de telegrame ulterioare transmise de Ministerul Afacerilor Străine către legaţiile sale din exterior reflectă, pe de o parte, aceeaşi tendinţă liniştitoare, iar pe de alta, dorinţa de a impune lumii exclusiv punctul de vedere al guvernului junimist cît şi îngrijorarea acestuia faţă de ştirile — unele cu adevărat fanteziste şi abuzive — colportate de o parte a presei internaţionale. La 5/17 aprilie, depeşe cu următorul cuprins ilustrau prima tendinţă: „La ora de faţă calmul este restabilit aproape peste tot. Dacă se vor produce noi revolte, vă voi preveni, dar după toate probabilităţile mişcarea va rămîne zăgăzuită" [11]. Cu data de 10/22 aprilie, se comunica: „Amănuntele publicate de „Monitor" în legătură cu răscoala ţăranilor conţin tot adevărul şi nimic decît adevărul. Ele vă vor sluji drept informaţii. De altfel, totul a reintrat în ordine" [12].

Posibilitatea unei informări corecte asupra celor ce se întîmplau în România a fost şi mai mult restrînsă prin decizia guvernului junimist de a renunţa la serviciile agenţiei *Havas* (franceze), concomitent cu acordarea monopolului informaţiilor agenţiei vieneze *Correspondance de l'Est*; pe lîngă greutăţile inerente unei perioade de tranziţie şi reorganizare, asemenea măsuri au atras după sine o adevărată campanie de represalii din partea foştilor privilegiaţi, care au procedat la lansarea de informaţii care de care mai răuvoitoare la adresa situaţiei ţării, a statului român însuşi [13].

www.dacoromanica.ro

Trimiterea de corespondenţi speciali în ţară, care timp de cîteva săptămîni a captat interesul presei europene, a constituit, pentru cîteva mari cotidiene „Le Temps", „The Times", „Standard", un mijloc de străpungere a cortinei de care aminteam.

Pe lîngă viciul originar al unor asemenea „măsuri" ziaristice extraordinare (existenţa unor păreri preconcepute, la care trebuiau aliniate faptele constatate *de visu*), insuficienţa timpului consacrat înţelegerii stărilor de lucruri româneşti, coroborată cu subiectivismul surselor de informare folosite (în completarea celor văzute personal), au făcut ca aceşti corespondenţi speciali, implicit şi materialele scrise de ei, să nu poată depăşi barierele naţionale şi politice ce îi separau şi, deci, să nu poată formula puncte de vedere cît de cît apropiate între ele.

În majoritatea covîrşitoare a cazurilor, presa străină — atunci cînd nu s-a mulţumit a reproduce pur şi simplu părerile exprimate de unul sau altul dintre cotidienele bucureştene, alese după coloratura lor politică — a apelat la corespondenţi locali, despre al căror subiectivism ni se pare inutil să mai amintim.

Este de menţionat că înseşi oficialităţile străine, luînd în consideraţie gravul pericol de război ce plana atunci asupra Europei, au fost extrem de reţinute în a pune la dispoziţia proprieî prese ştirile cunoscute lor prin filieră diplomatică, sau în a exprima clar poziţia guvernelor respective faţă de evenimentele din România.

Deosebit de preocupată de revoltele din România s-a arătat opinia publică din monarhia dualistă. La 11 aprilie 1888, corespondentul lui „L'Independance Roumaine" telegrafia de la Budapesta : „Mişcarea agrară a ţărănimii române a provocat aici o profundă neliniştе" [14]. De la Viena, la 17 aprilie, se transmitea : „ziarele urmăresc cu o mare atenţie evoluţia revoltei populaţiei rurale din România. Ele spun că mizeria ţăranilor şi agitaţii culpabile au favorizat ridicarea la luptă. Opinia generală este că acest indice de efervescenţă prezintă un caracter primejdios" [15]. O altă telegramă, tot de la Viena (la 27 aprilie), informează lapidar asupra motivelor de temere arătate : „Jurnalele oficioase asigură că este de temut ca mişcarea ţăranilor români să se propage în Ungaria sau în Bucovina". De aceea, nu întîmplător, ştirile de la Bucureşti anunţînd luarea de măsuri extreme pentru pacificare erau inserate cu multă satisfacţie în „Egyetertes" sau „Pester Lloyd" [17].

În tot cursul lunii aprilie, presa austro-ungară a vehiculat ideea creării unui cordon militar de siguranţă la frontiera cu România, care, evident, uşor se putea transforma într-o forţă de intervenţie. Constituia aceasta doar o reflectare a îngrijorării claselor dominante din Austro-Ungaria ? O încercare a unor anumite cercuri ale acestor clase de a determina o acţiune în acest sens ? Sau era vorba de cunoaşterea reală a unor atari intenţii din partea guvernanţilor imperiului ? Un răspuns net ar fi riscant în stadiul actual al cercetării noastre. Nu ne putem totuşi opri a remarca insistenţa cu care aceleaşi ziare reveneau, în aceeaşi perioadă, cu ştiri alarmante referitoare la masări de trupe ţariste la frontiera celor două imperii. Oricum, fapt este că abia spre sfîrşitul crizei sociale din România, oficialităţile austro-ungare au dat o dezminţire relativă la concentrarea de trupe la graniţa cu această ţară [18].

www.dacoromanica.ro

Fugitiv, telegramele citate anterior ne-au pus la curent şi cu opinia generală a presei austro-ungare asupra cauzelor răscoalei, problema cea mai dezbătută dintre toate cele legate de ridicarea ţăranilor din România; în acest sens, la 19 aprilie „Die Presse", informîndu-şi cititorii despre evenimentele din România, aprecia: „o agitaţie artificială n-ar putea avea, niciodată priză la un ţăran trăind în bunăstare"; în continuare jurnalul vienez deplîngea mizeria ce caracteriza viaţa clasei rurale din România, pe care o definea drept „deplorabilă", ceea ce nu împiedica amintita publicaţie să-şi exprime părerea că una din cauzele principale ale răscoalei o constituiau „intrigile" ministrului rus la Bucureşti, Hitrovo, a cărui rechemare se impunea [19]. O idee oarecum distinctă apare într-o depeşă ce relua un comentariu din „Neue Freie Presse" [20], conform căruia „cauza principală a răscoalei o constituie războiul vamal cu Austro-Ungaria" care, prin urmările sale, „a adus în mizeria cea mai mare populaţiunea rurală din România". Concluzia se impune de la sine: spre a evita deplina ruină economică, România trebuia să-şi schimbe politica vamală şi să renunţe la veleităţile sale protecţioniste.

O analiză cu adevărat de excepţie a stărilor de lucruri din România, generatoare ale crizei din primăvara lui 1888, a întreprins cunoscutul economist vienez K. Grünberg. Alăturîndu-se interesului general manifestat în Europa faţă de cele întîmplate în România, savantul austriac s-a deplasat în ţara noastră în vara lui 1888 — la puţin timp deci de la evenimente — aplecîndu-se cu pasiune asupra chestiunii agrare, de a cărei soluţionare — aprecia el — „depindea însăşi existenţa naţională" a României [21]. În articolul sintetizînd rezultatele cercetărilor întreprinse, şi intitulat *La question agraire et les projets de réforme agraire en Roumanie* se evidenţiază cu multă justeţe mobilul acţiunilor celor revoltaţi (efectuarea unei noi reforme agrare [22]), cauzele ridicării lor la luptă (distribuirea inegală a pămîntului, legislaţia agrară favorabilă marilor proprietari, impozitele zdrobitoare, administraţia locală incapabilă şi coruptă, mizeria traiului de zi cu zi [23]), se înfiera cruzimea represiunii ordonate de guvernul junimist, dar aplaudată şi susţinută de toate grupările politice ale claselor dominante [24]. Toate acestea, cu ample incursiuni în profunzimea istorică a problemei, cu aprecieri de natură cantitativă şi calitativă, unele dintre ele originale. Spre a releva gradul de exploatare a ţăranului român, K. Grünberg comunică lumii întregi un fapt într-adevăr terifiant: „renta funciară în Valahia (România — n.n.), în ciuda crizei agricole generale de care suferă de cîţiva ani întreaga Europă, n-a încetat să crească şi a trecut peste dublul său în timpul ultimilor 20 ani. Acest fenomen nu se poate explica nici prin marile progrese realizate în Valahia în cultivarea marilor moşii, nici prin înmulţirea — deşi uriaşă — a mijloacelor de transport. Adevărul este că marii proprietari au ştiut să arunce în exclusivitate în spatele ţăranilor şi micilor arendaşi consecinţele crizei agrare [...]" [25]. Soluţiile preconizate de reprezentanţii claselor dominante pentru rezolvarea problemei ţărăneşti îi apar autorului austriac insuficiente; maximul ce putea fi concedat de către guvernanţii de atunci ai României (legea din 7/19 aprilie 1889 privind vînzarea pămînturilor statului) era considerat — şi aici, omul de ştiinţă austriac se înşela, necunoscînd opacitatea numiţilor guvernanţi — doar începutul unor mari şi adevărate reforme ce aveau să urmeze [26]. Cît despre mult dezbătutul amestec al ţarismului în evenimentele din România,

www.dacoromanica.ro

K. Grünberg, din perspectiva timpului scurs și pe baza materialelor cercetate, afirmă : „Noi credem totuși că de astă dată intrigile rusești n-au fost cu nimic (implicate — n.n.) în mișcarea agrară din România" [27].

Revenind pe terenul mai aprins al polemicii ziaristice, trebuie să trecem din Imperiul habsburgilor în cel de dată mai recentă al Hohenzollernilor.

„Kölnische Zeitung", organ de presă considerat a exprima opiniile „cancelarului de fier", s-a aflat în fruntea campaniei publicistice, țintind compromiterea Rusiei în ochii opiniei publice internaționale, crearea unei psihoze războinice care să justifice continua întărire a puterii militare germane. În chip de concluzie *avant la lettre*, menționăm că răscoala țăranilor români era înfățișată în coloanele influentului cotidian din Köln, ca și în ale multor alte ziare germane, drept o simplă manoperă panslavistă, în slujba binecunoscutelor tendințe expansioniste ale țarismului.

În numărul său din 20 aprilie 1888, „Kölnische Zeitung" găzduia o corespondență din București reflectînd îngrijorarea față de extinderea răscoalei în România" : Revoltele țăranilor care au izbucnit în subprefactura Urziceni din districtul Ialomița au luat niște proporțiuni adevărat îngrozitoare. Nu numai că s-au întins în mai multe comune din districtul Prahova și Ilfov, dar sosesc nuvele foarte neliniștitoare din diferite părți ale țării asupra atitudinii țăranilor față cu arendașii și cu autoritățile" [28]. Oprindu-se asupra cauzelor răscoalei, corespondența se rezuma a constata că „a avut urmări deplorabile încercarea făcută de cîțiva proprietari din Opoziția Unită de a se servi de țărani în manifestațiile de stradă în contra ministerului" și că există unele indicii de „intervențiune rusească" [29].

Posibil este că această, oarecum, palidă creionare a „amestecului țarist" în România să fi nemulțumit conducerea ziarului ; fapt este că la mijlocul lunii mai, sub titlul *Din Orient*, este publicat un substanțial articol, suprasaturat de rusofobie : „Unitatea în cererile țăranilor răsculați și cercul plănuit al răscoalei în jurul capitalei dovedesc că ea era preparată încă de mult timp și că avea drept scop răsturnarea guvernului, desființarea ordinii, a dinastiei, ba poate chiar detronarea regelui [...]. În toate părțile, mișcarea impusă de niște agitatori fără scrupule [...] Firele întregii agitațiuni [...] se mișcau din București, și anume de o parte de fosta opoziție, care mergea mînă în mînă cu ambasada rusească [...]" [30]. La 25 mai, foaia renană, anunțînd „din sigură sorginte" trecerea unor „nihiliști" din Rusia în România (pentru „a găsi în desordinile din ultima țară un teren favorabil uneltirilor lor revoluționare"), stabilea emfatic strînsa legătură dintre „agitația panslavistă, care tinde la răsculareа statelor dunărene și balcanice„ și „elementele revoluționare din propria țară" [31].

Așa cum am mai arătat, tonul acesta nu era deloc singular ; noi mostre ne oferă articolul *Rusia și România* din „Hamburger Correspondez" (din 4 mai). Aici, apologia guvernului Ion C. Brătianu se împletește cu neîncrederea manifestă în capacitatea cabinetului junimist de a conduce „bine" statul român (desigur, din punctul de vedere al intereselor Germaniei), superficialitatea analizei cauzelor mișcărilor țărănești cu tendenționismul politic cel mai evident : „Că lipsa de hrană și iarna cea grea și lungă au contribuit la răscoală, se poate ; însă se văzu de la început că mișcarea nu are un caracter agrar, ci că este o întreagă organizare politică a opoziției. Portrete d-ale țarului ca „eliberator" al României sunt împărțite

www.dacoromanica.ro

peste tot ; foi care insultă pe rege, care zic că el duce țara la pieire și că nu lasă pe ruși să intre în țară și să aducă bani mulți, sunt date gratis țăranilor" [32]. Comentariile apar inutile. Ceva mai moderat prezintă *Situația din România*, „Illustrierte Zeitung" din Leipzig : „Fără îndoială ei (țăranii — n.n.) năzuiesc spre o altă împărțire a pămîntului, dar se presupune că mișcarea ar fi finanțată cu bani străini" [33].

În comparație cu exagerările arătate de redactările *din interiorul* Imperiului wilhelmian, corespondențele expediate din București, pe adresa unuia sau altuia din cotidienele germane, sînt mult mai realiste, mai ponderate. În „Norddeutsche Allgemeine Zeitung", o corespondență românească din 10 22 mai accentua asupra cauzelor sociale ale răscoalei, lăsînd pe un plan cu totul secundar pretinsele instigații externe [34].

Ca o notă discordantă în concertul presei din Germania trebuie să consemnăm comentariile din „Münchener Allgemeine Zeitung", care vedea în răscoală urmarea directă a „promisiunilor și înșelătoriilor fostului guvern", faptul că „astăzi zece sate sînt răsculate și chiar capitala este amenințată". Ziarul bavarez își mai informa cititorii că „deja, mai mulți primari și preoți de la țară au fost uciși, locuințele bogaților și primarilor, distruse, observîndu-se și un exod al cetățenilor spre orașe. În mai multe cazuri, răsculații au atacat gările și au distrus liniile de telegraf [...]". Cu titlu de curiozitate vom menționa și o vădită exagerare, inserată în cuprinsul aceluiași comentariu : „O telegramă „Reuter" din București anunță incendierea clădirii societății naționale de asigurări. Poșta centrală și oficiul telegrafic par în mare pericol" [35] (!? !).

Din țara parteneră Germaniei și Austro-Ungariei în Triplică ne parvine un ecou ce poate surprinde un cititor neavizat ; într-un număr de la începutul lunii mai, cotidianul „L'Italia" se lansează într-o vehementă critică a activității politice a liderului Partidului Național Liberal, Ion C. Brătianu, marcată printr-o serie de „acte politice funeste țării" (răsturnarea lui Al I. Cuza și aducerea lui Carol de Hohenzollern, încadrarea României în sistemul Triplei Alianțe), în corupția caracterizînd cei 12 ani de guvernare brătienistă, ansamblu în care se afla originea tulburărilor sociale din România. Represiunea întreprinsă de guvernul junimist (considerat drept un guvern personal al regelui) „restabili ordinea, dar n-a dat pacea [...]. Alte răscoale se pregătesc și viitorul României este împovărat de lucruri grave care-i compromit pacea" [36]. Atît doar că „L'Italia" era un organ al opoziției iredentiste !

În Anglia, țară plasată într-o atît de „splendidă izolare", dar în care, din motive coloniale, rusofobia era — cum spunea Take Ionescu — „aproape o boală națională" [37], interesul față de cele ce se întîmplau în România a fost deosebit de marcant. Lucrul este dovedit nu numai de atitudinea oficialităților britanice, amintită deja, ci și de abundența materialului ziaristic publicat pe această temă. Două dintre marile organe de presă londoneze — „Times" și „Standard" — au trimis chiar corespondenți speciali în România. Prudenți, aceștia au preferat să adopte poziția unor simple relee de transmisie a informațiilor căpătate de la fruntașii politici români, fără a-și trăda prea mult propriile opinii. Astfel, la 30 aprilie, corespondentul lui „Times" raporta la Londra conținutul unei convorbiri cu D.A. Sturdza, fidelul liberal brătienist, în cursul căreia acesta din urmă a acuzat Rusia țaristă de a fi provocat tulburările din România [38]. După „Le

www.dacoromanica.ro

Nord" din Bruxelles, interlocutorul lui D. A. Sturdza a manifestat oarecari reticențe față de afirmațiile acestuia, obiectîndu-i prin lipsa de interes pentru Imperiul țarist de a provoca o „mișcare anarhică" într-o țară limitrofă și arătîndu-i că în raport cu uriașele resurse ale numitului imperiu, apărea ciudată lipsa de rezultate a eforturilor sale. În replică, D. A. Sturdza ar fi răspuns că Rusia dorea slăbirea cu orice preț a României, pentru a-și urma marșul spre Balcani și că răscoala țăranilor nu fusese decît o mobilizare de experiment, o testare a atitudinii societății românești și a reacțiilor internaționale [39].

Corespondentul oficiosului torry, „Standard", pretindea, la 7 mai, a-și culege informațiile dintre personalitățile române „cu opinii independente", care păreau tot mai convinse că „revolta a fost direct încurajată și chiar provocată de emisari lucrînd în numele Rusiei" [40].

Este foarte posibil însă ca acești corespondenți speciali să-și fi format păreri proprii, contrare celor ce le transmiteau în țară, unde știau ce se aștepta de la ei. Este interesantă relatarea pe care o face Take Jonescu, în plină ședință a Adunării Deputaților, vizitei întreprinse în compania corespondentului lui „Times" la cazarma Malmaison, unde se aflau închiși peste 2 000 de țărani răsculați : „[Corespondentul britanic] venise să afle adevărul și grozav se îndoia de ceea ce-i spuneam eu, cum că nu sunt rușii [cei] cari au făcut răscoala, ci starea cea rea a țăranilor. Și ne-am dus împreună la Malmaison să vedem prizonierii ; erau peste 2 000 de țărani ținuți destul de bine, o mărturisesc, în acele manege unde aerul circula liber și desigur mult mai bine decît la vetrele lor, nenorociții, de unde fuseseră aduși legați cot la cot, între baionete. Și vă mărturisesc — și nu sunt lesne de lacrimi — că am plîns [...]. Și a plîns și acel corespondent și mi-a spus : eu am văzut mizeria din vestul Irlandei, am văzut mizeria cea mai vestită, dar n-am văzut încă chipuri de oameni în halul acesta [...] cînd îi întrebai de ce s au răsculat, nu făcea decît să bage mîna lor uscată, tremurîndă, în sîn, să scoată un contract cu învoieli agricole, pergamentul de noblețe al acestor nenorociți, contracte care dacă s-ar citi aci, nu ar mai rămîne nici o îndoială în spiritul d-voastră că mizeria a fost causa primă a răscoalei [...]" [41].

Sigur însă că, în fața intereselor politice „majore", părerile personale deviante trebuiau puse în surdină !

Atmosfera rusofobă caracterizînd comentariile presei austro-germane asupra răscoalei țăranilor români își avea originea nu numai în orientarea generală a politicii externe a statelor amintite [42], ci și prin tonul unei părți a presei din România (cu precădere liberale), prin ezitările de limbaj ale guvernului junimist (vezi declarația primului ministru Th. Rosetti, făcută în cadrul unei conferințe de presă, referitoare la existența unui amestec străin în producerea răscoalei precum și — nu în ultimul rînd — prin cele ce se puteau citi în coloanele ziarelor din Imperiul țarist.

O corespondență din Viena, datată 2 aprilie (St. Vechi) 1888, publicată în „Novoie vremia" și relativă la un posibil război între Austro-Ungaria și Rusia, arăta : „În România la cea dintîi știre privitoare la izbucnirea rezbelului dintre Austria și Rusia, o răscoală este iminentă, căci această răscoală se pregătește de opoziție [...]" [43]. Cotidianul petersburghez „Novosti" făcea următoarele considerații asupra răscoalei țărănești din România : „Toți știu bine că în Serbia, Bulgaria și România există nume-

www.dacoromanica.ro

roase partide care visează mîntuirea țărilor prin ajutorul Rusiei. [...] [În România] precum ne anunță firul telegrafic o formidabilă răscoală de țărani a izbucnit. Poporul român a fost supus unui jug umilitor. Germanii au robit această țară creștină, destinele căreia, credințele și religia o leagă prin legături indisolubile cu Rusia. Cu căderea guvernului Ion Brătianu, care a fost un adevărat dictator, explozia în contra tendințelor germanizatoare trebuia să se facă și ea s-a făcut. Această răscoală este de o mare semnificațiune pentru noi, ea ne dovedește că în caz de rezbel noi nu vom avea a face cu popoarele din Austria și din Peninsula balcanică, ci numai cu armata. Norodul român ne va primi cu brațele deschise și porțile cetăților ni se vor deschide de către cetățeni" [44].

O corespondență din capitala țărilor, publicată în „Gazette diplomatique" din 27 aprilie/9 mai, opinia următoarele relativ la urmările răscoalei țărănești asupra cursului politicii externe a României :" Cît despre România, este de asemenea probabil că răscoala sătenilor, care astăzi se manifestează acolo, va avea urmări mai mult favorabile intereselor rusești" [45].

Căutînd să dilueze inevitabilele efecte ale acestor ieșiri ale presei rusești, quasi-oficiaJul reprezentant al intereselor țariste în Europa apuseană, „Le Nord" editat la Bruxelles, afirma, nu fără cinism : „În ceea ce privește România, anumite jurnale străine, după aparențe, inspirate de oameni avînd îndoitul interes de a dăuna Rusiei, justificîndu-și totodată propria lor conduită, au căutat să insinueze că o intervenție rusească mai mult sau mai puțin ocultă ar fi contribuit puternic la propagarea mișcării care se manifestă actualmente în clasa rurală a regatului dunărean. (...) dacă cîteva ziare rusești au putut face să se nască în mod greșit bănuieli în aceste privințe, arătînd oarecare satisfacție față de mișcare agrară care tocmai a izbucnit în România, este numai pentru că, citind aceste ziare, nu s-a ținut deloc seama de sentimentul atît de profund omenesc care face pe oricine să se felicite cînd vede pe vecinii săi atinși de vreo întîmplare neplăcută, pentru că s-au disprețuit sfaturile ori au răspuns acestora într-o manieră ostilă " [46]. Sfaturile la care se face referire au privit — se arată în continuare — schimbarea orientării politicii externe a României, care, prin subordonarea sa față de imperiile central-europene, a condus-o spre dezastrul economic, a produs, în ultimă instanță, ampla mișcare țărănească, aflată în dezbatere. Concluzia : „oamenii de stat români ar trebui să recunoască, în sfîrșit, că unicul mijloc de a scăpa fatalelor consecințe ale conduitei lor și de a restabili în țara lor o situație normală ar fi să o readucă pe o cale politică mai conformă sentimentului public și adevăratelor interese ale României" [47], pe scurt, alinierea la politica externă țaristă. Argumentul cel mai vehiculat de presa țaristă în scopul combaterii tezei originii „muscălești" a frămîntărilor sociale din România, era de ordin logico-social : „ar fi logic ca Rusia, țară conservatoare prin excelență și a cărei ordine publică depinde mai ales de starea de liniște a imensei sale populații rurale, să vrea ea însăși să dea un exemplu extrem de primejdios, suscitînd într-un stat vecin tulburări care, mai tîrziu, ar putea fi exploatate în propriul său detriment" [48]. Atîta doar că politica „înaltă" cunoaște adeseori o logică „aparte", mai aproape, chiar intim legată de interese imediate, egoiste, decît de sensul originar al noțiunii.

www.dacoromanica.ro

Conform vederilor combatanților țariști pe frontul publicisticii — și este necesar de subliniat că în condițiile strînsei cenzuri existente în Rusia, opiniile exprimate în presă nu puteau apărea fără acceptul deplin al guvernului — , cauzele agitației țărănești din micul stat dunărean se circumscriau nu numai sferei politicii sale externe, ci și unor reale interne, legate însă — în ultimă analiză — tot de veleitățile de insubordonare față de Petersburg. Era vorba, mai întîi, de efectele relei administrații a guvernului liberal, apoi de existența unui întins domeniu funciar al coroanei [49]; atacul împotriva celor doi piloni ai antițarismului în România — politica lui Ion C. Brătianu și persoana regelui Carol — apare destul de străveziu. O corespondență de la Petersburg, din 25 aprilie, publicată în coloanele unui ziar belgian, după ce exprima dorința unei cît mai rapide reprimări a răscoalei din România, afirma chiar — nici mai mult, nici mai puțin — decît că aceasta era „produsul ideilor socialiste pe care d. Brătianu și prietenii săi — atunci cînd erau în fruntea partidului revoluționar — le-au propagat spre a ruina desăvîrșit influența marilor proprietari, boierii" [50].

Avînd o motivație nu greu de înțeles, în presa franceză — mai cu seamă în cea reacționară — găsim exprimate, în ceea ce privește situația din România primăverii anului 1888, păreri apropiate de cele ale presei țariste. Caracterizînd situația, ministrul României la Paris, Vasile Alecsandri, scria la București, la 10 mai 1888 : „În lunile trecute, presa franceză s-a arătat foarte răuvoitoare pentru România și a reprodus zilnic, cu comentarii adeseori absurde, toate corespondențele și toți articolii de jurnale din țeară cari atacau nu numai guvernul dar și persoana regelui. Opinia publică, indusă în eroare asupra tendințelor noastre politice din cauza unei pretinse alianțe cu Germania, luase un curent ce amenința de a pătrunde în înseși sferile guvernamentale. [Nefiind sprijinit de guvern cu bani și cu decorații] m-am mărginit a pune toate stăruințele mele prin convorbirile mele cu dl. Carnot și cu miniștrii succesivi ai Republicii de a menține sub ochii lor lumina adeverului asupra situațiunei țerii (. . .) numai un mic număr de organe ale ei (presei franceze), precum le „Temps", le „Matin" și le „Moniteur des Consulats" binevoiau a deschide coloanele lor la întîmpinări leale și contra acuzărilor ce li se comunicau din țeară (. . .)" [51].

Tonul ostil, de care vorbea la vremea respectivă Vasile Alecsandri, își avea sorgintea nu numai în orientarea politicii externe românești sau în psihoza războinică, abia de curînd temperată în urma afacerii generalului Boulanger, dar și în relațiile personale ale unor pretendenți mărturisiți la tronul României, precum G. Bibescu, în lumea publicistică franceză.

Astfel, pentru „Figaro" situația explozivă din România se datora acordului secret pe care guvernanții liberali îl încheiaseră cu Germania și Austro-Ungaria : „Românii consideră un asemenea acord ca primejdios și compromițător pentru independența lor". Articolul se încheia cu afirmația că „România are totul de așteptat de la recunoaștința Rusiei, neavînd nimic de sperat de la egoismul Austriei" [52]. Abordînd direct chestiunea atît de dezbătută a cauzelor mișcării țăranilor români, același „Figaro" le găsește în procedeele uzitate de guvernanții liberali față de locuitorii satelor, aduse astfel la degradare morală, la mizerie și exasperare. *Insurecția țăranilor* — cum se numea alt articol consacrat de cunoscutul ziar al dreptei franceze evenimentelor din România — se încheia cu îndemnul adresat guvernului junimist de a trece la reforme care să asigure României „inde-

www.dacoromanica.ro

pendenţa absolută, politică şi comericală", renunţînd la ideile membrilor săi în materie de politică externă [53]. Înainte de a părăsi lectura marelui cotidian parizian, mai înregistrăm satisfacţia ce o împărtăşea faţă de atitudinea „patriotică" a opoziţiei care, în timpul crizei agrare, a dat „concursul său neinteresat guvernului ca să astîmpere răscoala ţăranilor" [54].

Bonapartistul „L'Autorité" îşi începea — foarte semnificativ ! — un amplu articol consacrat aceluiaşi subiect cu rememorarea nostalgică a situaţiei privilegiate de care se bucura Franţa în Orient, inclusiv în România, pînă la 1870 1871 ; apoi menţiona contribuţia lui Carol şi a lui Ion C. Brătianu la dispariţia influenţei politice şi economice franceze în România, pentru ca să ajungă la concluzia că cei 12 ani de guvernare brătienistă aduseseră ţara pe marginea prăpastiei : „În domeniul administrativ, dezordinea cea mai deplină, nepăsarea, delapidarea, deturnările de fonduri, furturile şi crimele tolerate, încurajate ; în domeniul comercial şi industrial, ţara inundată de produse germane, porturile franco închise, impozitele zdrobitoare, datoria publică în disproporţiune cu resursele financiare. Ca politică exterioară, operă personală a regelui, ameninţarea unei germanizări a României, sub formă de convenţie consulară" [55]. Toate acestea, ca şi întinsa propagandă, făcută de I.C. Brătianu & Co. ideilor socialiste, antiboiereşti (! !) generaseră răscoala, şi schimbarea de guvern.

La fel ca şi Paul de Cassagnac, care îşi încheia amintitul articol din „l'Autorité" cu un elogiu deschis adus lui G. Bibescu pentru „magistralele previziuni ale catastrofei agrare din România (în lucrarea sa *Recuiel. Politique. Réligion, Duel*, tocmai apărută la Paris), un alt comentator de politică externă, dar de sex feminin, Juliette Adam, deţinător al unei rubrici bisăptămînale în „La Nouvelle Revue", revendica originea ştirilor din cercul Bibescu. Ca atare, şi aici aceleaşi alegaţii a „criminalelor influenţe" a ideilor „socialiste" profesate de I. C. Brătianu în anii drumului său spre putere, idei a căror aplicare — mereu amînată de liderul liberal aflat la guvern — au sfîrşit prin a da roade. Printr-o abilă întoarsătură de condei, comentatoarea din „La Nouvelle Revue" stabilea în acelaşi timp şi o răspundere în seama regelui Carol — susţinător atîţia ani al liberalilor la putere. Cît despre final, o adevărată apoteoză adusă „xenofobiei" ţăranului român : „Trebuie să ne amintim că ţăranii nu poartă pică decît arendaşilor, în marea lor parte străini, şi că pe drapelele răsculaţilor stă scris : Pămîntul românilor ; jos germanii şi hoţii !" [56] (! !). Este binecunoscut faptul că multă vreme o bună parte a presei ocidentale, îndeosebi franceze, a bătut monedă pe tema xenofobiei şi antisemitismului ţărănimii române ; nu este însă un secret faptul că interese speciale se găseau în spatele acestei campanii.

Răscoala ţăranilor din România nu a scăpat atenţiei nici faimoasei „Revue des deux Mondes" ; după ce face o fugară recunoaştere a complexităţii cauzelor „exploziei ucigaşe" din ţara noastră — „aceste dezordini ţin de o întreagă stare socială şi morală, economică şi politică" —, dezlănţuie un tir necruţător împotriva fostului guvern naţional-liberal, care nu se preocupase decît cu „umplerea localităţilor cu funcţionari ce-şi puteau îngădui toate abuzurile, toate hoţiile, toate excesele de arbitrariu, cu condiţia de a face alegeri favorabile guvernului." Nu atît practicile amintite trezeau critica, cît faptul că această administraţie „incapabilă sau complice" nu dovedise nicăieri, în faţa răsculaţilor „nici rezistenţă, nici

www.dacoromanica.ro

vigilență (...), ceea ce în mod deosebit a contribuit la precipitarea, la agravarea totodată a acestor dezordini (...)"; în ultimă instanță însă, pentru Charles de Mazade, titularul rubricii „Chronique de la quinzaine", în care au apărut cele amintite mai sus, cauza esențială a frămîntărilor politice și sociale prin care trecea România rezida în preponderența influenței austro-germane. „(...) Făcînd altfel decît d. Brătianu, numai așa ministerul d-lui Rosetti, al d-lui Carp, își poate crea o forță serioasă și poate îndeplini opera cea mai folositoare pentru dezvoltarea liberă și independentă a națiunii române" [57], suna apelul, deloc original, plasat de publicistul francez spre sfîrșitul comentariului consacrat României.

Înțelegînd a exploata cît mai larg interesul manifestat de opinia publică pentru evenimentele fierbinți din România diriguitorii marelui cotidian francez „Le Temps" au avut inițiativa trimiterii unui corespondent special (Ch. Linderlaub) care, întreaga lună aprilie 1888, și-a îndeplinit cu conștiinciozitate misiunea, expediind lungi și dense corespondențe la Paris. Bucureștii, zugrăviți în ziarele și telegramele din Viena ca fiind în stare vulcanică, în urma schimbării de guvern i-a aflat — la 2 aprilie St. n. — trezindu-se, în aceeași stare de calm idilic în care se culcase [58]. Dificultățile pe care le întîmpina un observator străin în a se orienta asupra structurii și dinamicii vieții politice din regatul român sînt descrise într-o a doua corespondență (la 9 aprilie St. n.) [59]. Abia la 15 aprilie st.n. după o prealabilă prezentare a *high life*-ului bucureștean — în tonul cunoscut al paginilor mondene făcînd deliciul acestei „lumi bune" — , Ch. Linderlaub abordează chestiunea răscoalei țăranilor români, cu relevarea confuziei, zăpăcelii produse în această „lume bună" de știrile denotînd extinderea revoltei (țăranii fiind deja la barierele Bucureștiului; o încercare a brătieniștilor de a reveni la putere — ceea ce era o evidentă exagerare —; o mișcare tardivă a opoziției unite; Panu și propaganda sa socialistă (sic !); socialiștii sînt puțini și exclusiv teoreticieni; mîna rușilor etc., etc.); ziarele erau pline de informații vagi și înspăimîntătoare, iar comunicatele oficiale nu exprimau decît exteriorul faptelor : marșuri și contramarșuri ale trupelor, enumerarea satelor răsculate și a celor „pacificate" [60]. Cîteva călătorii întreprinse în jurul Bucureștiului, în satele răsculate, i-au îngăduit corespondentului francez violente diatribe împotriva parazitismului clasei marilor proprietari funciari, a funcționarismului electoral practicat de guvernarea „viziralã" a lui Ion C. Brătianu; două „dintre" cauzele latente, dar mereu în acțiune, ale crizei economice și sociale [61] [...] mica oligarhie locală pervertită și impozitele grele perceperea lor nemiloasă și monopolurile care după spusele țăranilor, iau două piei de pe aceeași oaie (...) administrația locală putredă, neștiința profesională a țăranului însuși, iată cauzele fundamentale ale răscoalei de astăzi " [62].

În timp ce vede în agitațiile politice din zilele precedente căderii, guvernului lui Ion C. Brătianu un factor important în izbucnirea revoltei, corespondentul lui „Le Temps" tratează cu neîncredere relatările referitoare la instigatorii năimiți ai panslavismului [63]. Convorbirile avute cu țărani răsculați l-au pus în situația să cunoască dorința fierbinte a acestora de a le fi împărțite pămînturile moșierești, fără însă ca ziaristul francez să ajungă la sesizarea întregului adevăr cuprins în această revendicare : cauza fundamentală a relelor abătute asupra satului românesc era distribuția inechitabilă a pămîntului.

www.dacoromanica.ro

Să punem punct celor scrise de „Le Temps" cu finalul uneia din corespondențele lui Ch. Linderlaub: «Murim de foame. Mai bine să fim împușcați, noi, femeile și copiii noștri, decît să mai trăim așa». Este refrenul general aș zice chiar clișeul final al oricărei discuții cu țăranii" [64]. Nu însă înainte de a semnala scepticismul autorului față de îndreptarea stărilor de lucruri din România, căci — extrem de îngrijorător, pus în coloanele unui ziar trecînd drept a patra putere constituțională în Franța — „viitorul politic al țării este atît de nesigur încît chiar se naște întrebarea cînd va începe în chip serios marea operă a reformelor" [65].

Punerea în discuție a însuși destinului României ca stat independent, în contextul amplelor confruntări de idei asupra crizei social-agrare în desfășurare, nu este întîmplătoare sau singulară.

Organul de presă monarhist „Le Gaulois", în numărul său din 21 aprilie, insera două telegrame din România, cuprinzînd știri cu adevărat fanteziste, încercînd să dea mișcării agrare o aparență de nespusă grozăvie: atrocități înspăimîntătoare săvîrșite de insurgenți, dotarea militară de excepție a acestora ((tunuri, puști „Martini" și „Remington"), crearea unei cavalerii neregulate de către răsculați, agitarea unor lozinci cu caracter naționalist („Jos germanii!") și social („Vrem pămînturile făgăduite de Vodă Cuza") de către aceștia [66].

Ca o logică și premeditată continuare a vehiculării unor asemenea știri s-a ivit, brutal exprimată, ideea unei intervenții străine care să lichideze periculosul focar de convulsii sociale și politice găzduit de România. „La Liberté" din 16 aprilie, vorbind despre tulburările din această țară, concluziona, extrapolînd, că anarhia domnea în general în toate statele mici din estul Europei și opina că „în lipsa turcilor, care n-au nici o putere, ar trebui ca țarul, pierzînd răbdarea, să intre să facă liniște" [67].

Între luările de poziție atît de pasionate — atît la propriu cît și la figurat — ale presei franceze, face o figură aparte, prin tonul întrebuințat și modalitatea de abordare, revista „Journal des économistes"; pentru G. Molinari, semnatar al unui amplu articol în această publicație pe tema revoltei țăranilor români, cauzele acesteia rezidau atît în „greutatea crescîndă a impozitelor, agravate prin importarea în România a regimului protecționist, cît și în situația inegală în care se află țăranii români față de proprietari și arendași, ale căror pămînturi le arendează sau sub-arendează" [68]. Dezaprobarea cruntei reprimări întreprinse de guvernanții din România este însoțită de exprimarea neîncrederii în capacitatea acestora de a lichida cauzele de profunzime ale revoltei: „Răscoala a fost comprimată, dar cunoaștem prea bine mersul obișnuit al lucrurilor omenești pentru a spera în remedierea cauzelor care au produs-o și care nu vor întîrzia să o producă din nou" [69].

În cencertul presei pariziene putem găsi însă și note mai moderate, lipsite de accente vădit polemice; astfel, pentru comentatorul lui „La Révolte", răscoala țăranilor români se înscria într-un cadru mai amplu, constituit din revolta tuturor lucrătorilor pămîntului, nu numai din România, ci din întreg sud-estul european. La 28 aprilie/4 mai în paginile ziarului amintit se scria: „Știrile primite de la București nu sînt singurele alarmante. Cele care s-au primit din diverse părți ale Macedoniei semnalează o extraordinară efervescență în rîndul populației agricole bulgare. Mișcarea țărănească se pare că a cuprins, de asemenea, toată Serbia și

www.dacoromanica.ro

Bulgaria. În ciuda represiunilor sîngeroase, mișcarea țărănească se extinde cu repeziciune în această parte a Europei" [70]. Chiar dacă comentariile amintite exagerează în a stabili o legătură între diferitele mișcări țărănești ce aveau loc în Europa, apare pe deplin justificată concluzia la care ajungea „La Réforme" cînd aprecia că : „Ne aflăm în fața unei revoluții agrare profund înrădăcinate în popor. Ea are toate trăsăturile, toate caracterele marilor mișcări agrare și desigur că ea nu și-a spus încă ultimul cuvînt" [71].

Într-o țară vecină Franței și neangajată politic în vreunul din blocurile formate sau în curs de formare în Europa vremii — am numit Belgia — mari organe de presă ca „Le Nord" sau „L'Indépendance Belge" își manifestau — și prin comentariile publicate pe marginea evenimentelor din România — atașamentul față de cauza țarismului. În alt loc am amintit de considerațiile cuprinse în coloanele lui „Le Nord"; s-ar impune deci în completare prezentarea cîtorva puncte de vedere existente în paginile lui „L'Indépendance Belge" : „Ziarele austro-ungare au acuzat mai cu seamă Rusia d-a fi provocat actualele neorînduieli în interesul politicii sale orientale. Este mult mai probabil însă — se arăta într-un număr de la mijlocul lunii aprilie al cotidianului bruxellez — că starea actuală nu e decît consecința abuzurilor administrative ale precedentului cabinet" [72]. Referindu-se în continuare la încercările guvernului junimist de a stăvili puhoiul articolelor incendiare publicate de ziariștii bucureșteni, „L'Indépendance Belge" releva : „Nu în presă, ci în conciliabulele intime s-au născut ideile ce atîță unele spirite [...] Aceasta e mult mai grav decîti informațiunile mai mult sau mai puțin exagerate ce pot publica ziarele" [73]. Caracterizînd mișcarea agrară din România drept „adevărată jacquerie" [74], același ziar evidențiia „viile alarme" ce le pricinuiseră în Europa și necesitatea — pentru liniștea acesteia, cel puțin ! — de a se trece la împroprietărirea țăranilor pe domeniile statului [75].

La celălalt capăt al Europei, împărtășind, alături de România, soarta unui măr al discordiei între marile puteri ale continentului, țările balcanice găzduiesc și ele o diversitate de păreri și atitudini gazetărești *vis à vis* de erupția revoluționară din România. Ca peste tot, poziția unei bune părți a presei balcanice (îndeosebi cea guvernamentală, dar nu numai ea) era în concordanță cu interesele politice de moment ale țărilor de origine.

În Grecia, țară pe care diplomația țaristă căuta să și-o apropie spre a suplini lipsa Bulgariei și Serbiei din linia de acțiune a marelui imperiu nordic, presa a adoptat o atitudine, în general, rezervată, consemnînd faptele cunoscute prin filiera oficială, fără vreun comentariu într-un sens sau altul. Astfel, le „Messager d'Athènes", unul din cotidienele elene cu largă circulație peste hotare, a reprodus în cîteva rînduri telegrame ale agenției Havas, cuprinzînd scurte știri asupra izbucnirii și desfășurării răscoalei țărănești din România [76].

Jurnalele sîrbești însă, în majoritate, urmînd atitudinea politică oficială, net antițaristă, au acordat credit tuturor zvonurilor și comentariilor, implicînd Rusia, într-un fel sau altul, în producerea tulburărilor sociale și politice din România [77].

www.dacoromanica.ro

Același fenomen se constată, în linii mari, și în Bulgaria, țară în care lupta pentru preponderență între Imperiul habsburgilor și cel al Romanovilor era deosebit de acerbă și departe de a fi încheiată. Corespondențe din Sofia subliniau grija produsă în Bulgaria de răscoala țăranilor români, precum și apelul provenit din capitala țării vecine pentru o politică comună a tuturor țărilor balcanice, „amenințate" de politica expansionistă a Rusiei țariste [78]. Pentru intelectualii bulgari apropiați de popor, lucrurile stăteau însă altfel : acțiunea țăranilor români constituia o pildă demnă de urmat de către locuitorii satelor Bulgariei. Știri privitoare la reprimarea unor asemenea atitudini au ajuns și la nord de Dunăre : „Slaveikov, redactorul ziarului „Tîrnavska Konstitutia", a fost arestat pentru că în organul său a îndemnat pe țăranii bulgari să lupte cu arma în mînă ca țăranii din România, spre a-și ameliora situația" [79].

Extrasele prezentate în cuprinsul acestor pagini reflectă convingător, credem noi, mai multe aspecte ; în primul rînd, ecoul incontestabil pe care l-a găsit răscoala țăranilor români din primăvara anului 1888 în coloanele presei europene. Așa cum s-a putut observa însă, rezultatul acestui interes major față de răscoală este prezentat și analizat extrem de diferențiat, de la o țară la alta și chiar în interiorul acelorași granițe.

Desigur, dacă este adevărată aserțiunea conform căreia nu opinia publică dirijează presa, ci presa orientează opinia publică, textele prezentate creionează imaginea unei „opinii publice" europene profund dezbinate în ceea ce privește considerarea evenimentelor din România. Odată mai mult reiese clar importanța avută de România pentru echilibrul politico-militar european ; ancorarea țării la blocul Triplicei — așa „secretă" cum a rămas pînă în 1914 — era intuită, temută, combătută, aplaudată și stimulată în funcție de interesele ce se găseau în spatele celor ce semnau în coloanele presei europene.

Pe de altă parte, comentariile de presă prezentate, cu foarte mici excepții, nu reușesc să deceleze adevăratele cauze ale răscoalei țărănești, aceleași care au constituit, în esență, mobilul tuturor ridicărilor la luptă ale țărănimii române în epoca modernă : profund nedreapta repartiție a proprietății funciare, cronica lipsă de pămînt pentru imensa majoritate a locuitorilor satului românesc.

NOTE

[1] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 14, Edt. politică, București, 1977, p. 234.

[2] Despre cauzele și desfășurarea rascoalei, vezi : C. Corbu, *Răscoala țăranilor de la 1888*, Edt. științifică și enciclopedică, București, 1978 ; mai nou, I. Ilincioiu, *Țăranii, pămîntul și moșierii în România, 1864—1888*, Edit. politică, București, 1982, precum și N. Adăniloaie, *Răscoala țăranilor din 1888*, Edit. Academici, București, 1988, în care autorul aduce în discuție ideea extinderii segmentului de timp în care s-a desfășurat răscoala, pînă la începutul lunii septembrie. Cu o tematica asemănătoare studiului nostru, în 1978, în „Anale de istorie", nr. 1, A. Harșa și L. Gergely au publicat contribuția intitulată : *Ecoul internațional al răscoalei țăranilor români din 1888*, p. 57—68.

[3] Studiul de față, parte a unei lucrări mai ample, își propune să se oprească *exclusiv* asupra ecoului răscoalei în presa europeană, în felul acesta răsunetul în rîndul românilor aflați sub dominație străină negăsindu-și locul aici.

www.dacoromanica.ro

[4] „Anii 1887 și 1888 au fost cei mai bogați în evenimente și, în același timp, cei mai critici pe care Europa i-a trăit după războiul franco-german", aprecia un subtil cunoscător al realităților europene ale timpului *(Mémoires du Chancelier Prince de Bülow*, t. 4, Paris, 1931, p. 419); vezi și pertinentele considerații asupra acestor ani, la P. Renouvin, E. Préclin, G. Hardy, *L'Epoque contemporaine. II. La paix armée et la Grande guerre (1871 1919)*, Paris, 1947, p. 438—447.

[5] *România în relațiile internaționale*, Edit. Junimea, Iași, 1980, p. 302 328.

[6] G. N. Căzan, Ș. Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță*, Edit. Științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 169 170.

[7] „Resboiul" din 12 aprilie 1888; Arhivele Statului București, Microfilme Belgia, rola 6, clișeu 165 : Hoorieks către M.A.E., București, 8 mai 1888.

[8] Ibidem.

[9] Arhiva Ministerului de Externe (în continuare AM.E.), vol. 264, f. 55 : Plagino către P. P. Carp, Roma, 2 14 aprilie 1888.

[10] Ibidem, vol. 128, f. 268.

[11] Ibidem, fond Constantinopol, vol. 115 : P. P. Carp către I. Ghica, telegramă din 6/18 aprilie 1888.

[12] Ibidem, fond Paris, vol. 10, P. P. Carp către V. Alecsandri, 11 23 aprilie 1888.

[13] Arh. St. București, Microfilme Spania, r. 7, c. 76 77 : „Havas este autoarea tuturor știrilor alarmante și fanteziste, din cauza retragerii subvenției de 30 000 franci".

[14] „L'Indépendance Roumaine" din 1 13 aprilie 1888.

[15] Ibidem din 6 18 aprilie 1888.

[16] Ibidem din 16 28 aprilie 1888.

[17] „Unirea" din 6/18 aprilie 1888.

[18] „Românul" din 28 aprilie st. n. 1888.

[19] apud „L'Indépendance Roumaine" din 9 21 aprilie 1888.

[20] Ibidem din 19 aprilie 1 mai; vezi și „Economia națională" din 2 mai 1888.

[21] K. Gruenberg, *La question agraire et les projets de réforme agraire en Roumanie*, în „Revue d'économie politique", III (1889), p. 163.

[22] Ibidem, p. 162.

[23] Ibidem, p. 164 179 și 365 369.

[24] Ibidem, p. 162 163.

[25] Ibidem, p. 369.

[26] Ibidem, p. 380.

[27] Ibidem, p. 164.

[28] apud „Democrația" din 14 26 aprilie 1888.

[29] Ibidem.

[30] apud „Voința națională" din 7/19 mai 1888.

[31] apud „Democrația" din 20 mai 1 iunie 1888.

[32] Ibidem din 29 aprilie/11 mai 1888.

[33] „Illustrierte Zeitung" din 21 aprilie 1888.

[34] apud „Voința națională" 20 mai/1 iunie 1888.

[35] „Münchner Allgemeine Zeitung", din 20 aprilie 1888.

[36] apud „L'Indépendance Roumaine" din 30 aprilie 12 mai 1888.

[37] Dezbaterile Adunării Deputaților (în continuare D.A.D.), ședința din 25 noiembrie 1888, p. 153.

[38] „L'Indépendance Roumaine" din 19 aprilie /1 mai; „România" din 19 aprilie/1 mai 1888.

[39] „Le Nord" din 3 mai 1888.

[40] apud „Democrația" din 11 23 mai 1888.

[41] D.A.D., *loc. cit.*

[42] W. Markert, *Deutsch-russische Beziehungen von Bismarck bis zum Gegenwart*, Stuttgart, 1964; W. L. Langer, *European Alliances and Alignments 1871—1890*, New York, 1950.

[43] apud „Telegraphul" din 6/18 aprilie 1888.

[44] Ibidem din 10/22 aprilie 1888.

[45] apud „Democrația" din 3/15 mai 1888.

[46] „Le Nord," din 5 mai 1888.

[47] Ibidem.

[48] Ibidem.

[49] Ibidem din 21 aprilie; de altfel, săptămînalul politic bruxellez a publicat ample și dense comentarii asupra răscoalei țăranilor din România și în numerele sale din 21 și 28 aprilie, 3 și 5 mai, toate reflectînd, evident, părerile patronului său politic de la Petersburg.

[50] apud „L'Indépendance Roumaine" din 23 aprilie/5 mai 1888.

www.dacoromanica.ro

[61] A.M.E., vol. 239, f. 129 : V. Alecsandri către P. P. Carp, Paris, 10 mai 1888.
[62] apud „L'Indépendance Roumaine" din 7/19 aprilie 1888.
[63] Ibidem din 3 15 mai 1888.
[64] apud „Națiunea" din 7 19 mai 1888.
[65] apud „L'Indépendance Roumaine" din 18 30 mai 1888.
[66] „La Nouvelle Revue", t. LII (mai-jouin 1888), p. 234—235.
[67] „Revue des deux mondes", t. 87 (mai-jouin 1888), p. 475—476.
[68] „Le Temps" din 8 aprilie 1888.
[69] Ibidem, din 20 aprilie 1888.
[60] Ibidem din 26 aprilie 1888.
[61] Ibidem
[62] Ibidem din 29 aprilie 1888.
[63] Ibidem.
[64] Ibidem din 26 aprilie 1888.
[65] Ibidem din 29 aprilie 1888.
[66] apud „Unirea" din 14 26 aprilie 1888.
[67] apud „Muncitoriul" din 14/26 aprilie.
[68] „Journal des économistes", t. 26, XLII (avril-jouin 1888), p. 314.
[69] Ibidem, p. 315 ; ştiri privitoare la actele de cruzime săvîrşite în timpul reprimării răscoalei au mai apărut şi în alte ziare franceze, precum „La Liberté" (cf. „Democrația" din 28 apr./10 mai 1888.
[70] „La Révolte" din 28 aprilie 4 mai 1888 apud A. Harsa, L. Gergely, *op. cit.*, p. 61.
[71] „La Réforme" din 24 aprilie (st. nou) 1888 apud *ibidem*, p. 63.
[72] apud „România" din 15 27 aprilie 1888. Teza aceasta, cu largă răspîndire printre duşmanii interni şi externi ai P.N.L., era susținută în coloanele aceluiaşi ziar belgian şi prin invocarea unui raport al ministrului junimist al justiției, Al. Marghiloman, afirmînd că „abuzurile administrative au contribuit prea mult la supărarea şi la mizeria țăranilor, cauze principale ale revoltei lor" (Cf. „Epoca" din 3/15 mai 1888).
[73] Ibidem.
[74] Ibidem ; cu precizarea că această caracterizare avea în vedere mai ales tactica folosită de răsculați („ei se supun cu desăvîrşire îndată ce sosesc trupuele şi reîncep ceva mai departe răscoala").
[75] apud „Epoca" din 3/15 mai 1888.
[76] Spre exemplu, nr. sale din 24 martie 5 aprilie şi 7/9 aprilie 1888.
[77] Vezi, de pildă, cele consemnate din sursă austriacă de „La Liberté Roumaine" din 16/28 aprilie 1888.
[78] „Telegraphul" din 3 mai 1888.
[79] „România Liberă" din 1/13 mai 1888.

LA PRESSE EUROPÉENNE ET LA RÉVOLTE DES PAYSANS ROUMAINS DE 1888

Résumé

Les auteurs présentent amplement l'écho international de la révolte des paysans roumains au printemps 1888. À l'aide de nombreux extraits de la presse française, allemande, russe, belge, austro-hongroise, etc., les auteurs cherchent à démontrer l'extrême complexité des rapports internationaux au cours des premiers mois de l'année 1888.

Les accusations que l'on trouve dans les pages des journaux de divers pays prouvent que l'opposition des intérêts des Puissances Centrales et russo-français s'est manifestée, entre autres, en Roumanie.

L'intérêt que la presse montrait vis-à-vis des paysans roumains et de leur révolte cachait un aspect beaucoup plus important : on essayait d'apprendre au plus vite sur quelles positions se situerait la Roumanie dans un futur conflit de plus en plus probable.

Les accusations que l'on peut lire dans les pages des journaux étrangers cachent pourtant très mal la cause de la révolte paysanne : l'inégalité des rapports de propriété sur la terre, l'exploitation des paysans par les fermiers et les propriétaires, la cupidité de l'administration rurale.

www.dacoromanica.ro

ACTUL ISTORIC DE LA 23 AUGUST 1944 ÎN CONTEXTUL POLITICII MARILOR PUTERI FAȚĂ DE ROMÂNIA (I)

IOAN CHIPER

Cînd tîrziu, seara, în ziua de 23 August 1944, începînd cu orele 22,20, posturile Radio România și Radio București au început difuzarea proclamației șefului statului român și a declarației noului guvern român, evenimentele — de covîrșitoare importanță pentru istoria României, ca și pentru cursul celui de-al doilea război mondial — declanșate cu cîteva ore mai înainte la București, deveneau de notorietate publică. Cele două documente radiodifuzate [1], ca și declarația Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 23 August 1944 [2], sublimau modificările imediate care se produceau în raporturile României cu grupările beligerante și, în primul rînd, cu marile puteri. Pe de o parte, se anunța ieșirea României din războiul purtat alături de puterile Axei. Deși documentele amintite nu proclamau formal imediat starea de război cu Germania, în baza analizei textului lor apare evident că prin catastrofalele consecințe ale deciziei României asupra intereselor Germaniei naziste și prin anunțarea hotărîrii de a trece la eliberarea prin luptă a nord-vestului României aflat sub ocupația horthystă ca urmare a Dictatului de la Viena, un conflict militar cu Germania era considerat nu doar probabil, ci chiar inevitabil [3].

Pe de altă parte, era proclamată imediata încetare a războiului cu Națiunile Unite și acceptarea armistițiului cu puterile Coaliției antihitleriste. În proclamația regelui către țară se sublinia : „Un nou guvern, de uniune națională a fost însărcinat să aducă la îndeplinire voința hotărîtă a țării de a încheia pacea cu Națiunile Unite. România *a acceptat armistițiul* oferit de Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii. *Din acest moment încetează lupta și orice act de ostilitate* împotriva armatei sovietice, precum și starea de război cu Marea Britanie și Statele Unite" [4] [s.n.]. La rîndul ei, declarația guvernului sublinia că : „În domeniul politicii externe, *prima măsură luată de guvern a fost acceptarea armistițiului cu Națiunile Unite.* Prin reprezentanții autorizați, guvernul Uniunii Sovietice și guvernele din Marea Britanie și Statele Unite au garantat independența României și, în cadrul suveranității respectate, neamestecul lor în viața noastră de stat" [s.n.] [5].

Neîndoielnic că actul de voință națională a poporului român de la 23 August 1944 nu provoca schimbări într-un singur sens, nu marca doar radicala modificare a atitudinii României față de alte state, ci atrăgea după sine și importante și multiple implicații pentru interesele marilor puteri, așa cum se poate ușor constata din trecerea în revistă a primelor lor reacții.

„Revista de istorie", tom 42, nr. 9, p. 927—944, 1989

www.dacoromanica.ro

Germania nazistă a fost complet surprinsă de evenimentele din România, iar reacţia lui Hitler, caracterizată prin lipsa de realism, a fost de extremă brutalitate pe plan militar, nesigură pe plan politic şi mistificatoare pe plan propagandistic. Surprinderea adversarului era una din condiţiile cele mai importante pentru reuşita rapidă şi cu pierderi minime a revoluţiei româneşti. Fostul comandant al Grupului de armate „Süd-Ukraina", general-colonel Hans Friessner, mărturisea, de altfel, în memoriile sale că „Evenimentele au însemnat pentru mine o surpriză de neimaginat" [6]. După cum este cunoscut, în cursul nopţii de 23 spre 24 august 1944, în urma unor convorbiri şi schimburi de mesaje între Cartierul General al Führer-ului şi generalii germani din România, Hitler a ordonat, răzbunător şi nerealist, arestarea „camarilei trădătorilor", înăbuşirea unei „eventuale răscoale" şi formarea unui nou guvern român prezidat de un general filo-german [7]. Dar, în acelaşi timp, în dimineaţa zilei de 24 august 1944, în Germania nu numai opinia publică, ci chiar o mare parte a oficialităţilor păreau a nu fi fost informate de cele petrecute în România sau nu primise dispoziţii să acţioneze în vreun fel deosebit. Astfel, la Ministerul de Externe din Berlin funcţionari ai unor servicii pregăteau, cu aceeaşi rutină, corespondenţe privind România, în timp ce un curier diplomatic român, plecat în zorii zilei precedente din Bucureşti spre Stockholm cu o misiune deosebit de importantă [8], părăsea Berlinul, la 24 august dimineaţa, cu impresia că autorităţile germane nu ştiau nimic despre evenimentele din România, despre care, el însuşi, va afla abia în capitala Suediei [9]. Şi aceasta în timp ce, în aceeaşi dimineaţă, forţele militare germane, sub comanda generalului Alfred Gerstenberg, atacau pe uscat şi din aer Bucureştii, iar Hitler ordona, la orele 11, introducerea în luptă a tuturor forţelor şi mijloacelor de luptă germane din România „pentru menţinerea liniştii, siguranţii şi ordinii [...]" [10] din această ţară. Abia în după-amiaza zilei de 24 august 1944, la orele 17, posturi de radio germane anunţau constituirea unui aşa-zis „guvern naţional" [11] — o altă manevră politică a lui Hitler îndreptată contra insurecţiei şi eşuată din start, dovedind nu numai lipsa de realism, ci disperarea Führer-ului în absenţa oricărei soluţii politice valabile [12] în timp ce organul partidului nazist, „Völkischer Beobachter", scria despre trecerea României de partea Naţiunilor Unite abia în numărul său datat 26 august 1944 [13], după ce România declarase oficial război Germaniei deja cu două zile mai înainte. Tot la 26 august 1944, în baza directivelor lui Hitler, se stabilea că „pînă la clarificarea definitivă a situaţiei politice" şi ca urmare a declaraţiei române de război „întreaga Românie constituie zonă de acţiune militară" şi se ordona armatelor germane din România să apere linia Galaţi-Focşani — bordura estică a Carpaţilor şi să recucerească „după aducerea de noi forţe, spaţiul românesc pînă la linia Dunării" [14].

Reacţia Germaniei naziste faţă de evenimentele declanşate la Bucureşti la 23 August 1944 se explică prin consecinţele majore pe care alăturarea României la coaliţia antihitleristă le-a avut asupra intereselor sale în România şi în sud-estul Europei şi, în general, asupra capacităţii de luptă a maşinii de război germane.

Prin întoarcerea armelor şi alăturarea României, cu întregul ei potenţial, la coaliţia antihitleristă — sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretar general al Partidului Comunist Român — „s-a dat o

www.dacoromanica.ro

puternică lovitură planurilor strategice ale Germaniei hitleriste. Aceasta a dus la prăbușirea întregului front de sud, a deschis calea înaintării rapide a trupelor sovietice, a accelerat zdrobirea dispozitivului militar al Germaniei în această parte a Europei" [15].

Desfășurarea cursului războiului într-un sens defavorabil Germaniei în 1943 a făcut ca importanța României și a sud-estului Europei pentru Germania să crească și mai mult. Amintim, în acest sens, că într-un referat intitulat „Situația strategică la începutul celui de-al 5-lea an de război" prezentat de general-colonel Alfred Jodl într-o consfătuire la München, la 7 noiembrie 1943, se sublinia în mod deosebit că „*Stăpînirea Balcanilor* ca parte componentă a fortăreței Europei *este, din motive operative, militar-politice și economice, decisivă pentru război*" [16] [s.n.].

Este destul să menționăm că în referatul prezentat, A. Jodl atrăgea atenția, între altele, că în această zonă geografică se realizau 50% din întreaga cantitate de țiței, 100% din minereul de crom, 60% din bauxită, 29% din antimoniu, 21% din cupru extrase în întreaga Europă.

Din toate punctele de vedere luate în considerare de generalul german — operativ, militar-politic și economic — aprecierea referitoare la rolul atît de important al controlului zonei sud-estului european pentru Germania a însemnat în 1944 în mod evident, în primul rînd, menținerea dominației germane asupra României. Amintim, în acest context, că în ansamblul ei producția de război a Germaniei naziste a atins cotele de vîrf din întreg cursul celui de-al doilea război mondial în vara anului 1944 [17] și, în acest cadru, în anul 1944 s-au înregistrat sporuri deosebit de ridicate la categorii de tehnică de luptă mari consumatoare de combustibil, ca blindatele, aviația, marina militară ș.a. [18]. Or, la începutul anului 1945, ca urmare a pierderii perimetrului petrolifer din România și a bombardamentelor aliate, Germania nu mai dispunea, față de vara anului 1944, decît de 31% din aprovizionarea cu combustibil [19]. Astfel, este evident, fie chiar și numai din punctul de vedere al materiilor prime, interesul deosebit al Germaniei naziste în vara anului 1944 de a-și menține intacte pozițiile în România. Apropierea și apoi stabilirea liniei frontului pe o parte a teritoriului României în primăvara și vara anului 1944 a ridicat, din punctul de vedere german, la dimensiuni dramatice importanța militar-strategică a României.

În condițiile perceperii puternicei nemulțumiri înregistrate în toate păturile societății românești contra Germaniei și a dorinței poporului român de a ieși din războiul hitlerist, pe de o parte, și a interesului mașinii de război germane de a determina o mai mare implicare economică și umană a României în război, pe de altă parte, politica Berlinului față de România s-a zbătut în dilema de a trece la ocuparea militară fățișă a României — vezi de exemplu, planul Margarethe II — sau de a încerca, în continuare, să-și promoveze interesele prin diferite presiuni și manevre asupra guvernului antonescian. Din mai multe considerente — încrederea lui Hitler în capacitatea și lealitatea mareșalului Ion Antonescu, temerile pentru efectele nedorite ale unei ocupării fățișe a României [20]— în politica guvernului hitlerist față de România a prevalat cel de-al doilea termen al dilemei. A fost adoptată însă o serie de măsuri militare germane în interiorul țării, în special în zona petroliferă [21], ca și în zona frontului [22] destinate să protejeze interesele germane și să împiedice o „defecțiune" românească. Trebuie

www.dacoromanica.ro

avut în vedere că puternicul dispozitiv militar german din România influenţa, în mod evident şi chiar decisiv, statutul internaţional al României în vara anului 1944, determina atitudinea altor puteri faţă de România şi, mai ales, constituia adversarul cel mai important şi redutabil al ieşirii României din războiul hitlerist. Este suficient să amintim că în România se aflau, în august 1944, 626 635 militari germani — dintre care 70 832 se aflau în zona de interior —, iar forţele armate care puteau interveni din vecinătate contra României, în momentul desprinderii ei de Germania, se ridicau la alte 27 divizii germane, 16 divizii şi 3 brigăzi ungare, 11 divizii bulgare [23].

Confruntarea cu această concentrare de forţe militare, implicată de obiectivele primordiale ale desprinderii României din Axă, de alăturarea ei la Naţiunile Unite şi de eliberare prin luptă a nord-vestului ţării de sub ocupaţia horthystă-hitleristă, această confruntare deci a trebuit temeinic pregătită, momentul acţiunii a trebuit să fie bine ales de către forţele insurecţionale. Lovitura primită de Germania nazistă prin istorica decizie a poporului român de la 23 August 1944 a marcat eşecul întregii politici a Germaniei naziste faţă de România şi a declanşat consecinţe extraordinare pentru capacitatea ei de a continua războiul, ceea ce explică reacţia lui Hitler la care ne-am referit mai sus [24].

Care au fost primele reacţii ale marilor puteri din Coaliţia antihitleristă faţă de schimbările politice şi militare radicale produse în România în după-amiaza zilei de 23 August 1944? Avînd în vedere numeroasele şi importantele consecinţe politice şi militar-strategice ale alăturării României la Naţiunile Unite, ca şi ferma precizare că noul guvern român accepta, fără nici un echivoc, condiţiile unui armistiţiu *deja negociat*, era firesc de aşteptat ca pe cît de promptă, dar brutală pe plan militar şi nesigură şi nerealistă pe plan politic a fost reacţia germană, pe atît de imediată, clară şi favorabilă să fie reacţia marilor puteri ale Coaliţiei antihitleriste. Mijloacele *mass-media* aliate au precedat reacţiile oficiale, au preluat cu o deosebită promptitudine ştirile privind evenimentele din România şi le-au descifrat implicaţiile, în general cu remarcabile intuiţii, încă din primele ştiri şi comentarii care au aparţinut postului de radio Londra şi agenţiei Reuter [25]. Dar tot la Londra, surse diplomatice dezvăluiau unui corespondent al agenţiei „Associated Press" că evenimentele din România au venit pentru Marea Britanie, ca „un fulger din senin" [26], în timp ce, în seara zilei de 24 august, avea loc o nouă şedinţă a Comisiei Consultative Europene în care erau dezbătute problemele unui armistiţiu cu Bulgaria, fără ca vreun element din stenograma convorbirilor [27] să indice direct o luare în considerare sau menţionarea evenimentelor din România care schimbau, de fapt, întreaga situaţie în sud-estul Europei.

Pe un alt meridian, la Moscova, în după-amiaza zilei de 24 august 1944, adjunctul Comisarului poporului pentru afaceri externe declara că autorităţile sovietice nu aveau absolut nici o altă informaţie în legătură cu cele petrecute în România, cu excepţia a ceea ce se ştia de la radio, că nu avea împuterniciri să facă vreo declaraţie, dar că „nu are motive să creadă că termenii capitulării, aşa cum au fost discutaţi în aprilie, nu s-ar menţine şi acum" [28]. O directivă semnată de Stalin, la 24 august 1944, pentru fronturile 2 şi 3 ucrainean stabilea însă modul în care comandamentele sovietice

www.dacoromanica.ro

trebuiau să se comporte față de trupele române care se „predau" sau încetează lupta, fără să facă nici o referire la schimbarea de guvern din România și la alăturarea României la Națiunile Unite [29].

În fapt, prima reacție oficială a U.R.S.S. față de evenimentele de la 23 August 1944 din România a constituit-o declarația Comisariatului poporului pentru afaceri externe din noaptea de 24 spre 25 august 1944. Guvernul sovietic confirma declarația sa din 2 aprilie 1944 [30] că : „nu are intenția să-și însușească vreo parte a teritoriului românesc sau să schimbe structura socială existentă în România sau să încalce în vreun fel independența României". Termenii militari ai declarației reluau, în esență, dar doar parțial, directivele date de Stalin în ziua precedentă — conținînd angajamentul ca trupele române să nu fie dezarmate dacă se alăturau în lupta contra ungurilor pentru eliberarea Transilvaniei — și sublinia că armatele sovietice nu puteau înceta ostilitățile pe teritoriul românesc decît după lichidarea trupelor germane din România. Declarația sublinia că ajutorul dat de armata română celei sovietice era „singurul mijloc pentru încetarea grabnică a ostilităților pe teritoriul românesc și pentru încheierea unui armistițiu între coaliția aliată și România" [31]. De fapt, în acel moment, România se afla deja în stare de război cu Germania, așa că principala condiție pusă era îndeplinită [32], ceea ce nu a împiedicat însă comandamentele militare sovietice să dezarmeze sau să ia prizonieri în continuare un mare număr de militari români [33]. Pe de altă parte, *declarația nu făcea nici un fel de aluzie la termenii armistițiului negociat în lunile precedente*. La mai puțin de 24 de ore însă, în poziția guvernului sovietic au fost înregistrate importante precizări și chiar modificări. Este vorba de reconfirmarea de către guvernul sovietic a termenilor armistițiului, așa cum fuseseră propuși în cadrul negocierilor de la Cairo, în aprilie 1944 [34], și de acceptare a altor trei condiții, suplimentare și complementare, acordate de guvernul sovietic guvernului Antonescu în cadrul convorbirilor de la Stockholm, dar care nu fuseseră consimțite și B.N.D.-ului [35]. În fapt, B.N.D. arătase încă din momentul transmiterii în iunie 1944, atît la Cairo cît și la Stockholm, a planului de acțiune pentru scoaterea României din războiul hitlerist, că „Nici unul din factorii favorabili aliaților nu-și poate lua greaua răspundere de a accepta condițiuni mai puțin favorabile decît cele consimțite mareșalului Antonescu. Or există date precise că față de mareșalul Antonescu s-a consimțit la unele modificări ale condițiilor armistițiului" [36]. În cea de-a doua telegramă externă a noului guvern român, din 23 August 1944, care conținea deplinele puteri pentru semnarea armistițiului de către B. Știrbey și C. Vișoianu, se solicita includerea în condițiile de armistițiu stabilite la Cairo a clauzelor consimțite de guvernul sovietic la Stockholm [37].

În declarația pe care Molotov o făcea ambasadorilor britanic și american, la 26 august 1944, la orele 1,30 dimineața, se preciza că : „*Pentru a susține prestigiul noului guvern român și avînd în vedere actualele evenimente, guvernul sovietic nu consideră oportun să introducă noi condiții de armistițiu.* Trebuie să se ajungă la un acord cu guvernul român asupra semnării unui armistițiu bazat pe condițiile propuse în aprilie, cu trei adăugiri cerute de reprezentanții români la Cairo" [s. n.] [38]. Cele trei clauze noi, acceptate de guvernul sovietic în completarea celor discutate la Cairo, prevedeau : 1) rezervarea unei zone libere pentru guvernul român, în care trupele

www.dacoromanica.ro

sovietice urmau să nu pătrundă dacă nu erau necesare acolo operații militare contra germanilor; 2) acordarea unui termen de 15 zile germanilor pentru a părăsi țara; 3) reducerea mărimii despăgubirilor de război [39]. În declarația sa, Molotov adăuga însă că „noile condiții de armistițiu propuse de guvernul britanic pot fi discutate la Moscova", unde urma să se semneze, la propunerea sovietică, armistițiul cu România [40]. Această precizare venea în contradicție cu opinia guvernului sovietic menționată în aceeași declarație că nu erau oportune schimbări în condițiile de armistițiu. În legătură cu data și, ceea ce credem a fi motivele — cînd Foreign-Office-ul a propus completări la condițiile de armistițiu cu România, vom reveni mai tîrziu. De fapt, la 26 august 1944, orele 18 ora Washingtonului — ceea ce însemna zorii zilei de 27 august în Europa —, guvernul american nu avea încă el însuși cunoștință de „noi condiții de armistițiu" propuse de britanici, după cum se preciza într-o telegramă semnată chiar de secretarul de stat, Hull [41]. Departamentul de Stat al S.U.A, și-a dat însă acordul, prin aceeași telegramă, ca discuțiile privind armistițiul să se desfășoare la Moscova pe baza condițiilor prezentate României în aprilie 1944 și a celor trei clauze suplimentare menționate în declarația lui Molotov [42], deci accepta, implicit, cererea noului guvern român. Trebuie precizat însă că diplomația americană a avut o linie foarte sinuoasă în politica față de România în primele zile după 23 August 1944. Organele specializate americane au informat prompt președintele și guvernul S.U.A. despre evenimentele petrecute în după-amiaza zilei de 23 August 1944 la București [43]. Deși diplomația americană era în posesia unor documente interne pregătite și repetat studiate — după cum vom arăta mai jos — care exprimau opinia sa cu privire la condițiile armistițiului cu România, ea nu și-a precizat clar punctul de vedere în primele zile de după ieșirea României din războiul hitlerist [44], iar apoi a oscilat și s-a pliat în funcție de propunerile celorlalte mari puteri. Concludent pentru atitudinea celor două mari puteri occidentale este că ambasada britanică din S.U.A. înmîna *la 24 august 1944* un aide — mémoire Departamentului de Stat [45] cu privire la linia de urmat de către cele trei mari puteri aliate față de propunerile lui ... Mihai Antonescu transmise prin intermediul Turciei, la 23 august, pentru negocieri cu aliații [46], iar Departamentul de Stat, avînd în vedere că potrivit rapoartelor primite „Antonescu s-ar putea să nu mai fie în situația de a îndeplini termenii propuși", considera că totuși se va adopta o procedură similară față de noul guvern român [47]. Două zile mai tîrziu, după ce Departamentul de Stat se raliase propunerii lui Molotov ca armistițiul cu România să se încheie în baza textului negociat la Cairo și a celor trei noi clauze, Cordell Hull comunica ambasadorului american la Moscova, Averell Harriman, că Statele Unite primiseră un memorandum britanic și erau de acord cu modificările propuse de guvernul din Londra dacă ele erau acceptabile și pentru Moscova [48]. Or noile propuneri britanice, care se afla că se inspirau și din termenii armistițiului cu Bulgaria stabiliți la 24 și 25 august 1944 la Londra, în Comisia Consultativă Europeană, omiteau după cum constata imediat A. Harriman [49], primele două condiții din cele trei cerute de guvernul român la 23 August și acceptate de guvernul sovietic la 26 august 1944. Pe lîngă că omiteau cele două clauze, propunerile britanice, așa cum fuseseră transmise la Washington, aduceau unele modificări în termenii negociați la Cairo și introduceau patru noi prevederi: a) „aliații vor avea

www.dacoromanica.ro

dreptul să staţioneze trupe şi reprezentanţe pe teritoriul românesc ; României i se va cere să suporte cheltuielile de ocupaţie şi, de asemenea, să pună la dispoziţie acea valută românească ce îi poate fi cerută de aliaţi din cînd în cînd", dar britanicii erau dispuşi să se replieze pe poziţia care li se părea a fi aceea sovietică, de a nu se cere mai mult decît dreptul trupelor aliate la o totală libertate de mişcare în funcţie de cerinţele situaţiei militare ; b) acceptarea controlului aliat asupra sistemului de transport şi al Dunării ; c) instituirea unei Comisii Aliate de Control ; d) România urma să îndeplinească cererile suplimentare formulate de aliaţi [50]. Statele Unite şi-au dat acordul, cu unele mici rezerve şi modificări pentru noile propuneri britanice, insistînd în ceea ce le privea, doar asupra poziţiei lor mai vechi ca problemele teritoriale — în fapt problema graniţei româno-ungare, pentru că în privinţa Basarabiei şi Bucovinei de nord sovieticii se arătaseră intratabili — să-şi afle reglementarea la conferinţa de pace şi nu în cadrul armistiţiului [51].

Noile propuneri britanice au făcut necesară o serie de noi consultări între cei trei aliaţi şi, totodată, au oferit cauza sau pretextul amînării semnării armistiţiului. Astfel, în timp ce guvernul român considera că prin răspunsul sovietic din 26 august 1944, delegaţia română care pleca la Moscova avea de încheiat o *convenţie specială privitoare la aplicarea armistiţiului* intervenit între România şi cele trei mari puteri aliate [52], ea s-a aflat în situaţia de a semna, după aproape două săptămîni, textul unui armistiţiu continuînd prevederi mult diferite faţă de cele convenite [53], în timp ce nici un fel de zonă liberă de trupe străine nu mai exista în ţară.

Menţionăm că, potrivit directivei din 24 august 1944, trupele fronturilor 2 şi 3 ucrainean au continuat să execute ordinele anterioare, adică cele din 2 august şi 21 august 1944, or directiva din 24 august nu ţinea cont de izbucnirea insurecţiei şi, de altfel, în acel moment, guvernul sovietic nu făcuse încă nici o precizare în legătură cu poziţia sa. Era de aşteptat însă că următoarele directive să transpună, cît de cît, pe plan militar condiţiile de armistiţiu de la Cairo şi cele trei condiţii suplimentare acceptate de guvernul sovietic aşa cum rezulta din declaraţia lui Molotov din 26 august 1944. Dar atît faptul că armistiţiul nu fusese încă semnat, *cît mai ales*, că *diplomaţia britanică propusese modificări atît de importante*, care nu puteau decît să fie salutate la Moscova, au contribuit, după opinia noastră, ca Stalin să nu se considere obligat să adopte decizii în limitele declaraţiilor din 26 august 1944. Acest lucru rezultă cu toată claritatea din directivele din 29 august date celor două fronturi ucrainene. O mare parte a trupelor Frontului 2 Ucrainean au primit ordinul de „a dezvolta ofensiva" pe direcţia Ploieşti, Slatina, Turnu Severin, avînd ca sarcină apropiată să intre în posesia zonei petrolifere Ploieşti, să înainteze în zona Bucureşti şi să o cureţe „de rămăşiţele trupelor germane" — amintim că în acel moment Bucureştii şi împrejurimile fuseseră deja complet degajate de trupe germane prin acţiunea forţelor insurecţionale române — şi să ajungă apoi, către 7—8 septembrie, pe un aliniament Cîmpulung, Piteşti, Alexandria, Zimnicea, Giurgiu. În perspectivă înaintarea trebuia continuată spre Turnu Severin [54].

În aceeaşi zi, la 29 august, Stalin semna şi directiva dată Frontului 3 Ucrainean „pentru *eliberarea* (!) Dobrogei de Nord şi ieşirea trupelor la graniţa româno-bulgară" [55] [s.n.]. Directiva prevedea ca, pînă la 2—3 sep-

www.dacoromanica.ro

tembrie, trupele acestui front să intre în posesia Constanței și a Cernavodei, iar la 5 6 septembrie să ajungă „la noua graniță româno-bulgară" [56]. Datorită realităților politico-militare din România, trupele celor două fronturi începuseră să înainteze pe un teritoriu eliberat deja, încă înainte de primirea directivelor menționate. Unități ale Frontului 2 Ucrainean ajungeau în zorii zilei de 30 august în „posesia " Ploieștiului și în dimineața următoare ajungeau la București, iar la 4 septembrie „ocupau" Craiova [57], în timp ce trupele Frontului 3 Ucrainean atingeau, încă la 31 august, Mangalia și ieșeau la granița româno-bulgară [58].

Nu dorim să stăruim aici asupra negocierilor privind armistițiul cu România și asupra statutului internațional al României între 23 August 1944 și 12 septembrie 1944 — nădăjduim să o facem curînd, într-un alt studiu, în baza documentelor recent cercetate românești și străine — ci am înaintat atît de mult în prezentarea unor reacții și atitudini ale marilor puteri din Coaliția antihitleristă față de evenimentele de la 23 August 1944 din România, pentru că în aceste reacții poate fi surprinsă, într-o succesiune vertiginoasă, esența politicii acestor puteri față de România și de întreaga zonă a sud-estului Europei în acea fază a războiului și în perspectiva epocii postbelice. Dar aceste reacții nu pot fi înțelese — după cum se observă, de altfel, lesne din cele de mai sus — decît în contextul politicii celor trei mari puteri față de România și de sud-estul Europei în perioada care a precedat istoricul act de la 23 August 1944.

Cum se explică deci faptul — atît de straniu la prima vedere — că Marea Britanie, care era clar că urma să nu trimită trupele sale în România, propunea modificarea unor condiții de armistițiu deja acceptate anterior de toate cele trei mari puteri și reconfirmate cu completări de Uniunea Sovietică, și, inițial și de SUA, anulînd clauza de a se menține o zonă liberă de armate străine și formulînd prevederi referitoare la dreptul de staționare a unor trupe aliate, adică sovietice, ca și alte clauze care înrăutățeau, în fapt, condițiile de armistițiu?

Politica Marii Britanii în Balcani și în Mediterana orientală a vizat înainte, în timpul și imediat după cel de-al doilea război mondial, apărarea căilor strategice de legătura cu posesiunile sale coloniale [59]. În primăvara anului 1944 preocupările diplomației britanice pentru perspectivele desfășurărilor din zonă se înmulțesc considerabil. Aceste preocupări sînt clar sesizabile, între multe altele, într-un memorandum al Foreign Office-ului din 18 aprilie 1944 intitulat chiar „Interesele britanice în sud-estul Europei". Documentul preciza că, avînd în vedere vecinătatea liniilor de comunicații prin Mediterana și Marea Roșie și aprovizionarea cu petrol din Irak și Persia, dominarea sud-estului Europei de către o mare putere navala ar fi constituit o amenințare directă a intereselor vitale ale Imperiului britanic [60]. Pornind de la premisa că Uniunea Sovietică va cere să ocupe singură România, memorandumul britanic analiza evoluțiile posibile și dezirabile și, în acest context, între altele, erau discutate interesele britanice în Bulgaria. În acest sens se sublinia că „Interesul nostru constă în a preveni extinderea influenței sovietice spre Strîmtori și spre Mediterana" și se sublinia importanța prezenței unei forțe militare în Bulgaria (cu acordul Uniunii Sovietice, care însă nu era în război cu această țară) [61]. Cîteva săptămîni mai înainte, la 10 februarie 1944, un important organism britanic considera că „Atunci cînd statele inamice din sud-estul Europei

www.dacoromanica.ro

vor capitula şi statele aliate vor fi eliberate, principalele obiective ale celor trei mari puteri vor fi să menţină capacitatea lor de a se impune fiecăreia dintre naţiunile învinse, să vadă că termenii capitulării sînt repede şi complet executaţi şi să asigure, pe cît posibil, dezvoltări politice şi economice în Balcani în conformitate cu interesele lor" [62]. Şi în acest document se sublinia că dacă Uniunea Sovietică dobîndea un control asupra Bulgariei, ea s-ar fi aflat în situaţia de a dispune de aerodromuri la 100 de mile de Strîmtori şi că prezenţa unor forţe britanice în Bulgaria ar fi întărit influenţa Marii Britanii nu numai în Bulgaria, dar şi în Grecia şi Turcia.

În aceeaşi perioadă, Comitetul politic de pe lîngă Departamentul de Stat analizînd scopurile de război şi pe acelea din epoca postbelică ale marilor puteri, inclusiv ale S.U.A., considera la 29 martie 1944 că britanicii par pregătiţi să accepte predominanţa sovietică în Europa de est cu excepţia, posibil, în cazul Greciei şi Iugoslaviei care mărginesc Mediterana şi să accepte „opoziţia constantă sovietică la federaţii regionale în Europa de est" [63].

De fapt, diplomaţiei britanice i-a fost însă clar cu mult înainte de 1944 că interesele pe care le apăra riscau să intre în coliziune cu acelea ale singurei dintre puteri care, în condiţiile victoriei Coaliţiei antihitleriste, putea să-şi extindă influenţa în Europa balcanică şi dunăreană, anume Uniunea Sovietică. Ca urmare, diplomaţia britanică a căutat succesiv să promoveze diferite formule care trebuiau să blocheze o extindere sau o creştere a influenţei sovietice în zonele de interese precumpănitoare britanice şi, totodată, să prevină, pe cît posibil, o confruntare politico-diplomatică sau de altă natură anglo-sovietică. Sub influenţa exercitată de concepţiile lui Arnold Toynbee — conducătorul unui organism finanţat de guvern, Foreign Research and Press Service, absorbit apoi, în 1943, de Foreign Office Research Department [64] — în centrala diplomaţiei britanice s-au vehiculat, în 1942 — 1943, numeroase propuneri care vizau noi organizări politice în Europa de est şi de sud-est în etapa postbelică pe baze multinaţionale, prin crearea unor federaţii şi confederaţii, care ar fi putut să devină şi susţinătoare importante ale intereselor britanice şi, oricum, să împiedice o extindere a influenţei Uniunii Sovietice [65]. În faţa opoziţiei Uniunii Sovietice — aşa cum s-a produs de exemplu, printr-o declaraţie formală [66] la Conferinţa Miniştrilor de externe de la Moscova, din 19—30 octombrie 1944 — astfel de proiecte , fără a fi complet abandonate, au trebuit să facă loc altor soluţii pentru promovarea politicii britanice.

Conferinţa de la Moscova a dezbătut probleme şi a adoptat decizii care au privit nemijlocit România sau zona adiacentă. Astfel, s-a decis că România trebuia să capituleze necondiţionat în faţa tuturor celor trei mari puteri şi partea sovietică a apreciat că nu era nimic de aşteptat în acel moment de la contactele cu opoziţia burgheză din România [67]. În al doilea rînd, s-a decis constituirea Comisiei Consultative Europene avînd, între altele, sarcina dezbaterii şi pregătirii unor documente care să reflecte poziţii comune tripartite faţă de condiţiile de impus statelor inamice, inclusiv României [68]. În al treilea rînd — desigur ordinea de mai sus nu este şi aceea a importanţei — s-a confirmat angajamentul pentru deschiderea celui de-al doilea front în Europa [69]. În acest context, cele două puteri occidentale au precizat că realizarea operaţiilor militare proiectate

www.dacoromanica.ro

epuizau posibilităţile lor, astfel încît în zona Balcanilor activitatea lor militară se va reduce doar la aprovizionarea armatelor de partizani, la acţiuni neînsemnate de comando şi la bombardamente asupra obiectivelor strategice [70].

Aceste precizări conduceau la concluzia că marile puteri occidentale nu se mai puteau angaja în operaţii masive de debarcare în Balcani. În timpul conferinţei s-au remarcat însă deosebiri între opiniile britanice şi americane cu privire la sud-estul Europei, care au fost folosite apoi de Stalin la conferinţa la nivel înalt de la Teheran a celor trei mari puteri, pentru a exercita presiuni asupra lui Churchill în vederea renunţării la orice proiect de debarcare aliată în Balcani şi a deschiderii, fără nici o amînare, a celui de-al doilea front în Europa [71]. În fapt, premierul britanic ar fi dorit deschiderea unui front în peninsula Istria, care trebuia să conducă pe anglo-americani în Europa centrală, spre Austria şi Ungaria — deşi ideea aparţinuse la origine preşedintelui american —, dar această posibilitate a fost respinsă mai ales de experţii americani, care nu doreau ca S.U.A. să fie angajate în Balcani [72]. Chiar şi după Teheran, ideea unei operaţii militare britanice în sud-estul Europei nu a fost complet abandonată [73].

Cum s-a ajuns de la poziţiile exprimate la Conferinţa de la Moscova, arătate mai sus, la interesul pronunţat al aliaţilor, în martie-aprilie 1944, pentru negocierea unui armistiţiu cu România cu renunţarea la termenii capitulării necondiţionate, şi, apoi, la situaţia din vara 1944, cînd după ce B.N.D.-ul acceptase, în iunie, formal condiţiile armistiţiului şi înaintase un plan concret de scoatere a României din război, cele trei mari puteri aliate nu au mai dat, de fapt, nici un răspuns. Este ştiut că Lucreţiu Pătrăşcanu, conducătorul delegaţiei române la semnarea Convenţiei de armistiţiu de la Moscova, a subliniat lui Molotov — la 11 septembrie 1944, în cea de-a doua şedinţă plenară, în sprijinul cererii româneşti de modificare a preambulului convenţiei — că „România era gata să accepte armistiţiul cu cîteva luni mai înainte şi opoziţia de fapt l-a acceptat deja din 20 iunie, aşa că termenii « România recunoaşte că a pierdut războiul ... » ar putea fi şterşi din redacţiunea preambulului" şi, apoi, a precizat din nou „Dar armistiţiul s-a cerut de opoziţie la 20 iunie", primind replica lui Molotov : „Da, dar nu s-a realizat. Propun trecerea la articolul 1" [74].

Răspunsurile la întrebările puse mai sus implică incursiuni largi în politica marilor puteri faţă de sud-estul Europei şi în istoria diferitelor contacte şi sondaje dintre diferiţi reprezentanţi români şi ai puterilor aliate. Cel puţin în această din urmă privinţă — a contactelor şi sondajelor amintite — literatura istorică română este bogată [75]. Oricum, nu putem în cadrul acestui studiu, cu toate riscurile inerente, decît schiţa răspunsurile.

Spre sfîrşitul anului 1943 se înregistrează o intensificare a contactelor dintre reprezentanţi ai puterilor aliate şi români, chiar un spor al interesului în special al Marii Britanii şi U.R.S.S.-ului pentru România. La 18 noiembrie 1943, diplomaţia sovietică — spre deosebire de poziţia pe care se postase încă cu trei săptămîni în urmă la conferinţa miniştrilor de externe de la Moscova — decide să participe la negocieri cu emisari ai lui Iuliu Maniu [76]. În acelaşi timp, la Stockholm, începe seria contactelor paralele dintre reprezentanţi ai guvernului antonescian sau ai opoziţiei din România cu diplomaţi britanici, americani sau — mai ales, şi separat —

www.dacoromanica.ro

sovietici și s-au intensificat contactele din alte țări neutre [77]. Pe de altă parte, după semieșecul unei misiuni precedente, în vara anului 1943, și după o tentativă eșuată la 21 noiembrie, în România a fost lansată, la 21 spre 22 decembrie 1943, în cadrul operației denumită codificat „Autonomous", o echipă de agenți britanici, condusă de lt. col. de Chastelain care, între altele, trebuia să ia contact cu I. Maniu pentru a explica atît necesitatea capitulării necondiționate, cît și a faptului că toate mesajele trebuiau să fie adresate simultan celor trei puteri aliate [78]. În cele din urmă, cele trei puteri aliate au convenit să angajeze negocieri, la Cairo, cu emisari români. Desfășurate, începînd din 17 martie 1944, negocierile de la Cairo au condus — în condițiile în care cele două mari puteri occidentale au acceptat că diplomația sovietică avea principalul cuvînt de spus în formularea clauzelor — la textul, acceptat de toate cele trei mari puteri, prezentat de Uniunea Sovietică la 8 aprilie 1944 [79]. Există, de fapt, în martie-aprilie 1944, un evident interes, chiar o grabă, din partea aliaților de a determina o tentativă de ieșire din război mai ales a României. Fără a intra acum în detaliile politicii S.U.A. față de România[80], credem că proporțiile interesului aliat rezulta cu deosebită claritate din documentele americane. Experți ai unor organisme din cadrul Departamentului de Stat sau asociate acestuia au studiat și au pregătit în 1942—1943 diferite variante ale unui punct de vedere american față de problemele teritoriale, economice, politice, militare ale lumii postbelice, și, în acest cadru, ale condițiilor de impus și ale relațiilor de promovat și cu statele din Axă, inclusiv cu România. Au fost alcătuite, în acest sens, diferite documente [81]. În ceea ce privește România, punctele de vedere promovate anterior au fost sintetizate, la începutul anului 1944, în documentele pregătite la Working Security Committee (WS) codificate , din nou, ca WS 16 a (Provisions for imposition upon Rumania at time of sursender) și WS 17 (Aspects of Rumanian surrender requirind agreement beteween British, Soviet ans American governments) [82] aprobate de JCS (Joint Chiefs of Staff = Comitetul mixt al șefilor de stat major) și transmise Comisiei Consultative Europene. Ulterior, în februarie, a fost formulat documentul WS—60 (Economic aspects of United Nations Occupation of Rumania requiring agreement in advance among the occupyng powers) [83]. În timp ce guvernul britanic — care menținea contactul cu opoziția burgheză din România — pregătea propriul său punct de vedere cu privire la condițiile de impus României și depunea chiar stăruințe, atît la Washington, cît și la Moscova, pentru a se stabili cadrul în care trebuiau continuate contactele cu românii [84], organisme americane calificate au intensificat dezbaterile și contactele în legătură cu formularea punctelor de vedere ale SUA [85].

După primele contacte cu Barbu Știrbey la Cairo, Departamentul de Stat a cerut, la 22 martie 1944, avizul militarilor. Comitetul mixt al șefilor de stat-major apreciase, încă la 21 martie, că „din punct de vedere militar este de dorit în cel mai înalt grad ca oricare sau toate trei din națiunile balcanice ale Axei, România, Ungaria și Bulgaria, să fie detașate de Axă cît mai curînd posibil" fiind mai ales dezirabil ca detașarea să ia forma unui efort maxim din partea acelor țări în sprijinul intereselor aliaților. În noul răspuns, din 25 martie, JCS sublinia, între altele, că problemele politice nu priveau domeniul său de activitate decît prin prisma următoarelor considerente militare : „a) Rezultatele imediate sînt mai importante

www.dacoromanica.ro

decît mijloacele prin care sînt obținute. Pentru aceasta ar fi de dorit să se mențină considerentele politice la minimul esențial ; b) Statele Unite nu vor fi capabile într-un viitor apropiat să asigure asistența militară acestor națiuni sau să influențeze evenimentele militare din acea zonă, cu excepția unui suport limitat pe calea aerului a operațiilor de guerilă și a unor posibile bombardamente limitate" [86]. În sfîrșit, după ce Uniunea Sovietică a prezentat propunerile sale de armistițiu din 8 aprilie, care marcau renunțarea la principiul capitulării necondiționate și acordarea implicită a cobeligeranței României, J.C.S. a recomandat guvernului american să sprijine pe deplin prevederile militare ale propunerii sovietice, considerînd că acordarea cobeligeranței României poate fi „un eveniment de asemenea importanță" în continuarea războiului, încît se speră că guvernul din Washington va găsi o bază pentru a se pune de acord cu guvernele din Londra și Moscova și în privința clauzelor nemilitare ale armistițiului [87]. Opinia liderilor militari americani a influențat categoric poziția Departamentului de Stat în sensul că acesta a renunțat la documentele conținînd proiectele americane privind condițiile capitulării României pregătite pentru EAC și a lăsat Uniunii Sovietice inițiativa, după cum preciza clar o sinteză din mai 1944, consacrată politicii americane față de România [88].

Interesul deosebit al puterilor aliate pentru negocierea unui armistițiu cu România așa cum se manifesta la sfîrșitul anului 1943 și, în special, în primăvara anului 1944 și-a avut originea în eforturile lor de a-și promova interesele în condițiile pregătirii operației „Overlord" (denumire codificată a operației de debarcare în nord-vestul Franței). În urma precizărilor făcute la conferințele de la Moscova și Teheran, Uniunea Sovietică s-a asigurat că cele două puteri occidentale se vor angaja în operații masive europene în afara spațiului balcanic, preluînd — ca singura dintre cele trei puteri aliate care puteau avea pondere militară în zonă — și inițiativa politico-diplomatică, așa cum s-a observat în formularea condițiilor de armistițiu. Angajarea negocierilor de la Cairo de către aliați și evoluția atitudinii puterilor occidentale — mai ales a Marii Britanii — față de negocieri s-a înscris în cadrul efortului de organizare a unor condiții cît mai favorabile declanșării operației „Overlord", indiferent care ar fi fost consecințele pentru România sau alte țări mici. Menționăm în acest sens că încă într-o scrisoare din 2 noiembrie 1943 amiralul W. D. Leahy arăta că J. C.S. era de părere că din punct de vedere militar cauza aliată ar fi fost favorizată prin scoaterea din război a României sau Ungariei, sau a amîndurora țări, indiferent dacă această acțiune ar fi putut atrage după sine „deplina ocupație germană a acestor două țări" [89]. Amintind această scrisoare emitentului ei, secretarul de stat al S.U.A., Cordell Hull, cerea, la 16 martie 1944, ca JCS să fie de acord cu includerea și a Bulgariei în proiectul unei declarații comune a celor trei mari puteri aliate care trebuia de fapt să exercite presiuni asupra micilor state incluse în Axă de a face tentative de ieșire din război [90]. În fapt, toate acestea făceau parte integrantă sau se asociau măsurilor politico-militare aliate destinate să determine o dispersare a forțelor germane în Europa și acțiunilor de înșelare a Înaltului Comandament German în legătură cu marile operații aliate contra Germaniei. În acest sens, încă în primele luni ale anului 1943 a fost elaborat „Planul Jael" care, în una din cele două secțiuni ale sale —

www.dacoromanica.ro

codificată „Zeppelin" — trebuia să convingă O.K.W.-ul că, după încheierea operațiilor din Tunisia și Sicilia, aliații vor debarca în Grecia și în sudul Franței, și în în Italia [91]. După conferința de la Teheran, „Planul Jael" a fost rebotezat și, de fapt, integrat într-un plan complex de operații de acoperire și de înșelare, codificat sub numele de „Bodyguard" [92]. Menționăm că operația „Autonomous" s-a înscris în acest complex de măsuri. „Bodyguard" urmărea prin unul din cele șase obiective strategice ale sale să fixeze cît mai multe trupe germane în sud-estul Europei în timpul debarcării în Normandia și, în acest sens, să creeze convingerea la O.K.W. că în primăvara anului 1944 principalele eforturi militare ale aliaților se vor îndrepta spre Balcani. Astfel, trebuiau să se acrediteze informații cu privire la un atac anglo-american la Triest , un atac britanic în Grecia și o debarcare anglo-sovietică pe litoralul românesc pentru amenințarea perimetrului petrolifer [93]. Între negocierile de la Cairo și întregul ansamblu de măsuri aliate pentru înșelarea, dispersarea și slăbirea forțelor germane și în general pentru asigurarea succesului „Overlord-ului" există o relație clară, după cum rezultă și din opiniile ofițerilor britanici „controlori" ai înșelării strategice în legătură cu modul în care trebuiau să fie conduse negocierile cu românii. Luînd în considerare mai multe scenarii ale acestor negocieri, asupra cărora nu putem stărui aici, acești ofițeri au arătat că „Nici o sugestie nu trebuie făcută că noi nu sîntem pregătiți să beneficiem de oferta românească în această primăvară " [94].

După cum este cunoscut, negocierile de la Cairo s-au prelungit, în cele din urmă aliații avertizînd, la 1 iunie 1944, că „prelungirea negocierilor nu mai servește la nimic și că negocierile sînt considerate încheiate", arătîndu-se lui Maniu că dacă se dorea să se beneficieze de condițiile acordate, trebuia trimis un ofițer pentru a lua legătura directă cu Armata Roșie [95]. Trebuie amintit însă că ambasadorul sovietic Novikov nu primise încă, la 13 iunie 1944, aprobarea guvernului sovietic pentru declarația menționată din 1 iunie, privind încheierea negocierilor și nici ulterior [96].

La 11 iunie 1944 s-a transmis emisarilor români de la Cairo știrea constituirii „blocului democrat patriotic"— de fapt B.N.D. — și acceptarea condițiilor armistițiului [97]. Răspunsul favorabil dat la 13 iunie de reprezentanții aliaților în legătură cu acceptarea sosirii unui avion românesc cu mesageri pentru Știrbey [98] însemna, de fapt, menținerea deschisă a negocierilor.

NOTE

[1] *23 August 1944. Documente, 1944*, vol. II (colectiv de coordonare Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Mușat), Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, doc. 668 și 669, p. 415—417.

[2] „România Liberă", nr. 11 din 24 august 1944.

[3] Ibidem. Vezi și „Directiva operativă a Marelui Stat Major Român", din 23 august 1944 , semnată de generalul de divizie adjutant Gheorghe Mihail *(23 August 1944. Documente, 1944* II, doc. 670, p. 417—420).

[4] *23 August 1944. Documente*, II, p. 415.

[5] *Ibidem*, p. 417.

[6] Hans Friessner, *Verratene Schlachten. Die Tragödie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn*, Holstein Verlag, Hamburg , 1956, p. 83. Împrejurările care au condus la surprinderea în asemenea măsură a serviciilor de informații germane la 23 August 1944 au fost

www.dacoromanica.ro

analizate de numeroşi autori români şi străini, participanţi la evenimente sau istorici. În ceea ce ne priveşte, am încercat să sintetizăm informaţiile din arhivele germane prin două studii publicate în „Revista de istorie", tom. 37 (1984), nr. 6, p. 518—533 şi nr. 8, p. 782—792. La mărturiile anterioare, adăugăm şi informaţia că în după-amiaza zilei de 22 august şi în prima parte a zilei de 23 august 1944 au avut loc la Bucureşti şi împrejurimi consfătuiri la SS-Brigadenführer Hoffmeyer şi la comandantul misiunii aviaţiei militare germane din România, generalul A. Gerstenberg, fără ca să se discute în vreun fel despre posibilitatea unei schimbări radicale a politicii României într-un viitor apropiat. Un participant la aceste consfătuiri consemna într-un document, la Viena, la 12 decembrie 1944, că şi oficialităţile germane cele mai înalte din România fuseseră surprinse de evenimente (National Archive Washington — în continuare NA, RG-242, T 580 — Captured German Records Filmed at Berlin — Roll 64).

[7] Vezi Politisches Archiv des Auswartiges Amtes, Bonn (în continuare PA) Handakten Ritter, Bd 27, passim; *23 August 1944. Documente*, II, passim; Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen, 1938—1944*, ediţia a II-a, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1965, p. 218 şi urm.

[8] Hoover Institution Archives (Archives of the Hoover Institution on War, Revolution and Peace, Stanford University, Stanford, California) — în continuare HIA — Coll. Dimitrie G. Popescu, Box 4, Notă a lui N. M. Djuvara din Stockholm, 25 august 1944. Mihai Antonescu a transmis prin Djuvara ministrului român la Stockholm că guvernul român dorea să ceară armistiţiu şi, în acest scop, Nanu trebuia să reia contactul cu reprezentanţii sovietici din capitala Suediei pentru unele precizări.

[9] HIA, Coll. George Duca, Box 19, caiet XXVIII. Însemnare din 24 august 1944. Vameşii germani chiar l-au ajutat pe Djuvara să-şi găsească un loc într-un avion.

[10] PA, Handakten Ritter, Bd. 27, n.p., T. 1867 din 24 august 1944.

[11] A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 227.

[12] Vezi Ilie Ceauşescu, Florin Constantiniu, Mihail E. Ionescu, *200 de zile mai devreme. Rolul României în scurtarea celui de-al doilea război mondial*, ediţie revăzută şi adăugită, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1985, p. 115 — 119.

[13] „Völkischer Beobachter" (Norddeutsche Ausgabe), an 57, nr. 239 din 26 august 1944. În nr. 238 din 25 august al oficiosului nazist informaţiile, datate 24 august, nu menţionează în nici un fel Bucureştii sau România. Scurtul pasaj din comunicatul OKW referitor la luptele din aripa de sud a frontului de est evita, de asemenea, să menţioneze pe români. Culmea dezinformării este atinsă însă în numărul 240 din 27 august al ziarului în care se pretindea că trupele germane şi blindate româneşti „credincioase" luptau împreună pe front şi că „Rezistenţe izolate ale partizanilor clicii regale au fost zdrobite. În zona Bucureşti şi chiar în oraş au fost respinse repetate atacuri ale trădătorilor".

[14] *23 august 1944. Documente*, II, doc. 745, p. 537—538.

[15] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate* vol. 10, Edit. Politică, Bucureşti, 1974, p. 623.

[16] H.A. Jacobsen, *1939—1945. Der Zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten*, Wehr und Wiessen-Verlagsgesellschaft, Darmstadt, (1961), doc. 129, p. 445.

[17] *Ibidem*, doc. 180, p. 180.

[17] În 1944, industria de război germană a produs 10 000 blindate uşoare, 12 100 blindate medii şi 5 200 blindate supergrele în comparaţie cu, respectiv, 3 600, 5 600 şi 100 în anul 1942 şi 7 900, 9 400 şi 2 500 în anul 1943. Au fost produse în 1944, în total 40 593 avioane, faţă de 15 409 în 1942 şi 24 807 în anul 1943. Capacitatea, în tone, a submarinelor construite de Germania a fost de 193 000 în 1942, 221 000 în 1943, 234 000 în 1944 (*Ibidem*, doc. 171 a, p. 546; doc. 172 b, p. 549: doc. 179, p. 562).

[19] *Ibidem*, doc. 183, p. 564.

[20] Carl Clodius sublinia într-o scrisoare din 2 iunie 1944 către Karl Ritter: „Cu toate dificultăţile pe care le întîmpin aici zilnic în munca mea, nu pot să nu recunosc că este mai bine să avem în România o conducere de stat politică şi militară rigidă şi energică, care ne face în domeniul economic şi financiar mari dificultăţi, decît să provocăm din considerente economice o schimbare ale cărei consecinţe militare şi politice nu ar putea fi de către nimeni precizate cu certitudine" (PA, Handakten Ritter, Bd. 27). Un raport al lui Andreas Schmidt, şeful Grupului etnic german, sublinia că: „O ocupare a României ar putea să atragă o puternică slăbire a armatei române (care în mare nu este progermană) şi, de asemenea, să atragă după sine pericolul partizanilor" (Bundesarchiv Koblenz, NS 19 neu, 2146, Raport din Braşov, 2 iunie 1944).

[21] Vezi PA, Inland II g, Bd. 427, documente din aprilie-iunie 1944.

[22] Comandantul Grupului de armate „Süd-Ukraina", general-colonelul Schröner, care, potrivit unui autor, ar fi ştiut „de presiunile regelui şi ale opoziţiei asupra lui Antonescu, de

www.dacoromanica.ro

planul de retragere a cît mai multe unităţi române", a luat, între altele, măsura intercalării trupelor germane şi române pe front (vezi Karl Ruef, *Odysee einer Gebirgsdivision. Die 3. Geb. Div. im Einsatz*, Leopold Stoker Verlag, Graz-Stuttgart (1976), p. 517—518).

[23] Vezi I. Ceauşescu, Fl. Constantiniu, M. Ionescu, *op. cit.*, p. 58—60.

[24] Vezi mai larg cap. IV—VI din lucrarea menţionată în nota precedentă.

[25] Vezi mai larg culegerea, editată de Comisia română de istorie militară, *Ecoul internaţional al revoluţiei din august 1944 şi al contribuţiei României la războiul antihitlerist*, Edit. Politică, Bucureşti, 1984.

[26] *23 August 1944*, *Documente*, II, doc. 722, p. 495—496.

[27] NA, RG -43, Records of the European Adrisory Commission and of Philip E. Mosley (în continuare — EAC/Mosley), Box 16.

[28] *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers* (în continuare FRUS), 1944, vol. IV, *Europe*, United States Government Printig Office, Washington, 1966, p. 192.

[29] *Osvoboditelnaia missiia Sovetskih Voorujennih sil v Europe vo vtoroi mirovoi voine. Dokumenti i materiali*, Voenoe izdatelstvo, Moskva, 1985, doc. 24, p. 48—49. Directiva preciza că, în legătură cu ofensiva plină de succes a trupelor sovietice, în unele locuri — era indicată, ca singur exemplu, zona Bacău — trupe române au început să se predea în mod organizat şi în legătură cu aceasta se ordona : 1) trupele Fronturilor ucrainene 2 şi 3 să-şi continue misiunile trasate ; 2) românilor care încetau lupta să li se explice că armatele sovietice nu puteau înceta operaţiile militare atît timp cît nu sînt lichidate forţele germane care continuă să se afle în România şi continuă să lupte contra Armatei Roşii ; 3) se reglementa atitudinea faţă de trupele române care se predau în mod organizat, şi anume : a) unităţile care declarau că doreau să lupte contra germanilor sau contra ungurilor pentru eliberarea Transilvaniei li se permitea menţinerea armamentului pînă la artilerie ; b) unităţile care refuzau să lupte contra germanilor sau ungurilor să fie dezarmate şi îndreptate spre locuri de adunare ale prizonierilor de război ; c) cei care se predau individual sau în grupuri erau dezarmaţi şi luaţi prizonieri. Este dificil de admis că directiva putea fi generată doar de un caz izolat. Nu cunoaştem amănunte în legătură cu momentul conceperii ei sau ora la care a fost emisă. Este însă ştiut că Stalin lucra în a doua parte a nopţii, astfel încît directiva, datată 24 august 1944, putea fi rezultatul primelor ştiri care au parvenit de pe front în legătură cu încetarea ostilităţilor din partea trupelor române, după declanşarea insurecţiei, sau a probabilităţilor luate în considerare în virtutea contactelor care avuseseră loc la Stockholm.

[30] *Ibidem*, doc. 14, p. 34 35.

[31] *23 August 1944. Documente*, II, doc. 712.

[32] Acest fapt a fost subliniat în mod expres în telegrama nr. 8 din 26 august 1944, trimisă de ministrul român de externe guvernului sovietic prin intermediul ambasadorului sovietic din Ankara.

[33] În rapoartele privind acţiunile militare ale fronturilor 2 şi 3 ucrainean înaintate Comandamentului Suprem Sovietic, luarea de prizonieri români nu mai apare — cel puţin în rapoartele publicate — decît în ziua de 24 august 1944 (vezi *Osvoboditelnaia missiia* ..., doc, 25, p. 49 50 şi rapoartele pentru zilele de 25—31 august, p. 51—62). De fapt, au fost luaţi prizonieri români într-un mare număr şi în zilele următoare, în pofida demersurilor româneşti pe cale diplomatică pe lîngă reprezentanţii celor trei aliaţi în Turcia, ca şi a tentativelor de stabilire a unor contacte şi acorduri cu comandanţii marilor unităţi sovietice (vezi HIA, Coll. Dimitrie G. Popescu, Box 5, telegramele 8, 9, 14 din 26 şi 28 august 1944 semnate de Gr. Niculescu Buzeşti ; *Ibidem*, Box 2, Notă a generalului Constantin Eftimiu către Preşedintele Consiliului de Miniştri).

[34] Vezi *23 August 1944. Documente*, II, doc. 546, p. 215—216.

[35] Vezi Gh. Buzatu, *Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial*, I, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988, p. 282—303.

[36] HIA, Coll. Dimitrie Popescu, Box 5, copia mesajului datat la 26 iunie 1944, orele 11,30.

[37] HIA, Coll. Dimitrie Popescu, Box. 5.

[38] *23 August 1944. Documente*, II, doc. 752, p. 546—547.

[39] *Ibidem*.

[40] *Ibidem*.

[41] *FRUS*, 1944, IV, p. 197.

[42] *Ibidem*.

[43] Vezi, Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 225—226 ; vezi şi N. Dascălu, *Imaginea actului istoric de la 23 August 1944 în documentele militare americane*, în „Revista de istorie", tom. 37 (1984), nr. 7, p. 688 şi urm.

[44] Vezi, în acest sens, declaraţia făcută presei la 24 august 1944 — de fapt 25 august în Europa — de Cordell Hull (*23 August 1944. Documente*, II, doc. 696, p. 467).

www.dacoromanica.ro

[45] *FRUS*, 1944, IV, p. 194.
[46] *Ibidem*, p. 190.
[47] *Ibidem*, p. 194.
[48] *Ibidem*, IV, p. 197 198.
[49] *Ibidem*, p. 198—199.
[50] *Ibidem*, p. 199—201; vezi și *23 August 1944. Documente*, II, doc. 793, p. 603—605.
[51] *Ibidem*.
[52] Aceasta rezultă chiar din titlul documentului scris intitulat: „Instrucțiuni pentru delegația română care pleacă la Moscova în vederea *încheierii unei convenții speciale* privitoare la *aplicarea* armistițiului *intervenit* între România pe de o parte și U.R.S.S, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii pe de altă parte" [s.n.]. Problemele cele mai urgente erau considerate a fi: trupele sovietice să nu mai înainteze în teritoriul deja eliberat de armata română; să înceteze dezarmarea trupelor române; să se acorde „statutul de țară aliată" (cobeligerantă) etc. (vezi HIA, Coll. Dimitrie G. Popescu, Box 2).
[53] Textul Convenției de armistițiu în *23 August 1944. Documente*, II, doc. 844, p. 707—711.
[54] *Osvoboditelnaia missiia* ..., doc. 30, p. 55.
[55] *Ibidem*, doc. 31, p. 56.
[56] *Ibidem*.
[57] Vezi rapoartele de luptă ale comandamentului Frontului 2 Ucrainean din 29, 30, 31 august și 4 septembrie 1944 (*Ibidem*, doc. 32, 34, 36, 37, p. 56—57, 59, 61—63).
[58] *Ibidem*, doc. 33 și 35, p. 58 și 60.
[59] În legătură cu locul sud-estului Europei în strategia britanică în anii 1941—1945, vezi mai pe larg Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the Wecond Sorld War*, The Mac Millan Press, London, 1976, cap. 11, p. 111—125.
[60] NA, RG 43, EAC Mosley, Box 14.
[61] Ibidem.
[62] *The Foreign Office and the Kremlin-British Documents on Anglo-Soviet Relations 1941—45* (editor Graham Ross), Cambridge University Press (1984), doc. 23, p. 142—144 (PIIPS paper on military occupation in South-eastern Europe, 10 February 1944).
[63] NA, RG—59, The Records of Harley A. Notter — în continuare Notter's File — Box 137, (Records of Policy and Planning Comittees — PPC), PC — 4, Part II.
[64] Vezi Robert H. Keyserlingk, *Arnold Toynbee's Foreign Research ans Press Service, 1939 43 and its Post-War Plans for Southeast Europe*, în „Journal of Contemporary History", vol. 21 (1986), nr. 4, p. 539—558. Studiul, deosebit de interesant prin datele puse în circulație pentru prima dată, atrage atenția asupra căilor prin care s-a ajuns ca ideea unor state multinaționale sau confederații, contrară voinței popoarelor din zonă și nerealiste față de raporturile de forțe statornicite de evenimente, să fie ridicate la rang de politică oficială la Londra.
[65] Vezi mai pe larg în volumul *The Foreign Office and the Kremlin* ..., doc. 10, 11, 13, 15; vezi și Elisabeth Barker, *op. cit.*, p. 130—137.
[66] Vezi *Sovetskii Soiuz na mejdunarodnih Konferenții perioda Velikoi Otecestvennoi voinî 1941—1945 gg.* Tom I, *Moskovskaia Konferențiia ministrov inostrannîh del SSSR, SSA, Velikobritanii, (19—30 oktiabre 1943 g.). Sbornik dokumentov*, Moskva, 1978, partea IV, anexa 7, p. 355—356.
[67] *Ibidem*, doc. 50, p. 186—187, doc. 70 și anexă, p. 299—301, p. 395, nota 65. După ce delegația britanică a informat despre sondajele de pace întreprinse de reprezentanți ai guvernului sau ai opoziției burgheze din România, Molotov a subliniat că nu se puteau purta convorbiri cu Romania sau ceilalți sateliți ai Germaniei decît în legătură cu o capitulare necondiționată. (*Ibidem*, p. 186).
[68] *Ibidem*, partea IV, doc. 95, anexa 2, p. 348—349.
[69] *Ibidem*, partea IV, doc. 96, protocolul strict secret din 1 noiembrie 1944.
[70] *Ibidem*, partea IV, doc. 96, anexele 1 și 2 (declarațiile generalului-locotenent britanic Ismay și a generalului-maior american Deane, din 20 octombrie 1943).
[71] Elisabeth Baker, *op. cit.*, p. 120.
[72] *Ibidem*.
[73] *Ibidem*, p. 120 121.
[74] HIA, Coll. Dimitrie G. Popescu, Box 1, Copie a stenogramei ședințelor privind convenția de armistițiu, Moscova, 10—12 septembrie 1944.
[75] Vezi mai pe larg Traian Udrea, *Rolul forțelor politice interne din România în restabilirea independenței și suveranității în preajma insurecției naționale antifasciste și antiimperialiste din august 1944*, în „Revista de istorie", tom. 28 (1975), nr. 12, p. 1 805—1 831; A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979.

www.dacoromanica.ro

Vezi şi lucrarea, mai sus citată, semnată de Gheorghe Buzatu. Expuneri sistematice ale acestor sondaje şi contacte la Florin Constantiniu, Mihail E. Ionescu, *August 1944. Repere istorice*, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984.

[76] NA, RG—43, EAC/Mosley, Box 14, Copie a documentului britanic „Note on Rumanian Situation", din 28 noiembrie 1943; Elizabeth Barker, *op. cit.*, p. 228—229.

[77] HIA, Coll. Dimitrie G. Popescu, passim.

[78] Elizabeth Barker, *op. cit.*, p. 228—230; vezi şi Florin Constantiniu, *Memoriile unui agent britanic în ajunul insurecţiei române în august 1944*, (I), (II), în „Revista de istorie", tom. 35 (1982), nr. 1, p. 161—170 şi nr. 5—6, p. 735—739.

[79] Vezi bibliografia indicată la nota 73.

[80] Vezi Paul D. Quinlan, *Clash over Romania: British and American Policies toward Romania: 1938—1947*, Los Angeles, 1977, cap. IV, p. 79—103; Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 218—228.

[81] Este vorba de documentele din seriile codificate cu iniţiala T, H, S, elaborate în 1942—1949. Ele au fost preluate cu modificări sau încorporate în noile documente din seria WS

[82] NA, RG—59, Notter's File, WS, Box 148.

[83] Ibidem, Box 419.

[84] NA, RG—43, EAC/Mosley, Box 14 (notele şi telegramele britanice din 28 noiembrie 1943, ianuarie 1944 şi memorandumurile şi telegramele americane din 27 noiembrie 1943, 11 şi 21 ianuarie 1944) şi NA, RG—59, Notter's File, Box 148 (aide-mémoire-ul britanic din 18 ianuarie 1944).

[85] NA, RG—59, Notter's File, Box 148; (stenogramele şedinţelor din 10, 12 şi 14 ianuarie 1944 ţinute de Working Security Committee, WS Minute 11, 13 şi 15); NA, RG—43, EAC (Mosley, Box 14 (documentele JCS 905—4 din 27 ianuarie 1944 şi WS 23 din 12 ianuarie 1944)

[86] NA, RG—43, EAC/Mosley, Box 14 (JCS 778/1 din 25 martie 1944).

[87] Ibidem, (JCS 812/1 din 9 aprilie 1944).

[88] Ibidem (Documentul „American policy towards Rumania at it bears upon Soviet-American relations).

[89] NA, RG—43, EAC/Mosley, Box 14.

[90] Ibidem, Acest proiect, cu modificări în urma consultăilor interaliate, a stat la baza declaraţiei celor trei mari puteri aliate din 12 mai 1944 (*Ibidem*, memorandumuri ale Departamentului de Stat din 1 şi 9 mai 1944 către amiralul Leahy).

[91] Anthony Cave Brown, *Die unsichtbare Front. Entscheiden Geheimdienste den 2. Weltkrieg?*, Desch (München, 1976), p. 258—259.

[92] *Ibidem*, p. 407; vezi şi Elizabeth Barker, *op. cit.*, p. 121.

[93] Anthony Cave Brown, *op. cit.*, p. 408—409.

[94] Elizabeth Barker, *op. cit.*, p. 122—123.

[95] *23 August 1944. Documente*, II, doc. 583, p. 278.

[96] *Ibidem*, doc. 593, p. 290—291.

[97] HIA, Coll. Dimitrie Popescu, Box 5.

[98] *23 August 1944. Documente*, II, 593. p 291.

L'ACTE HISTORIQUE DU 23 AOÛT 1944 DANS LE CONTEXTE DE LA POLITIQUE DES GRANDES PUISSANCES À L'ÉGARD DE LA ROUMANIE (I)

Résumé

Cette première partie de l'étude analyse d'abord les réactions immédiates des grandes puissances provoquées par la Roumanie qui se rallia aux Nations Unies au moment où elle se détachait de l'Axe, d'où il résulte en premier lieu que celles-ci ont été surprises par le déclenchement de l'insurrection roumaine. L'auteur souligne que la réaction d'Hitler, dépourvue d'esprit réaliste, fut d'une brutalité extrême sur le plan militaire, instable sur le plan politique et mystificatrice sur le plan de la propagande. Ensuite on insiste sur les intérêts vitaux de l'Allemagne dans les Balkans et notamment en Roumanie, qui ont provoqué la réaction d'Hitler.

www.dacoromanica.ro

Dans l'analyse de la réaction des grandes puissances de la coalition antihitlérienne, l'auteur insiste sur l'évolution des positions de la diplomatie soviétique dans la période 24—26 août, qui a reconnu les clauses de l'armistice proposé en avril 1944 et a accepté trois nouvelles clauses — y compris une zone libre de la présence des troupes étrangères — qu'on avait promises au gouvernement Antonescu. Il constate que ces reconnaissances diplomatiques — abandonnées par la suite — n'ont pas été en accord avec les directives et l'action militaires soviétiques. La diplomatie américaine avait élaboré ses propres propositions d'armistice, révisées pour une dernière fois le 23 août même , mais elle se rallia ensuite à la position soviétique par laquelle on confirmait les conditions d'armistice d'avril 1944 et les compléments mentionnés, pour embrasser deux jours après de nouvelles propositions britanniques. En fait, c'est la diplomatie britannique qui propose pour la première fois après le 23 août la modification des conditions d'armistice déjà négociées.

Faisant fond sur la constatation que les réactions et les attitudes des grandes puissances de la Coalition antihitlérienne vis-à-vis des événements du 23 Août 1944 surprennent l'essentiel de la politique de ces puissances à l'égard de la Roumanie et du Sud-Est européen dans cette phase de la guerre et dans la perspective de l'après-guerre, l'auteur entreprend une analyse détaillée de cette politique à partir des derniers mois de l'année 1943. Dans les grandes lignes, on analyse par la suite les circonstances qui ont déterminé, après la formulation du principe de la capitulation inconditionnée, l'intérêt manifeste des Alliés pour éliminer la Roumanie — de même que la Bulgarie et la Hongrie — de la guerre au printemps de l'année 1944. On souligne ensuite le fait que, depuis la fin juin 1944, on n'a plus donné de réponse aux forces ralliées au Bloc National Démocratique qui avaient accepté les conditions d'armistice et avaient proposé un plan de coopération et de coordination militaire avec les Alliés au moment où l'action serait déclenchée.

www.dacoromanica.ro

ORGANIZAȚIA UNITĂȚII AFRICANE — LA PESTE UN SFERT DE VEAC DE EXISTENȚĂ

VIOREL CRUCEANU

Organizația Unității Africane a sărbătorit la 25 mai 1988 împlinirea unui sfert de secol de la constituirea sa. Răspunzînd unui deziderat istoric, O.U.A. a apărut ca o expresie a aspirațiilor de independență și solidaritate ale tinerelor state de pe continentul negru. În anii trecuți de atunci, Africa s-a confruntat cu probleme de o acută complexitate : subdezvoltare, malnutriție, conflicte de frontieră, războaie civile, instabilitate politică, rînduieli rasiale în extremitatea sa sudică, calamități naturale, precum seceta și deșertificarea, etc. Sarcinile O.U.A. sînt imense, dar, o privire retrospectivă, pertinentă, denotă că, în ciuda greutăților, realizările sînt superioare neîmplinirilor. Supusă la felurite încercări, inclusiv amenințarea cu dezintegrarea, organizația a acumulat experiență. devenind mai matură și dobîndind un prestigiu indubitabil. Jubileul său invită la reflecții : care sînt originile ideii de unitate africană, cum s-a împlinit un asemenea ideal, care sînt scopurile și principiile O.U.A., în ce măsură au fost atinse obiectivele propuse, ce situații nu și-au aflat rezolvarea? Apelînd la memoria timpului, vom încerca să ne apropiem și să pătrundem momente ce și-au lăsat o amprentă decisivă asupra evoluției continentului negru.

Organizația Unității Africane își are sorgintea în panafricanism, amplu curent intelectual inițiat la începutul secolului de diaspora africană. Panafricanismul este legat de numele avocatului din Trinidad, Henry Sylvester Williams, care a convocat la Londra, în 1900, prima consfătuire a negrilor. În perioada interbelică se desfășoară patru congrese panafricane, în anii 1919, 1921, 1923 și 1927, al căror inițiator a fost eminentul și longevivul sociolog american de culoare, dr. William Edward Burghardt du Bois. Mișcarea s-a impus „ca o manifestare de solidaritate între intelectualii americani, antilezi și africani, îndreptată împotriva opresiunii politice, culturale și rasiale la care este supusă rasa neagră de puterea albilor" [1]. În esență, ea preconiza „realizarea unirii populațiilor din Africa în scopul eliberării acestui continent de sub stăpînirea imperialistă" [2]. Doctrina panafricanistă capătă consistență la cel de-al cincilea Congres organizat la Manchester între 15—19 octombrie 1945. Destinele sale sînt preluate acum de o nouă generație animată de tineri intelectuali aficani formați în S.U.A. și Europa occidentală, precum : Kwame Nkrumah [3], Jomo Kenyatta [4], Hastings Banda [5], nigerianul Obafemi Awolowo, sierra-leonezul Wallace-Johnson. Convingerile lor erau foarte clare în privința viitorului Africii și, odată întorși în țările de origine, se vor situa în fruntea luptei de eliberare națională. În documentele Congresului „Challenge to the

„Revista de istorie", tom 42, nr. 9, p. 945—954, 1989

www.dacoromanica.ro

Colonial Power" şi „Declaration to the Colonial Workers, Farmers and Intellectuels" erau formulate cu tărie revendicările popoarelor africane: „Sîntem hotărîţi să devenim liberi [...] Cerem autonomia şi independenţa Africii Negre, în măsura şi nu mai mult decît este cu putinţă în această una şi singură lume, ca grupurile şi populaţiile să se conducă de sine însele cu respectul, bineînţeles, al unităţii şi frăţietăţii omenirii [...]" [6]. Două mari idei se detaşează la Congresul de la Manchester: independenţa şi unitatea, care vor deveni coordonatele fundamentale ale amplului proces revoluţionar de „renaştere africană". Fostul preşedinte tanzanian, dr. Julius Nyerere, de formaţie istoric, sesiza că manifestările panafricane „au pus bazele pe care s-au putut ridica toate mişcările de independenţă de la sud de Sahara. Un lucru şi mai important este faptul că aceste congrese panafricane ale femeilor şi bărbaţilor negri au condus la crearea Organizaţiei Unităţii Africane. Ei au fost cei care au învăţat, aplicat şi predat primii lecţia unităţii [...]" [7].

Independenţa a devenit o realitate în anii care au urmat celui de-al doilea război mondial. Ea s-a datorat luptei viguroase a popoarelor călăuzite de formaţiuni politice energetice şi de lideri devotaţi cauzei naţionale pînă la sacrificiu. Se ştie că în 1945 existau în Africa doar patru state independente: Etiopia, Liberia, Egipt şi Uniunea Sud-Africană (stat în care se practică discriminarea rasială, negrii fiind eliminaţi din viaţa politică). Lor li se vor adăuga Libia, în 1951, şi Sudan, Maroc şi Tunisia, în 1956. În Africa Neagră, semnalul libertăţii îl dă Ghana la 6 martie 1957, urmată de Guineea la 2 octombrie 1958. În 1960, consacrat drept „Anul Africii", nu mai puţin de şaptesprezece ţări devin stăpîne pe propriul destin: Camerun, Togo, R. Malgaşă (actualmente R.D. Madagascar), Congo-Kinshasa (în prezent Zair), Somalia, Dahomey (R. P. Benin), Niger, Volta Superioară (devenită Burkina Faso), Coasta de Fildeş (Cote d'Ivoire), Ciad, R. Centrafricană, Congo-Brazzaville (azi R. P. Congo), Gabon, Senegal, Mali, Nigeria şi Mauritania. Accesul la o viaţă demnă a unei însemnate părţi a continentului a creat premise favorabile reafirmării conceptului de unitate, în lupta comună împotriva colonialismului şi pentru o viaţă nouă. Trebuiau înlăturate piedici, animozităţi, puncte de vedere divergente. Principiul unităţii era acceptat pretutindeni, dar cu nuanţe. Unii din promotorii săi, alimentîndu-se de la sursele panafricanismului, au militat pentru crearea unui organism continental. Primul care a lansat această idee a fost militantul jamaican Marcus Garvey, la începutul secolului nostru. Autor al celebrei lozinci „Africa africanilor", el lansase cuvîntul de ordine „Back to Africa" (Înapoi în Africa). Garvey urmărea astfel constituirea unor vaste „State Unite ale Africii", care să înlăture jugul colonial (filosofia sa va fi preluată şi dezvoltată de liderul ghanez, dr. Kwame Nkrumah). Alte opţiuni dădeau întîietate alianţelor regionale. O serioasă problemă se ridica: aceea a raportului dintre independenţă şi unitate. Multe ţări priveau cu neîncredere o asociere organică care le-ar fi periclitat libertatea abia dobîndită. De aceea s-a insistat pe necesitatea unei unităţi suple, între parteneri egali, cu obligaţii reciproce şi norme precise de conduită. Istoria a dovedit că, numai urmînd o asemenea cale a fost posibilă naşterea O.U.A. în primăvara lui 1963.

Este interesant de studiat, căutările liderilor africani în tentativa dobîndirii unei finalităţi viabile. Prima Conferinţă a statelor africane

www.dacoromanica.ro

independente a avut loc din inițiativa dr. Kwame Nkrumah, la Accra, în perioada 15 — 23 aprilie 1958. Au participat Etiopia, Egipt, Libia, Sudan, Maroc, Tunisia, Liberia și Ghana. Cu acest prilej, primul ministru ghanez îndemna la întărirea independenței și unității și propunea crearea unei organizații permanente a țărilor eliberate [8]. Se poate afirma că temeliile viitorului edificiu politic al unității africane s-au pus la Accra în 1958, dar profilul său se va contura mult mai tîrziu. În ultima lună a aceluiași an, capitala ghaneză găzduiește un nou forum : Conferința popoarelor africane. Scopul său : afirmarea solidarității statelor independente ale continentului cu cele aflate în luptă. Fidel principiilor sale de largă cuprindere africană premierul Nkrumah hotărăște la 23 noiembrie 1958, împreună cu președintele guineez Ahmed Sékou Touré [9], unirea celor două țări, ca un act preliminar al viitoarelor „State Unite ale Africii de Vest". Acțiunea a rămas, însă, doar un frumos ideal.

În țările francofone unitatea era percepută diferențiat. Se detașează un curent cu sensibile revendicări panafricane, al cărui animator era liderul centrafrican Barthélémy Boganda, fondatorul partidului Mișcarea Evoluției Sociale din Africa Neagră (M.E.S.A.N.). La 17 octombrie 1958 el propune crearea „Statelor Unite ale Africii latine" în cadrul unui proces progresiv, care să includă coloniile franceze, iar în faza sa finală și pe cele portugheze. Statele vecine au primit cu ostilitate proiectul, iar moartea inițiatorului său, survenită accidental în martie 1959, l-a făcut caduc. La bogata zestre în evenimente a anului 1958 se adaugă și Congresul de constituire a „Partidului Regrupării Africane." Ținut la Cotonou în Dahomey, el a reunit o serie de remarcabili politicieni vest-africani francofoni dar și invitați din Ghana și Liberia. Participanții au cerut „surprimrea tuturor frontierelor stabilite la Berlin în 1885", optînd pentru „o comunitate africană solidă și propagandistă" [10]. Pe o poziție opusă s-au situat cea mai mare parte a liderilor politici francofoni. Aceștia s-au regrupat în „Rassemblement Democratique Africaine" (R.D.A.), un „superpartid" care avea cîte o secțiune locală în cele zece țări membre. Militanții săi preconizau o federalizare a coloniilor dar în cadrul unor strînse raporturi cu metropola (reflex al moștenirii tradiției colonialismului francez de „asimilare" a autohtonilor). Sub auspiciile R.D.A. s-a încercat, în ianuari 1959, crearea Federației Mali din Senegal, Sudanul vest-african, Volta Superioară și Dahomey. Datorită fisurilor apărute, doar primele două se vor angaja în federație. În august 1960 ea se destramă, statele membre proclamîndu-și separat independența. În Africa de est, cele trei țări de limbă engleză — Tanganyika, Uganda și Kenya—au fost și ele tentate de posibilitatea înființării unei federații, dar fără succes. În partea australă a continentului, colonialismul englez a pus el însuși bazele unei federații: Rhodesia — Nyassaland. Aplicarea unei politici rasiale discriminatorii a determinat însă pe conducătorii africani naționaliști să lupte pentru desființarea unui asemenea organism.

Un pas înainte în afirmarea voinței de strîngere a legăturilor dintre țările Africii l-a reprezentat Conferința de la Casablanca, organizată între 3 — 7 ianuarie 1961. Participanții, Ghana, Guineea, Mali, Libia, Egipt, Maroc și guvernul revoluționar algerian în exil au adoptat „Carta Africană de la Casablanca". Actul prevedea înființarea unei „Adunări consultative africane" și a unui „comandament unit însărcinat cu asigurarea indepen-

www.dacoromanica.ro

denței și suveranității statelor africane [...]" [11]. S-a hotărît și crearea unor comisii politice, economice și culturale menite să impulsioneze schimburile reciproce. Ea a fost urmată de întîlnirea președinților Kwame Nkrumah (Ghana), Ahmed Sékou Touré (Guineea) și Modibo Keita [12] (Mali) de la Accra, din 27 — 29 aprilie 1961. Cu acest prilej este elaborată „Carta Uniunii Statelor Africane", prin care se stipula că uniunea Ghana — Guineea — Mali, deschisă și altor eventuali aderenți, se dorește a fi nucleule viitoarelor State Unite ale Africii. Promovînd o politică progresistă, cele trei țări vest-africane, ca și partenerii lor de la Casablanca, au jucat un rol esențial în întărirea spiritului de solidaritate africană și în pregătirea condițiilor pentru constituirea O.U.A. Replică la „grupul de la Casablanca" se va forma la 12 mai 1961 „grupul de la Monrovia". Reunind majoritatea statelor africane francofone, Liberia și Tunisia, noul organism va adopta o poziție moderată, în defavoarea dinamismului, în rezolvarea problemelor continentului. Tot în 1961, la 7 septembrie, în capitala malgașă, Tananarive, fostele colonii franceze vor pune bazele Uniunii Africane și Malgașe. Tributară unor mentalități depășite, ea avea ca scop declarat prezentarea unor „relații speciale" cu fosta putere colonială. Asistăm astfel, în cursul anului 1961, la o periculoasă polarizare a continentului. O asemenea evoluție ridica un serios semn de întrebare asupra șanselor unității continentale. Din fericire, înțelepciunea a prelevat. În 1962, prin intense contacte bilaterale sau multilaterale (un rol decisiv revenind Etiopiei), liderii africani și-au armonizat pozițiile , netezind calea unui „Sommet" la care să participe toate statele independente.

Reuniunea s-a desfășurat în perioada 22—25 mai 1963 la „Africa Hall" din Addis Abeba, capitala Etiopiei. Faptul proba că diferențele aveau „tendința estompării în fața trecutului colonial comun, a prezentului asemănător și a unui viitor neapărat interdependent" [13]. La Conferință, precedată între 15—21 mai de o întîlnire pregătitoare a miniștrilor de externe, au participat 31 de țări independente în acel moment și care vor intra în istorie ca membre fondatoare ale O.U.A. : Algeria, Burundi, Camerun, R. Centrafricană, Ciad, Coasta de Fildeș, Congo B., Congo K., Dahomey, Egipt, Etiopia, Gabon, Ghana, Guineea, Liberia, Libia, R. Malgașă, Mali, Maroc, Mauritania, Niger, Nigeria, Rwanda, Senegal, Sierra Leone, Somalia, Sudan, Tanganyika, Tunisia, Uganda și Volta Superioară. A lipsit de la Addis Abeba, Republica Togo. La 13 ianuarie 1963 la Lomé avusese loc o lovitură de stat militară, în cursul căreia președintele Sylvanus Olympio a fost ucis. Deși armata a încredințat puterea unui civil, liderii africani întruniți în capitala Etiopiei au refuzat să primească delegația togoleză. Totuși, R. Togo va fi admisă ca membră a O.U.A. în luna iulie 1963. Au participat, de asemenea, în calitate de observatori, 24 de partide politice și mișcări de eliberare națională din teritoriile aflate încă sub dominație colonială. La lucrări, a fost prezentat și secretarul general al O.N.U., birmanezul U. Thant. Numărul total al delegaților se ridica la 520. Activitatea lor a fost urmărită la fața locului de 500 ziariști din toată lumea. Țările cele mai bine reprezentate erau Ghana cu 41 delegați, Egipt — 38 delegați, Nigeria — 33 delegați, Etiopia — 31 delegați, Mali — 28 delegați, Cote d'Ivoire — 27 delegați, Tunisia — 25 delegați, etc. La un nivel mai scăzut, condiționate de posibilități, se prezentau Rwanda cu 3 delegați, Burundi — 5 delegați și Niger cu 7 delegați [14]. În prima zi a lucrărilor s-a

www.dacoromanica.ro

ales biroul Conferinței la nivel înalt. Președenția este încredințată șefului statului gazdă, împăratul Hailé Sélassié I [15]. Prim-vicepreședinte este ales liderul liberian William S. V. Tubman [16]. Vicepreședinți au fost desemnați : Gamal Abdel Nasser [17] (Egipt), Kwame Nkrumah (Ghana), Felix Houphouet-Boigny [18] (Cote d'Ivoire), Léopold Sédar Sénghor [19] (Senegal), Fulbert Youlou [20] (Congo B), Julius Nyerere [21] (Tanganyika) și premierul Abubakar Tafewa Balewa [22] (Nigeria). Zilele de 23 și 24 mai au fost rezervate rostirii discursurilor șefilor de stat și de guvern prezenți. Marea majoritate a liderilor africani optează pentru o „unitate în diversitate" întemeiată pe respectul independenței și suveranității naționale (remarcată a fost poziția diferită a președintelui K. Nkrumah. Într-un discurs caracterizat drept „cel mai lung (peste două ore), cel mai important și cel mai utopic" [23], el a propus elaborarea unei Constituții unice, formarea unui guvern continental de uniune, o politică externă comună, un sistem de apărare african, introducerea cetățeniei africane etc. [24]). La 25 mai, șefii de stat și de guvern și-au pus semnătura pe Carta Organizației Unității Africane, document structurat în 30 de articole, ce încununa o muncă laborioasă și care deschidea o nouă perspectivă relațiilor dintre statele continentului negru. Iată cîteva din prevederile sale cele mai importante. La articolul 2 sînt menționate „scopurile organizației" : a) să întărească unitatea și solidaritatea statelor africane și malgașe ; b) să coordoneze și să intensifice cooperarea și eforturile lor pentru a oferi popoarelor Africii condiții mai bune de existență ; c) să apere suveranitatea, integritatea teritorială și independența lor ; d) să aboleasca toate formele de colonialism din Africa ; e) să favorizeze cooperarea internațională ținînd seama de Carta Națiunilor Unite și Declarația universală a drepturilor omului.

În articolul 3 sînt stipulate principiile pe care se întemeiază unitatea africană : 1. egalitatea suverană a tuturor statelor membre ; 2. neamestecul în treburile interne ale statelor ; 3. respectarea suveranității și integrității teritoriale ale fiecărui stat membru și a dreptului său inalienabil la o existență independentă ; 4. rezolvarea pașnică a diferendelor, prin tratative, mediație, conciliere sau arbitraj ; 5. condamnarea, fără rezerve, a asasinatului politic, ca și a activităților subversive întreprinse de statele vecine sau de orice alte state ; 6. dedicarea, fără rezerve, cauzei emancipării totale a teritoriilor africane care nu sînt încă independente ; 7. afirmarea unei politici de nealiniere față de orice bloc militar.

Pornind de la principiile de mai sus, articolul 5 subliniază că „toate statele membre se bucură de drepturi egale și au îndatoriri egale". Instituțiile însărcinate cu buna funcționare a tinerei organizații se regăsesc în articolul 7 : 1. Conferința șefilor de state și guverne ; 2. Consiliul miniștrilor ; 3. Secretariatul general ; 4. Comisia de mediație, conciliere și arbitraj.

De asemenea, articolul 8 consacra : „Conferința șefilor de state și guverne este organul suprem ale organizației" [25].

În spiritul Cartei O.U.A., anual, cu excepția lui 1982, s-au desfășurat conferințe la nivel înalt : Cairo (1964), Accra (1965), Kinshasa (1967), Alger (1968), Rabat (1972), Mogadiscio (1974), Kampala (1975), Port-Louis (1976), Libreville (1977), Khartum (1978), Monrovia (1979), Freetown (1980), Nairobi (1981) și Addis Abeba (1966, 1969, 1970, 1971,

www.dacoromanica.ro

1973, 1983, 1984, 1985, 1986 şi 1987). Sediul O.U.A. şi al secretariatului general a fost stabilit în capitala Etiopiei. Primul secretar general al organizaţiei a fost desemnat în persoana guineezului Diallo Telli [26].

În cei 25 de ani de existenţă, Organizaţia Unităţii Africane a cunoscut numeroase momente critice. Or, tocmai din acest motiv, trebuie reliefate o serie de certe succese. Principalul său merit rezidă în propria-i existenţă. Supusă la diverse presiuni, ea a reuşit să supravieţuiască. Semnificative sînt încercările prin care a trecut în 1982. Sommet-ul ce urma să fie găzduit de Tripoli nu a mai avut loc. Plana din nou pericolul scindării în două grupuri rivale : „progresiştii" şi „moderaţii". Raţiunea a triumfat iarăşi şi, din 1983, liderii africani şi-au reluat dezbaterile anuale de la Addis Abeba. La capitolul împliniri un loc distinct revine impresionantei afirmări a „personalităţii africane" ce a permis evasidecolonizarea continentului. Astfel, de la crearea O.U.A. şi-au redobîndit neatîrnarea : Kenya în 1963, Malawi şi Zambia în 1964, Gambia în 1965, Botswana şi Lesotho în 1966, Mauritius, Swaziland şi Guineea Ecuatorială în 1968, Guineea-Bissau în 1973, Mozambic, Insulele Capului Verde, Insulele Comore, Insulele Sao Tomé şi Principe, Angola în 1975, Insulele Seychelles în 1976, Djibouti în 1977 şi Zimbabwe în 1980. Prin urmare, numărul statelor independente se ridică astăzi la cincizeci. Au mai rămas doar două mari teritorii coloniale : Namibia şi Sahara Occidentală. Există însă perspectiva, ca, la începutul ultimului deceniu al secolului nostru, Namibia să obţină libertatea, iar situaţia Saharei Occidentale să fie reglementată printr-un referendum. Organizaţia Unităţii Africane a contribuit, prin comisia sa de mediere şi arbitraj, la soluţionarea a numeroase conflicte generate de artificiala trasare a graniţelor de către fostele puteri coloniale. De-a lungul anilor ea a adus „ramura de măslin" la frontierele dintre Maroc şi Algeria, Etiopia şi Somalia, Maroc şi Mauritania, Mali şi Volta Superioară, Uganda şi Kenya, Egipt şi Libia, iar mai recent, Ciad şi Libia. Tot sub auspiciile Organizaţiei panafricane au fost normalizate relaţiile dintre Guineea şi Senegal, Guineea şi Cote d'Ivoire, Nigeria şi Camerun, Zair şi R. P. Congo, Zair şi Angola, Sudan şi Etiopia, Malawi şi Mozambic etc.

O serie din obiectivele propuse nu au fost duse la împlinire. Unele, precum politica rasistă a guvernului de la Pretoria, subdezvoltarea şi cronica instabilitate politică, reprezintă adevărate „sfidări" adresate continentului. În Republica Sud-Africană, populaţia majoritară este exclusă din viaţa politică. Militanţii pentru drepturi civice sînt asasinaţi, arestaţi, torturaţi. În exterior, regimul rasist sud-african destabilizează prin acţiuni agresive statele vecine (Angola, Mozambic, Zambia, Botswana, Lesotho şi Swaziland). Dintotdeauna Africa a condamnat inumanul sistem segregaţionist. Majoritatea liderilor africani se situează pe poziţii cate gorice, considerînd că apartheid-ul, trebuie eliminat şi nu reformat. Un asemenea deznodămînt ar contribui la eliminarea tensiunilor din sudul Africii. Sfidarea sfidărilor rămîne subdezvoltarea. Africa este un continent al contrastelor : dispune de bogăţii imense, dar populaţia este extrem de săracă. Lipsa infrastructurii şi tehnologiilor, a cadrelor de specialitate şi eşecul diferitelor formule de politică economică menţin continentul în marasm. Scurte date statistice sînt edificatoare. Astfel, în timp ce Africa deţine 66% din producţia mondială de diamante, 57,5% din cea de aur, 45% din cea de cobalt, 23% din antimoniu şi fosfaţi, 17,5% din cea de

www.dacoromanica.ro

cupru și mangan și 10% din cea de petrol, ponderea sa în producția mondială industrială este doar de 1,1%, iar la cea agricolă de numai 3,5% [27]. Peste 150 000 000 de persoane suferă de foamete, alte milioane căzînd victime anual bolilor epidemice. Previziuni deloc îmbucurătoare avertizează că în anul 2000, treizeci de state africane nu-și vor mai putea hrăni populația [28]. Un nou flagel afectează în prezent economia continentului : povara datoriilor externe. Dacă acestea se situau în 1972 doar la 12,2 miliarde dolari, nivelul lor a crescut exploziv la 150 miliarde în 1983, 158 miliarde în 1984, 170 miliarde în 1985 [29], depășind 200 de miliarde în anul jubileului O.U.A. Venitul național pe locuitor confirmă o stare alarmantă : numai patru state, din care trei exportatoare de petrol, au fost peste 2 000 dolari, tot patru ating 1 000 dolari și nu mai puțin de 33 țări flotează între sumele derizorii de 100 și 500 de dolari. Sînt îndreptățite remarcile dr. Julius K. Nyerere, care, referindu-se la țara sa, evidenția adevăruri valabile pentru întregul continent : „Sîntem astăzi mai săraci decît eram în 1962" [30]. Sub imperiul unei asemenea tragedii, Organizația Unității Africane a organizat în 1980 la Lagos (Nigeria) o Conferință extraordinară la nivel înalt consacrată problemelor economice, iar în luna mai 1986, caz fără precedent, Adunarea generală a O.U.A. s-a întrunit într-o sesiune specială pe aceeași temă. Cele două foruri au tras o concluzie comună : necesitatea bizuirii pe forțe proprii, prin mobilizarea și valorificarea resurselor umane și materiale existente. Din această perspectivă, în multe state africane sînt în curs restructurări și readaptări care să permită demarajul spre progres. O atenție sporită este acordată și cooperării interafricane pe multiple planuri. S-au născut, astfel, alianțe regionale, precum Comunitatea Economică a Statelor Vest-Africane (E.C.O.W.A.S.) cu 16 membri anglofoni, francofoni și lusofoni, Conferința Coodonării pentru Dezvoltare în Sudul Africii (S.A.D.C.C.) cu nouă membri de limbă engleză și portugheză, Zona de comerț preferențială (Z.E.P.), regrupînd 15 state din sud-estul Africii și Oceanul Indian etc.

Starea economică precară alimentează și o gravă instabilitate politică. În contextul în care societatea civilă nu găsește cheia redresării situației, armata se erijează adesea în rolul de „salvatoare a națiunii". De la 13 ianuarie 1963, cînd a fost răsturnat primul guvern civil din Africa neagră, s-au produs 65 de lovituri de stat militare. Lor li se alătură nenumărate tentative de puci, soldate de cele mai multe ori cu urmări tragice. Nouă șefi de stat sau de guvern și-au pierdut viața în asemenea evenimente [31] și alți șapte au fost victimele unor asasinate politice [32]. S-a putut constata că, în general, schimbările prin forță nu au adus rezolvările sperate. Datorită deselor intervenții ale armatei, Africa și-a dobîndit o nedorită reputație de continent nesigur. Sînt realități generate de complexitatea universului african, pe care, popoarele și factorii de decizie, probînd o autentică voință, încearcă să le depășească.

Imensele sarcini ale viitorului impun un rol sporit și o creștere a eficacității O.U.A. Dacă decolonizarea tinde să devină un fapt săvîrșit, iar pacea este tot mai evident o realitate de netăgăduit, în schimb subdezvoltarea, malnutriția, bolile epidemice și instabilitatea rămîn poveri amenințătoare pentru acest sfîrșit de secol. Trăind într-o lume a interdependențelor, Africa a devenit conștientă că numai prin eforturile fiilor săi se poate ajuta cel mai bine. Interesată în reușita destinului umanității,

www.dacoromanica.ro

ea militează pentru o nouă ordine internațională, fiind convinsă că lumea poate fi transformată nu în funcție de oportunități ci de aspirațiile de justețe a peste două treimi din populația planetei, condamnate la mizerie.

NOTE

[1] „Afrique Asie", Paris, no. 273, 26 juillet — 8 août 1982, p. 8.

[2] E. Jefferson Murphy, *Istoria civilizației africane*, Edit. Minerva, București, 1981, p. 277.

[3] Primul președinte al R. Ghana. Născut la 21 septembrie 1909. Timp de 10 ani (1935—1954) studiaza economia, sociologia, filosofia, istoria, teologia și pedagogia la Univ. Lincoln și Pennsylvania din S.U.A. Urmează apoi dreptul la Londra. Revine în patrie în 1947. La 12 iunie 1949 constituie „Convention Peoples Party", conducătorul luptei de eliberare. Devine prim-ministru, fapt fără precedent în Africa colonială, la 21 martie 1952. În aprilie 1954 țara dobîndește autonomia, iar la 6 martie 1957 independența. La 1 iulie 1960, Ghana se proclamă republică: dr. K. Nkrumah este ales președinte. Reales în 1965, este răsturnat de armată la 24 februarie 1966. „Părintele independenței Ghanei" pleacă în exil, în Guineea. Moare la 27 aprilie 1972, la București, unde se afla la tratament, în urma unei boli incurabile.

[4] Primul președinte al R. Kenya, Născut la 20 octombrie 1891, ca membru al etniei kikuyu (cea mai numeroasă). În anii '30 studiază antropologia la Londra. Se reîntoarce în patrie în 1946, iar un an mai tîrziu este ales președinte al „Kenya Africa Union" (creat în 1944). Arestat 1952, este condamnat în aprilie 1953 la șapte ani muncă silnică. Eliberat abia în 1961, preia conducerea partidului „Kenya African National Union — K.A.N.U." care proclamă independența țări la 12 decembrie 1963. Devenit prim-ministru, J. Kenyatta este investit președinte un an mai tîrziu, odată cu proclamarea republicii la 12 decembrie 1964. Moare la 22 august 1978.

[5] Președintele Republicii Malawi. Are o tinerețe extraordinată : la 12 ani pleacă în R.S.A. să muncească și să învețe. Cu banii strînși își continuă instruirea în S.U.A. Urmează filosofia la Univ. Chicago și medicina la Colegiul din Nashville (Tennessee). Sosește în 1937 în Anglia unde reia studiile la medicină la Univ. Edinburgh (diploma din S.U.A. nu era autentificată în Imperiul britanic). Practică medicina în Anglia, după care, în 1955, se stabilește la Accra, în Ghana. În 1958, ales președinte al „African National Congres", se întoarce în țară după 40 de ani de absență. În urma unei răscoale anticolonialiste, Banda este arestat și reținut 13 luni. Eliberat în 1959, pune bazele partidului „Congresul Malawi", care conduce țara spre autonomie și apoi la independență (6 iulie 1964) ; dr. Banda formează guvernul. La 6 iulie 1966, Malawi devine republică, iar H. K. Banda președinte. Din iulie 1971 este președinte pe viață.

[6] E. Jefferson Murphy, *op. cit.*, vol. 2, p. 289

[7] *Gîndirea politică africană, Antologie*, Edit. Politică, București, p. 433.

[8] Philippe Decraene, *Le panafricanisme*, P.U.F., Paris, 1959, p. 53.

[9] Născut la 9 ianuarie 1922, la Faranah. După mamă este nepotul lui Samory Touré, conducătorul rezistenței antifranceze de la sfîrșitul secolului trecut. Desfășoară o bogată activitate sindicală. Este unul din fondatorii partidului „Rassemblement Democratique Africaine — R.D.A.", creat în 1946 la Bamako, de care se distanțează din 1952. La 28 septembrie 1958 poporul guineez opune celebrul „nu" intrării țării în Comunitatea Franceză. În consecință, la 2 octombrie 1958, Guineea devine republică independentă sub președenția lui Ahmed Sékou Touré. Liderul guineez moare la 26 martie 1984, în urma unei crize cardiace.

[10] Ph. Decraene *op. cit.*, p. 57.

[11] *Relații internaționale postbelice, 1945—1964*, vol. 1, Edit. Politică, București, 1983, p. 302.

[12] Născut în 1915 la Bamako, descendent al celebrei familii Keita, care a pus bazele imperiului Mali în secolul al XIII-lea. De formație institutor, fondează în 1946 partidul, „Uniunea Sudaneză". Militant ferm pentru decolonizarea țării sale, este arestat și deportat. La constituirea Federației Mali, în mauarie 1959, M. Keita preia șefia guvernului federal. După destrămarea federației, Sudanul vest-african își proclamă independența la 22 septembrie 1960, sub numele de Rep. Mali. Modibo Keita este ales președinte. Reales în 1965, M. Keita este înlăturat de armată prin lovitura de stat din 19 noiembrie 1968.

[13] „Jeune Afrique", Paris, no. 1 *V*, 6825 mai 1983, p. 21.

[14] Ibidem, p. 49.

[15] Hailé Sélassié I : cel de-al 225-lea descendent al dinastiei solomoniene. Născut la 23 iulie 1892. La 19 ani devine guvernator al provinciei natale, Harar. În 1916, împărăteasa Zauditu îl numește regent, cu titlul de „ras". La 7 octombrie 1928 este ridicat la rangul de rege, iar la

www.dacoromanica.ro

2 aprilie 1930, în urma morții împărătesei Zauditu, este încoronat „negusa nagast" (rege al regilor) În timpul războiului cu Italia pleacă în exil la Londra, unde rămîne patru ani. Revine triumfal la Addis-Abeba, la 5 mai 1941, în fruntea trupelor eliberatoare. Joacă un rol hotărîtor în crearea O.U.A. plasîndu-se „în fruntea eforturilor de organizare interafricană". La 12 septembrie 1974 este înlăturat de armată după 44 ani de domnie. Moare în august 1975 la venerabila vîrstă de 83 ani.

[16] Al 19-lea președinte al Liberiei. Născut la 29 noiembrie 1895 în orașul Harper. Licențiat în drept, practică, după terminarea studiilor, avocatura. Aderă la Partidul Liberian Autentic ocupînd, între 1929 și 1934, fotoliul de senator. Lucrează apoi la Curtea Supremă din Monrovia. La 3 ianuarie 1943 este ales președinte ; reales în 1949, 1955, 1959, 1954 și 1969. Moare la 23 iulie 1971 într-o clinică londoneză.

[17] Născut la 15 ianuarie 1918, în Egiptul de sus. Se dedică unei cariere militare. Este unul din inițiatorii grupării „Ofițerii liberi", care la 23 iulie 1952 răstoarnă monarhia. La 18 iunie 1953, Egiptul se proclamă republică. Nasser devine prim-ministru la 17 aprilie 1954 ; la 23 iunie 1956 este ales în magistratura supremă, pe care o va deține pînă la moartea sa, survenită la 28 septembrie 1970.

[18] Născut la 18 octombrie 1905, la Yamoussoukro, într-o familie de plantatori baoulé. Absolvent al facultății de medicină din Dakar. În 1945 pune bazele Partidului Democratic din Cote d'Ivoire, iar în 1946 participă la crearea „Rassemblement Democratique Africaine", fiind ales președinte. În același an devine reprezentantul țării sale în Adunarea Națională franceză. Din 1956 este ministru în diverse guverne franceze. Revenit în patrie (în 1958), este desemnat prim-ministru la 1 mai 1959. Cote d'Ivoire își dobîndește independența la 7 august 1960 sub președenția lui Felix ouphouet-Boigny. Reales în 1965, 1970, 1975, 1980 și 1985.

[19] Născut la 9 octombrie 1906. Studii liceale la Dakar și apoi Paris. Urmează filologia la Sorbonna. Predă ca profesor de liceu la Tours și Paris. În timpul războiului este un timp prizonier în Germania. Din 1945, alături de Lamine Gueye, reprezintă Senegalul în Adunarea Națională franceză. În 1949 crează propriul partid, Blocul Democratic Senegalez, care din 1958 devine Uniunea Progresistă Senegaleză. Președinte al Federației Mali din aprilie 1959. După destrămarea federației, Senegalul se proclamă republică independentă sub conducerea președintelui Leopol Senghor. Reales în mai multe rînduri, se retrage voluntar la 31 decembrie 1980, în favoarea primului său ministru, Abdou Diouf.

[20] Primul președinte al R. Congo (Brazzaville). Deși se dedică unei cariere ecleziastice, se lasă atras în lupta de emancipare națională, înființînd în 1956 partidul „Uniunea Democratică pentru Apărarea Intereselor Africanilor — U.D.D.I.A.". Din 1957 este prim-ministru. Printr-o nouă lege constituțională, la 21 noiembrie 1959, Fulbert Youlou devine președinte. La 15 august 1960, R. Congo își proclamă independența. Extravagațele lui Youlou provoacă nemulțumirea populației. La 13, 14 și 15 august 1963 au loc puternice manifestații antiguvernamentale — „cele trei glorioase" — , care duc la prăbușirea regimului său.

[21] Născut în aprilie 1922. După studii la Univ. Makerere din Uganda, pleacă în Anglia (primul student tanganyikez în metropolă). Aici urmează istoria și economia la Univ. Edinburg. Încununat cu „Master of Arts", revine în patrie în 1952, ca profesor la Das es Salaam. La 7 iul. 1954 pune bazele „Tanganyika African National Union — T.A.N.I.U.", primul partid național. În august 1960, T.A.N.U. obține o victorie zdrobitoare în alegeri și, prin urmare, Nyerere devine prim-ministru. Sub conducerea sa, Tanganyika își proclamă independența la 9 decembrie 1961 iar peste un an, la decembrie 1962, se instaurează republica. La 26 aprilie 1964, Tanganyika se unește cu Zanzibarul (independent de la 10 decembrie 1963) și formează Republica Unită Tanzania. Președinte este ales dr. Julius Nyerere, reales în 1965, 1970, 1975 și 1980. Din toamna lui 1985, J. Nyerere renunță la magistratura supremă a țării.

[22] Primul șef de guvern al Nigeriei independente. Născut în 1912 într-o familie modestă din nord. Îmbrățișează cariera pedagogică (studii în istorie la Univ. Londra). Fondator, în 1951, al partidului „Northern People's Congress — N.P.C.". Ocupă mai multe posturi ministeriale. În august 1957 numit prim-ministru. Își păstrează funcția și după proclamarea independenței Nigeriei, la 1 octombrie 1960. Guvernul său este răsturnat de puciul militar din 15 ianuarie 1966, în timpul evenimentelor fiind ucis.

[23] „Jeune Afrique", Paris, no. 1 168, 25 mai 1983, p. 49.

[24] Ibidem, p. 50.

[25] Vezi Carta O.U.A., în *Relații internaționale în acte și documente*, vol. 3, Edit. Didactică și Pedagogică, București, 1983, p. 101—104.

[26] Lui Diallo Telli i-au urmat ca secretari generali ai O.U.A. : 1972 1974 : Nzo Ekhah N'Ghaky (Camerun) ; 1974—1978 : William Eteki Mboumoua (Camerun) ; 1978—1983 : Edem Kodkjo (Togo) ; 1983—1985 : interimar, Peter Onu (Nigeria) ; din 1985 — Idé Oumaro (Niger).

[27] Vezi „Scînteia", 27 mai 1986, p. 6.

www.dacoromanica.ro

[28] Ioan Bari, Sterian Dumitrescu, *Şansele unei lumi*, Edit. Politică, Bucureşti, 1988, p. 17.
[29] „Scînteia", 27 mai 1986, p. 6.
[30] „Jeune Afrique", Paris, no. 1 145, 15 decembrie 1982, p. 40.
[31] Sylvanus Olympi (Togo) 13 ianuarie 1963, premierul Tafewa Balewa (Nigeria) — 15 ianuarie 1966, gen. J.T.U. Aguiyi Ironsi (Nigeria) — 29 iulie 1966, gen. Ama Andom (Etiopia — 23 24 noiembrie 1974, N'Garta Tombalbaye (Ciad) — 13 aprilie 1975, gen. Murtala Muhammed (Nigeria) 13 februarie 1976, gen. Teferi Bante (Etiopia) — 3 februarie 1977, dr. William R. Tolbert jr. (Liberia) — 12 aprilie 1980 şi căpitan Thomas Sankara (Burkina Faso) 15 octombrie 1987.
[32] Ex premierul Patrice Lumumba (Congo K.) — 17 ianuarie 1971, prinţul—premier Louis Rwagaasore (Burundi) — 13 octombrie 1961, primul ministru Pierre Ngendandumwe (Burundi) — 15 ianuarie 1965, preşedinţii : Abdirashid Ali Shermarke (Somalia) — 15 octombrie 1969, col. Richard Ratsimandrava (R. Malgaşă) — 11 februarie 1975, comandant Marien N'Gouabi (R. P. Congo) — 18 martie 1977 şi Anwar El-Sadat (R. A. Egipt) — 6 octombrie 1981.

L'ORGANISATION DE L'UNITÉ AFRICAINE — À PLUS D'UN QUART DE SIÈCLE D'EXISTENCE

Résumé

Entre le 22 et le 25 mai 1963, 31 États africains, réunis à Addis-Abeba, capitale de l'Éthiopie, fondèrent l'Organisation de l'Unité Africaine.

L'idée de l'unité est plus ancienne ; elle tire son origine de l'ample mouvement intellectuel panafricain de la diaspora africaine, développée pendant la première moitié de notre siècle aux États-Unis et en Europe occidentale. Elle acquiert une nouvelle dimension après la seconde guerre mondiale, dans le contexte des révolutions de libération nationale déclenchées en Afrique. La conquête de l'indépendance par un important nombre d'États a créé des conditions favorables à l'épanouissement du concept de l'« unité africaine ». Si dans une première étape on avait assisté à l'apparition de deux groupements distincts (« le groupe de Casablanca » et respectivement « le groupe de Monrovia »), l'évolution naturelle de l'état de choses a mené ensuite à la création de l'O.U.A. Aujourd'hui l'organisation panafricaine comprend 50 États. Elle a contribué d'une manière déterminante à la décolonisation presque totale du continent noir, à la solution de nombreux conflits entre les États membres, et a introduit une nouvelle perspective dans l'analyse des relations interafricaines. En même temps, l'O.U.A. est appelée à contribuer, dans la mesure du possible, à la solution des problèmes extrêmement graves avec lesquels le continent est confronté : le sous-développement, le remboursement de la dette extérieure, la malnutrition, la politique raciste du gouvernement sud-africain, etc. Vu son caractère de forum où l'on mène des débats et non d'organisme supra-étatique, l'O.U.A. ne prouve son efficience qu'en fonction du climat de compréhension entre les pays adhérents. Les évolutions positives du dernier temps nous donnent l'espoir que les États d'Afrique sont à même de surmonter les difficultés du moment et de mener à bonne fin l'héritage laissé par la génération qui a réalisé l'indépendance politique.

www.dacoromanica.ro

AMINTIRI DESPRE ÎNFIINȚAREA INSTITUTULUI DE ISTORIE UNIVERSALĂ DE CĂTRE N. IORGA

Am avut prilejul de a fi în preajma lui N. Iorga cînd, în 1936, el a hotărît să întemeieze un institut românesc pentru studiul istoriei universale. Aceasta era o veche dorință a istoricului, deși în aceeași vreme el conducea alte două institute înființate de el : pe cel de studii bizantine și pe cel sud-est european. Față de domeniile cercetate de acestea, activitatea noului institut urma să cuprindă o arie incomparabil mai întinsă, practic sondînd trecutul omenirii întregi.

De astă dată nu s-a mai pus problema de a instala institutul oriunde, chiar într-o clădire necorespunzătoare, situație în care se găseau celelalte două. Pentru noul institut s-a convenit cu Ministerul Învățămîntului ca să fie clădit un local special. În acest scop a fost ales un teren pe șoseaua Jianu, în apropiere de Piața Victoriei, folosind o parte din teritoriul parcului învecinat.

Biblioteca personală a istoricului, donată din 1923 de către N. Iorga statului român, urma să fie transferată în localul noului institut : ea reprezenta la acea dată un fond de cca 50 000 de volume. În casa din șoseaua Bonaparte, nr. 6, cuprinsă în aceeași donație din 1923, urmau să se mute institutele de bizantinologie și de studii sud-est europene, care-și avuseseră pînă atunci sediul în str. Banul Mărăcine, nr. 1, într-o clădire așa de veche și șubredă încît era gata să se prăbușească. Dar, prin acest aranjament, N. Iorga rămînea fără locuință și atunci s-a stabilit ca istoricul să se mute odată cu cărțile sale, ocupînd, în calitate de director, un apartament chiar în localul care avea să se ridice în șoseaua Jianu (actualul bulevard al Aviatorilor, nr. 1).

Deschiderea noului institut a avut loc la 1 aprilie 1937, cînd lucrările de construcție erau în curs. În cuvîntarea rostită, tipărită fără întîrziere [1], N. Iorga a arătat rostul acestei ctitorii ale sale. Între timp continuau discuțiile asupra planului clădirii, care au fost foarte anevoioase, deoarece N. Iorga căuta ca statul să cheltuiască cît mai puțin. De pildă, ar fi dorit să nu fie decît o singură sală, cu destinație dublă : sală de lectură și, totodată, sală de conferințe. Planurile acestei construcții fuseseră încredințate arhitectului P. Antonescu, iar acesta le discuta amănunțit cu d-na Ecaterina Iorga. Eu, aflînd de intenția de a se face numai o singură sală și mici depozite de cărți, insuficiente pentru numărul mare de volume, i-am explicat d-nei Iorga că un asemenea plan nu va satisface nici nevoile imediate ale institutului și cu atît mai puțin în viitor, cînd biblioteca va crește. Ea m-a rugat să-i expun toate observațiile mele ca să i le comunice arhitectului. Ca urmare a acestor demersuri, planul a fost modificat, prevăzîndu-se două săli, una la parter și alta la etajul I. Pentru depozitul bibliotecii a fost rezervat tot nivelul superior.

Astfel, Institutul pentru studiul istoriei universale devenise o realitate și, ca atare, de la 1 ianuarie 1937, i s-a întocmit un buget. Personalul a fost, la început, foarte redus ; planul de activitate nu avea în vedere cercetătorii științifici salarizați, în buget fiind prevăzute numai cîteva posturi necesare pentru a asigura funcționarea instituției : director (fără salariu), secretar, bibliotecari, stenograf, administrator și vreo doi oameni de serviciu. Mie mi-a fost încredințată conducerea bibliotecii.

Clădirea trebuia să fie gata în 1939. Pînă atunci erau de executat lucrările de inventariere a bibliotecii. În acest scop au fost angajați șase bibliotecari, care nu figurau în bugetul institutului, ci erau plătiți din fondurile personale ale lui N. Iorga. Începînd din 1938, el primea o indemnizație de consilier regal pe care o destinase exclusiv unor scopuri culturale și de binefacere. Suma de 50 000 de lei lunar a servit în cea mai mare parte la retribuirea personalului suplimentar și cumpărarea de cărți noi. Cărțile erau achiziționate de la anticari, care-și aveau prăvăliile pe cheiul Dîmboviței. N. Iorga cumpăra el însuși cărțile de la cei trei frați Pach, fiecare din ei avînd cîte o asemenea prăvălie : zilnic, la orele 13, el pleca, însoțit de mine, la Casa Anticarilor. Pentru achizițiile de cărți a fost rezervată și o sumă din bugetul institutului. Atunci au intrat în bibliotecă numeroase lucrări de mare valoare : enciclopedii, albume de artă, mult apreciate de N. Iorga.

Au început să sosească și daruri prețioase din străinătate. După înființarea institutului s-a trimis o circulară prin care diferite instituții din țară și de peste hotare erau informate despre

„Revista de istorie", tom 42, nr. 9, p. 955—958, 1989

www.dacoromanica.ro

apariția unui nou centru de cercetare și despre scopurile pe care le urmărea. Un important dar de cărți a venit din Danemarca — încăperea în care au fost depuse păstrînd pînă astăzi numele de „sala daneză" , iar altul din China. Din Italia a fost trimisă marea enciclopedie Treccani (31 de volume). Aceasta a fost donată în următoarele împrejurări. Din biblioteca noastră lipsea noua ediție a Enciclopediei franceze în 6 volume. Fiind „Ziua Cărții Franceze", eu am cumpărat-o cu o reducere de 25%, fără să-i fi cerut profesorului aprobarea în prealabil. N. Iorga s-a arătat nemulțumit, spunîndu-mi că unele cărți le putem căpăta în dar. Și, cînd a venit în vizită ministrul Italiei la București, i-a manifestat dorința sa de a avea enciclopedia Treccani pentru biblioteca institutului, ceea ce s-a realizat în curînd.

În organizarea noului institut, N. Iorga a acordat o deosebită importanță sectorului de cercetări slave. El împărtășea concepția lui I. Bogdan cu privire la însemnătatea studiilor de slavistică pentru istoria românilor și pentru aceea a sud-estului european. În cadrul bibliotecii institutului a fost creat un sector al cărții slave. Au fost procurate operele complete ale istoricilor ruși Kareev, Soloviov, Kliucevski, precum și diferite reviste de istorie, între care „Jurnalul Ministerului Instrucțiunii Publice" pentru perioada 1826 1916. Astfel a luat naștere o prețioasă colecție de cărți slave (cca 10 000 de volume).

În legătură cu procurarea de instrumente de lucru din cele mai utile, s-a pus problema pregătirii unui grup de specialiști pentru cercetări de slavistică. S-au ținut cîteva ședințe și N. Iorga a propus să ne adresăm Ministerului Învățămîntului pentru a căpăta aprobarea necesară. În aceasta vreme, la București se afla într-o misiune științifică prof. Alexandre Eck de la Universitatea din Bruxelles, specialist în istoria Rusiei medievale [2]. El se interesa foarte mult de inițiativa institutului și aprecia sectorul slav creat în biblioteca noastră. A ținut în cadrul institutului un curs despre instituțiile feudale în Rusia. Mai tîrziu va deveni unul dintre consilierii institutului alături de V. Laurent, M. Lascaris și D. M. Pippidi [3].

În cursul anului 1939 a început mutarea cărților din locuința personală a lui N. Iorga în localul institutului din soseaua Jianu. La deschiderea anului universitar a avut loc și inaugurarea oficială a institutului. Au fost de față regele Carol al II-lea, ministrul Învățămîntului și președintele Academiei Române. Invitații erau atît de puțini încît sala de conferințe, de o sută de locuri, nu era ocupată nici pe jumătate. Măsurile de pază au întrecut orice închipuire. Ni se ceruseră cheile de la toate birourile și dulapurile, iar clădirea institutului a fost pur și simplu invadată de agenții Siguranței. Atmosfera a fost rigidă, rece și lipsită de entuziasm. Era o mare deosebire față de ședința de deschidere din 1937, cînd se anunțase înființarea institutului de către N. Iorga, care-și vedea astfel încununată activitatea științifică de aproape o jumătate de veac.

Totuși, viața institutului se desfășura mai departe. Se țineau săptămînal conferințe, prezentate de istorici din București, din provincie sau din străinătate, care au avut un mare succes. Sala era întotdeauna plină. În legătură cu aceste conferințe, îmi amintesc de un fapt foarte puțin cunoscut. Deși N. Iorga, printr-un act de lege special, fusese exceptat de obligația pensionării, fiind, ca și doctorul Gh. Marinescu, profesor pe viață, și deși se bucura de o sănătate bună pentru vîrsta lui (68—69 de ani), îl preocupa necontenit gîndul cine va fi succesorul său la direcția institutului. De aceea el a invitat pe cîțiva istorici, pe care îi socotea mai merituoși, ca să țină cîte o conferință la institut. Printre ei au fost C. Marinescu, A. Oțetea, P.P. Panaitescu și alții. Era ca un fel de concurs secret despre care n-au știut decît colaboratorii cei mai apropiați ai lui N. Iorga. La aceste conferințe venea de obicei și d-na Ecaterina Iorga, care se așeza în rîndul întîi, în partea dreaptă a sălii de conferințe. A doua zi, N. Iorga întreba cu multă curiozitate despre impresia lăsată de vorbitorul din ajun. El personal n-a apreciat în mod deosebit pe nici unul, fiind nemulțumit mai cu seamă de modul de a expune al conferențiarilor. El cerea în asemenea ocazii o expunere literară colorată, plină de vervă, capabilă să atragă pe ascultători, pe cînd expunerile pe care le-a auzit din partea așa-zișilor „candidați" la postul de director erau seci și monotone, cel puțin după părerea lui.

Cu acest concurs secret s-a terminat anul universitar 1939—1940 și N. Iorga, ca de obicei, a plecat pentru vară la Vălenii de Munte. La 6 septembrie s-a produs lovitura de stat : a abdicat Carol al II-lea și a venit la putere Ion Antonescu. La institut schimbările s-au petrecut cu o repeziciune uimitoare. Profesorul a fost pensionat de la catedra de istorie universală de la Facultatea de Litere, dar menținut în funcția de director al Institutului pentru studiul istoriei universale, deoarece aceasta era onorifică.

În curînd, ministerul a trimis un control financiar al gestiunii institutului. Chiar în cursul lunii septembrie a venit un inspector de la minister și mi-a cerut toate registrele de cărți cumpărate și actele de cumpărare de cînd există institutul. După factura respectivă, cărțile trebuiau să fie trecute în registrul-inventar și fișa în catalog. Aceste operații nu erau încă executate în întregime, fiindcă biblioteca abia se mutase în noul local și principala noastră grijă fusese de a pune la dispoziția publicului fondul vechi al bibliotecii. În această perioadă, N. Iorga a început să lucreze la *Istoriologia umană*, care avea să fie ultima sa operă, și îmi transmitea aproape zilnic liste cu titlurile cărților de care avea nevoie la Vălenii.

www.dacoromanica.ro

Ca să îndeplinesc lucrările cerute de inspector, am format o echipă care, în afara programului obișnuit de serviciu, își continua activitatea după orele 17, până aproape de miezul nopții. Pe lîngă bibliotecarii din institut, în această echipă au lucrat și prieteni, printre care cele două stenografe franțuzoaice, d-rele Fouret, angajate pentru traducerea *Istoriei românilor* a lui N. Iorga în limba franceză. Cu ajutorul lor, lucrarea a fost terminată în două săptămîni.

Între timp a ieșit la iveală o mare dificultate. Toate fondurile institutului, precum și sumele alocate pentru cumpărarea de cărți din averea personală a lui N. Iorga erau rulate de administratorul institutului, I. Farcaș. Acesta, din neglijență, nu respectase formele cerute de regulament. El și directorul institutului erau împreună responsabili față de stat, dar N. Iorga nu-l controla și-l lăsase să acționeze după bunul lui plac, arătîndu-i, ca și nouă tuturor, o încredere deplină. După ce am cercetat facturile achitate de el, am găsit o serie de acte în care era indicat numai un număr de volume, fără a preciza titlul, numele autorului și prețul fiecăruia. În situația în care ne aflam, N. Iorga trebuia să iasă din acest control fără nici o umbră. M-am hotărît să plec la Vălenii de Munte ca să-i expun personal profesorului cele descoperite. După pensionare, N. Iorga nu s-a mai întors în București. Casa lui din Vălenii era păzită de trei legionari, purtînd cămașa verde. La intrare mi-au cerut buletinul de identitate și mi-au notat numele. Cînd i-am relatat situația de la institut, precum și problema cu facturile suspecte emise de anticari, profesorul s-a întunecat la față și l-am văzut că aproape-i dau lacrimile: „Întotdeauna mi-a fost teamă de așa ceva!". Atunci i-am propus să completăm facturile cu listele de cărți rezultate din donații și dublete, ca să nu-l descoperim pe Farcaș, orice neregulă fiind dăunătoare pentru institut. Am primit încuviințarea cuvenită și am plecat mai liniștită la București. În cîteva zile am pus la punct toate lucrările și inspectorul și-a încheiat ancheta fără să obiecteze nimic la gestiunea institutului.

Dar această întîmplare a avut urmări importante. N. Iorga și-a pierdut încrederea în I. Farcaș, care avea în seamă și fondurile tipografiei „Datina Românească" din Vălenii de Munte, unde se tipăreau lucrările istoricului. După pensionarea lui N. Iorga au fost suprimate și toate subvențiile pe care ministerul le acorda pînă atunci tipografiei și diferitelor așezăminte de la Vălenii. N. Iorga i-a cerut lui Farcaș să nu se mai amestece în administrația fondurilor destinate pentru Vălenii și l-a îndepărtat și din funcția de la institut.

Aici lucrurile mergeau din ce în ce mai rău. După cutremurul de la 22 octombrie 1940, „Școala de Arte Frumoase" a fost grav avariată și Ministerul Învățămîntului a hotărît să mute atelierele școlii în sala de lectură a institutului. Abia dacă mai trebuie să spun cît de nepotrivită și de abuzivă era această măsură. S-a făcut și propunerea să fie scoase cărțile din depozitele lor și să se instaleze acolo dormitoare pentru elevii interni ai școlii. Pentru a apăra biblioteca — proprietate a statului —, s-au încercat demersuri pe lîngă doi foști elevi ai lui N. Iorga, Anton Balotă și P.P. Panaitescu, care aveau autoritate în mișcarea legionară, ultimul fiind numit de curînd rector al Universității din București. Amîndoi au răspuns cu brutalitate la aceste solicitări: — Cărțile să fie aruncate în stradă![4]. Dar comisia venită să inspecteze localul a constatat că depozitele sînt improprii pentru scopul propus și cărțile au rămas la locul lor.

Sala de conferințe a fost desființată cu totul. În subsolul institutului s-a instalat o organizație de legionari, care folosea sala pentru ședințele lor. Băncile din sala de conferințe au fost coborîte în subsol, iar mesele din sala de lectură transportate la o cantină. Mobilierul nostru nou și frumos a fost împrăștiat astfel și nu s-a mai întors decît în luna martie a anului următor, cînd a fost adus înapoi într-un hal fără de hal, zgîriat și pătat.

Institutul nu mai avea, în propria sa clădire, decît depozitele de cărți și două birouri mici[5]. Biblioteca și-a continuat activitatea și cînd venea cîte un cititor era primit în cancelarie. Oamenii de serviciu fiind în înțelegere cu legionarii, era nevoie de o vigilență permanentă. Cu ajutorul inginerului care colaborase cu P. Antonescu la planurile clădirii, s-a montat o broască specială la ușa de fier care ducea la depozitele de cărți, astfel încît nimeni nu mai putea pătrunde acolo decît în timpul programului de lucru, în prezența bibliotecarilor.

După cutremurul de la 10 noiembrie, de la Vălenii au venit vești neliniștitoare: casa Iorga fusese grav avariată, devenind de nelocuit. Profesorul se pregătea să se mute la vila lui de la Sinaia, după ce avea să pună în ordine așezămintele sale de la Vălenii. Totodată au venit și liste de cărți, necesare pentru Istoria universală la care lucra N. Iorga, ceea ce arăta că, deși tulburat de urmările cutremurului, el își urmărea mai departe preocupările de cercetare. În curînd s-a aflat că N. Iorga, împreună cu soția sa, se va stabili la Sinaia în jurul datei de 20 noiembrie. Deoarece, la institut se adunaseră diferite chestiuni urgente în legătură cu administrația care nu puteau fi rezolvate fără aprobarea directorului, m-am hotărît să plec la Sinaia.

Acolo am sosit pe la orele 11 dimineața și am găsit-o pe d-na Iorga în dormitor. Stînd de vorbă despre cele întîmplate la Vălenii, mi-a povestit cum se prăbușiseră zidurile în biroul soțului ei. Ca de obicei, era stăpînă pe dînsa, manifestînd o tărie de caracter neclintită.

După aceea, am urcat la etaj, unde N. Iorga lucra. I-am expus situația de la institut și am discutat problemele pentru a căror rezolvare venisem. După ce am coborît la parter, peste puțină

www.dacoromanica.ro

vreme, N. Iorga m-a chemat din nou. De data aceasta, nu mi-a mai spus nimic despre institut. Cu o mare amărăciune, el a comentat faptul că nici un ziar din țară nu a scris despre ravagiile suferite de așezămintele sale de la Văleni din cauza cutremurului. „— Ai să vezi, nici atunci cînd voi muri, ziarele nu vor scrie nimic. O tăcere, o tăcere cumplită"...

Eram emoționată de gîndurile lui dureroase, gîndurile unui om care toată viața a muncit cu abnegație și fără să se cruțe pentru binele poporului său. Așa ne-am despărțit. A coborît și el în hall-ul de jos și, cînd am ieșit în grădină, N. Iorga, cu d-na Iorga alături, a rămas pe terasă, uitîndu-se în urma mea: ochii umbriți de tristețe ai profesorului și părul argintiu al soției sale. Așa i-am văzut pentru ultima dată împreună...

Așa am ajuns pînă în ziua de 28 noiembrie cînd, venind dimineața la institut, am aflat de la omul de serviciu Tudor Frențiu că în oraș s-a răspîndit știrea că N. Iorga fusese asasinat în noaptea trecută. Știrea atît de neverosimilă încît nimănui nu voia să creadă. Apoi am auzit că N. Iorga fusese ridicat de legionari de la vila lui din Sinaia. Doamna Iorga telefonase la București, Valentin Iorga plecase după mama sa la Sinaia cu mașina și noi îi așteptam să sosească la București pe la amiaza. Cînd au ajuns, doctorul Topa i-a spus doamnei Iorga, care nu știa încă, groaznica veste.

Abia pe la orele 15 s-a comunicat din partea oficialităților că trupul neînsuflețit al profesorului Iorga va fi depus în capela de la cimitirul Bellu. Într-adevăr, el a fost așezat acolo într-un cosciug, direct pe podea, în hainele lui ciuruite de gloanțe și pline de sînge. A doua zi, pe o vreme ploioasă și rece a avut loc înmormîntarea. Cimitirul era plin de armată, așezată mai ales pe aleea principală între poartă și capelă.

Am venit devreme, cînd aproape nu era lume, iar sicriul nu fusese încă depus în mijlocul capelei. Mă miră expresia de liniște și de împăcare care se întipărise pe figura defunctului. Chipul care, în tot cursul vieții, era oglinda sentimentelor ce frămîntau acest suflet vijelios, nu mai exprima acum nici lupta, nici mîhnirea, nici spaimă, nici durere, ci numai liniște — o liniște supremă. O expresie care era atît de străină figurii lui N. Iorga. Era de neînchipuit că aceasta putea fi sfîrșitul unui asemenea gînditor și unui luptător de un curaj fără seamăn. Un singur lucru n-au prevăzut ucigașii: că, deși ei au pus capăt existenței lui fizice, nimeni n-a fost în stare să i stingă gîndul și să i omoare cuvîntul. Acestea nu trăiesc doar în amintirea noastră, a celor care l-am cunoscut. Ele nu vor fi nimicite niciodată.

Valeria Costăchel

NOTE

[1] Broșura *Institutul pentru studiul istoriei universale (ședința de deschidere)*, București, Editura Institutului, 1937, 16 p., cuprinde discursurile lui C. Angelescu, N. Iorga și I. Nistor, urmate de textul legii publicate la 29 decembrie 1936, în „Monitorul oficial", I, nr. 301, p. 11 240. Dintre dispozițiile acesteia, mai importante sînt următoarele: „*Art. 1* — Se înființează pe data publicării prezentei legi un *Institut pentru studiul istoriei Universale*, cu sediul în București, avînd scopul de a forma cercetători care să contribuie la progresul acestei discipline [...] *Art. 3* Directorul institutului se numește cu titlu definitiv de către ministrul Educației Naționale, recrutîndu-se dintre profesorii titulari de istorie universală de la universitățile din țară și putînd funcționa și după ieșirea la pensie de la catedra de învățămînt. *Art. 4.* Casa și biblioteca cedate statului român de către d-l profesor Nicolae Iorga trec în proprietatea acestui institut, păstrîndu-se donatorului folosința viageră".

[2] Despre personalitatea complexă și cariera aventuroasă a acestui învățat, vezi Marc Szeftel, *Alexander Eck in memoriam (1876—1953)*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", Neue Folge, 3, 1955, p. 351—354.

[3] D.M. Pippidi, *Quelques souvenirs personnels sur l'Institut d'Histoire Universelle „N. Iorga"* în „Revue Roumaine d'Histoire", XXV, 4, 1986, p. 263—266.

[4] Informație comunicată de Andrei Pippidi, care o deține de la regretatul Emil Lăzărescu.

[5] La această situație se referă scrisoarea ce mi-a fost adresată de către directorul institutului la 30 octombrie 1940 (cf. N. Iorga, *Corespondență*, I, ed. Ecaterina Vaum, București, 1984, p. 343).

www.dacoromanica.ro

DOCUMENTE FUNDAMENTALE DESPRE 23 AUGUST 1944

Revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din august 1944 a marcat „începutul unei noi istorii a patriei noastre — istoria împlinirii idealurilor de dreptate socială și națională pentru care au luptat nenumărate generații de înaintași, a cuceririi depline a independenței și suveranității naționale a României, a dreptului sacru al poporului român de a fi stăpîn în propria sa țară" [1]. Într-adevăr, odată cu 23 August și cu prefacerile politice, sociale, economice, ideologice, educative de atunci și pînă acum s-a realizat, prin contribuția muncitorilor, țăranilor, intelectualilor, a tuturor forțelor progresiste, patriotice, transpunerea în fapt a năzuințelor spre libertate, spre împlinirea drepturilor cetățenești, democratice, a intereselor fundamentale ale națiunii, ale patriei, manifestate necontenit, la niveluri și forme diferite, în deceniile, în secolele trecute. „Triumful deplin al socialismului la orașe și sate, lichidarea pentru totdeauna a exploatării omului de către om — a relevat tovarășul Nicolae Ceaușescu, în 1965, la Congresul al IX-lea — , reprezintă cea mai mare victorie politică a partidului nostru după cucerirea puterii ; ea încununează înfăptuirea visurilor pentru care au luptat și s-au jertfit cei mai buni fii ai clasei muncitoare, ai poporului român" [2].

Bilanțul general al drumului parcurs, de la 23 August 1944 și pînă în prezent și, în acest cadru, al drumului de peste 40 de ani străbătut de construcția socialistă în România, bilanț înfățișat cu prilejul plenarei din noiembrie 1988, este semnificativ și concludent. Drumul acesta însă nu a fost ușor, a trebuit să se înainteze pe căi necunoscute, au fost și nu puține dificultăți, care au fost și sînt învinse. „Oricine vizitează România, orice om de bună credință, indiferent de concepțiile sale politice sau filozofice — a relevat secretarul general al partidului la ședința plenară din noiembrie 1988 — , poate să constate marile transformări petrecute în patria noastră, în viața poporului român, puternica dezvoltare economico-socială din anii socialismului și, în mod deosebit, din anii de după Congresul al IX-lea al partidului". „Privim cu îndreptățită mîndrie la ceea ce am realizat, dar și cu hotărîrea de a acționa cu toată fermitatea în vederea înlăturării lipsurilor, perfecționării în continuare a întregii activități, asigurînd astfel înfăptuirea neabătută a obiectivelor strategice trasate de Programul partidului de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și de înaintare fermă spre comunism" [3].

★

În decursul acestui timp și în aceste împrejurări ale istoriei celor 45 de ani, doar schițate mai sus, a început să se formeze și, etapă de etapă, să se dezvolte o tot mai bogată literatură istorică, economică, politologică, filosofică, juridică, inclusiv artistică, despre 23 August și consecințele sale așa de importante în destinul poporului român [4]. În cuprinsul acestei literaturi, care a devenit tot mai diversificată în ceea ce privește formele ei, au fost editate și volume de documente — volume mai mici ori mai mari ca număr de pagini —, au fost publicate felurite mărturii — inclusiv amintiri — în reviste, cum sînt „Anale de istorie", „Revista de istorie", „Revista arhivelor" , „Magazin istoric", precum și în ziare centrale ori locale: „Scînteia", „România Liberă", „Scînteia tineretului" și altele. De altminteri, înainte de a se trece la stringerea unor documente în grupaje pentru reviste ori volume, o seamă de documente — în primul rînd interne — au fost publicate în ziare, ori separat, chiar îndată după întocmirea lor, întrucît a fost nevoie să fie cunoscute atît în țară, cît și în străinătate. Așa au fost publicate, încă a doua zi, după elaborarea lor, în seara zilei de 23 august 1944, Declarația Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Declarația guvernului, Proclamația regelui [5], în care se consemna și anunța însemnătatea epocală a schimbării făcute, se apela la armată, la toți cetățenii să se unească și să ducă la îndeplinire noile comandamente. În zilele, în lunile, în primii doi-trei ani care au urmat au fost date publicității, în aceleași condiții, adică în presa generală, numeroase texte care erau elaborate odată cu actele de guvernămînt, cu reafirm area partidelor politice și a programelor lor, cu necesitatea relatării referitoare la evenimentele din vara și toamna anului 1944, atunci cînd necesități ale luptei politice, ideologice cereau aceasta. Tot pentru uzul activităților la ordinea zilei a început alcătuirea, sub formă de broșură, a unor culegeri de documente (programe, rezoluții, apeluri, cuvîntări, interviuri etc.). O muncă de tip istoric,

„Revista de istorie", tom 42, nr. 9, p. 959—965, 1989

www.dacoromanica.ro

în modalitate specifică ştiinţei istorice, vizînd nu documente din istoria generală a ţării, ci din istoria foarte recentă, dar şi din perioada „interbelică" interesînd împrejurările care au dus la 23 August 1944, nu s-a întreprins decît relativ tîrziu, concret, editorial, începînd — dacă avem în vedere *Documente din istoria Partidului Comunist din România* — din anul 1951. Încă de la aceste porniri la drum munca aceasta a fost însă afectată şi ea — şi, faţă de alte teme, ea chiar în măsură şi mai mare — de concepţiile şi practicile necorespunzătoare de selectare, pregătire redacţională şi editare a mărturiilor istorice, concepţii şi practici la care m-am referit şi cu alte prilejuri [6]. Volumul menţionat mai sus, apărut în Editura pentru literatură politică — o a doua ediţie, în 1953 — referindu-se la întregul răstimp 1917—1944 cuprindea şi un număr de texte despre anii imediat anteriori lui 1944. Au urmat volume delimitate pe perioade mai mici: *1917—1922*, în 1953 (ediţia a doua, în 1956); *1923—1928*, în 1953; *1929—1933*, în 1956; *1934—1937*, în 1957. Volumul referitor la perioada *1938—1944*, care a fost tipărit, a rămas îndată nedifuzat; încă de atunci se observase inutilitatea şi nocivitatea lui. În 1958, într-o formulă ceva mai îngrijită, dar şi el impregnat de deficienţele pe care le-am reamintit în notă, a apărut, la Editura tineretului, volumul *Documente din istoria Uniunii Tineretului Comunist. 1917—1944*; în partea finală cuprindea şi cîteva texte din anii 1940, 1941, 1944.

Din motive care, fie şi succint au fost enunţate în literatura noastră social-politică, mulţi ani a dominat o tratare diminuatoare a însuşi actului de la 23 August; mai întîi, a fost explicat, pe larg, ca rezultat îndeosebi al factorilor militari externi; apoi a început să fie menţionat şi rolul „formaţiunilor patriotice" româneşti; tocmai după 11 ani — cu prilejul aniversării din 1955 — a fost întrebuinţată pentru prima oară, în mod oficial, noţiunea „insurecţie"; era un pas înainte, spre o imagine mai corespunzătoare, căci o insurecţie presupune desigur acţiunea, în primul rînd, a factorilor interni, adică rolul poporului român, al clasei sale muncitoare, al partidului nostru comunist. Pe măsură ce s-a evoluat spre o interpretare mai degajată de înrîuririle externe, mai potrivită cu adevărul faptelor reale, cu reflectarea mai exactă a conexiunilor şi a însemnătăţii mişcării istorice proprii, au fost introduse îmbunătăţiri şi în ceea ce priveşte documentele şi editarea lor. O schimbare mai hotărîtă, mai amplă, s-a produs după Congresul al IX-lea al P.C.R. din 1965. „Pe drept cuvînt se poate afirma că cel de-al IX-lea Congres al partidului a deschis o nouă epocă revoluţionară în activitatea partidului, în construcţia socialistă în România. S-a pus capăt conservatorismului, şablonismului şi concepţiei «modelului unic» în construcţia socialistă". „A fost lichidată atitudinea de ploconire faţă de tot ce era străin şi s-au redat partidului şi poporului încrederea în forţele lor, în capacitatea lor de gîndire şi acţiune, sentimentul de demnitate patriotică, revoluţionară" [7].

Întreaga muncă din domeniile ştiinţei istorice s-a ridicat pe o treaptă nouă; istoria a fost reînobilată de suflul nou, mobilizator, al patriotismului, de privirea mai largă, mai cuprinzătoare, asupra interdependenţei dialectice şi asupra primordialităţii factorilor social-istorici interni, de apelare la criteriile fertile ale adevărului istoric, de promovare a rigurozităţii presupuse de ştiinţa universitară, academică despre izvoarele istorice. Este epoca în care au fost iniţiate şi realizate, odată cu marele corpus de izvoare *Documenta Romaniae Historica* — aflat încă în continuarea muncii de întocmire a lui — asemenea alte lucrări de valoare, ca *Fontes Daco-Romaniae, Mihai Viteazul în conştiinţa europeană* (pînă în prezent 4 volume), *1859 la români* (2 volume), *1918 la români* (6 volume), precum şi alte culegeri. În aceste împrejurări în care au intervenit benefic şi lărgirea, aprofundarea concepţiei despre 23 August, prin introducerea noţiunii „revoluţie de eliberare socială şi naţională, antifascistă şi antiimperialistă", s-a urcat pe o treaptă nouă şi munca de publicare a documentelor, fie în reviste, fie în culegeri, într-un volum ori în mai multe volume. Aş cita în această privinţă *Pentru eliberarea patriei. Documente extrase din presă, memorii cu privire la lupta poporului român pentru eliberarea patriei de sub jugul fascist. (23 august—25 octombrie 1944)*, realizată sub egida Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. şi Centrul de studii şi cercetări de istorie şi teorie militară, în 1972, în Editura militară. De asemenea, *Documente din istoria militară a poporului român*, primul volum, apărut în 1974, avînd drept obiect perioada 1878—1882; după el au urmat, în serie, şi alte volume, în această serie realizîndu-se şi volume privind *23—31 august 1944*: vol. I, 1977; vol. II, 1977; vol. III, 1978; vol. IV, 1979; *1—3 septembrie 1944*, 1980; *4—6 septembrie 1944*, 1980; *7 septembrie—25 octombrie 1944*, 1984; *26 octombrie 1944—15 ianuarie 1945*, 1985; *6 ianuarie—12 mai 1945*, 1985; *13 mai 1945 — 31 decembrie 1947*, 1988. Această lucrare a fost pregătită de Centrul de studii şi cercetări de istorie şi teorie militară.

Un moment de culme, prin numărul şi valoarea textelor, prin introducerea în circuitul interpretativ a unor informaţii cu totul deosebite, este corpusul, pînă acum de patru tomuri masive, *23 August 1944. Documente*, primele două fiind gata în anul împlinirii a patru decenii de la victoria revoluţiei de eliberare socială şi naţională, antifascistă şi antiimperialistă.

Volumul I, 665 pagini, apărut în anul 1984, se ocupă de perioada 1939—1943; volumul II, 872 pagini, apărut în acelaşi an, se ocupă de faptele din 1944; volumul III, 612 pagini, editat

www.dacoromanica.ro

în 1985, se ocupă de anii 1944—1945, iar volumul IV, cu același an de editare, se ocupă tot de anii 1944 1945. Seria acestor patru tomuri a fost realizată sub egida Direcției generale a Arhivelor Statului și a Centrului de studii și cercetări de istorie și teorie militară, în Editura științifică și enciclopedică. La selectarea și pregătrea pentru tipar a celor 1 392 de texte a lucrat un competent și larg colectiv de specialiști, unii la două, cei mai mulți la toate cele patru volume [8]. Bogăția de documente, din care au fost alese acestea, se datorește dezvoltării intense a activității de investigare în arhivele noastre din țară și de mai susținută dotare a lor cu noi descoperiri; nu în ultimul rînd se datorește cercetării frecvente în arhive din alte țări. Așa cum releva și Florin Constantiniu, în recenzia întocmită pentru primele două volume, în 1984: „În ultimii ani, Direcția Generală a Arhivelor Statului a întreprins un efort ce nu poate fi lăudat îndeajuns la investigare a arhivelor străine în vederea detectării și procurării — sub formă de microfilme sau xerografii a documentelor privind istoria României. Grație acestui efort, baza documentară a istoriei naționale, cu deosebire, a epocii contemporane, a cunoscut o reînnoire fundamentală, care a pus în lumină fapte și aspecte pe de-a întregul ignorate sau puțin cunoscute. Printre monumentele de excepțională însemnătate din istoria noastră a căror cunoaștere a făcut un considerabil progres, ca urmare a cercetării acestui tezaur documentar, se numără și actul revoluționar de la 23 August 1944" [9].

Volumul I, deschis printr-o *Notă asupra ediției* (p. VII XII), conține un *Cuvînt înainte* (p. XIII XX), semnat de general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, apoi o *Introducere* semnata de Vasile Arimia și Mircea Musat (p. XXII—LVII) tradusă în engleză (p. LXI—LXXII) și o *Lista a documentelor* (p. LXXV—CVI), cu traducere în engleză (p. CVII—CXLIII). Primul document este un Manifest al C.C. al P.C.R., datat: 1939 ianuarie, iar ultimul — numerotat: 463 — este din 1943 decembrie 29, un raport confidențial al ministrului S.U.A. în Suedia. *Nota asupra ediției, Cuvîntul înainte* și *Introducerea* se referă și la volumul următor, al II-lea, care are însă o *Listă* proprie a *documentelor* (p. 7—54); aici traducerea în engleză se găsește la sfîrșitul volumului (p. 835—871). Primul document al acestui volum — numerotat: 464 este un fragment din buletinul informativ înaintat Președenției Consiliului de Miniștri cu privire la unele noi instrucțiuni date de C.C. al P.C.R., buletin datat: 1944 ianuarie 3; iar ultimul numerotat: 900 — este un ordin din 1944 octombrie 26, al ministrului de război, generalul de corp de armată Mihail Racoviță, în care se evocă bucuria eliberării părții de nord-vest a României de sub dominația hitleristo-horthystă. Între volume numerotarea documentelor este făcută în continuare, detaliu sugerînd și el unitatea devenirii, respectiv unitatea tuturor volumelor ca o singură operă.

În *Notă asupra ediției* autorii și coordonatorii informează că pun la dispoziția cercetătorilor și a publicului aceste documente pentru „cunoașterea cît mai exactă a istoricelor evenimente social-politice petrecute între anii 1939—1944" (vom vedea că volumele III și IV au în orbita lor și anul 1945), „a luptei eroice, pline de abnegație duse de poporul român împotriva regimului intern cît și pentru apărarea suveranității, independenței și integrității teritoriale a țării, contra Germaniei hitleriste și pentru ieșirea din război [...]" (p. VII) Editarea volumelor a fost prilejuită de împlinirea a 40 de ani de la 23 August, „care a marcat, concomitent, începutul revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă și, prin dimensiunile interne și internaționale, un moment de răscruce în istoria națională și a celui de al II-lea război mondial" (ibidem). Documentele au fost adunate din arhivele interne, precum și din arhive străine. Documentele — se apreciază în continuare — dispun de autoritate, întrucît emană de la organisme ori de la oameni care au avut rolul de a cunoaște exact ceea ce întreprindea și cum acționau diferite persoane sau organizații și instituții.

Documentele interne sînt decrete legi, rapoarte, ordine, circulare, dări de seamă, note, buletine informative, sinteze, rechizitorii, memorii scrisori ș.a.m.d.; au fost incluse și articole din ziare, manifeste, fragmente din publicații mai mari. Documentele externe sînt rapoarte, scrisori, memorii, instrucțiuni, directive și alte genuri de asemenea documente primite de la diplomați acreditați în diferite state, miniștri sau alte persoane cu atribuții guvernamentale, comandanți militari; de asemenea articole din ziare, comunicate ale agențiilor de presă, emisiuni de radio ș.a.m.d. Documentele externe oferă o mulțime de informații în legătură cu „problemele ce frămîntau opinia publică din România — și nu numai din România —, ecoul și influența pe care le-au avut diferite hotărîri, acțiuni, acte etc. ale guvernului român, dar și ale altor guverne, frămîntările sociale și politice, măsurile întreprinse, căile și mijloacele folosite pentru înlăturarea dictaturii antonesciene, alungarea hitleriștilor din țară, eliberarea părții de nord-vest a României cotropite de horthyști în vara anului 1940" (p. IX).

De regulă în volume au fost incluse documente inedite, în unele situații — pentru a se înfățișa, pe cît este posibil, o imagine cît mai completă și pentru a se propaga documente cunoscute dar foarte importante — au fost reproduse și texte editate. Selecționarea a fost întreprinsă în așa fel încît sesă acopere problematica complexă a temei și să se obțină unitatea cronologică și problematică, încît prin lectura lor să fie desprinse trăsăturile evenimentului, legătura lui în

www.dacoromanica.ro

seria luptelor îndelungate purtate de poporul român pentru păstrarea ființei sale, pentru libertate și independența, să rezulte pregătirea și desfășurarea evenimentelor în timpul concret-istoric respectiv, să fie scoase în relief semnificațiile interne și internaționale.

În cazul documentelor compuse în limba română, pregătirea pentru publicare „a impus o grijă deosebită pentru pastrarea autenticității stilului, fără a lăsa însă greseli supărătoare" (p. IX); de accea, au fost reconstituite numai unele cuvinte prescurtate, iar cînd unii termeni sînt ambigui și inadecvați au fost lăsați așa, însă în *Notă* autorii au atras atenția că cititorul trebuie să îi rețină cu rezerva cuvenită; în unele situații au fost atașate însemnări explicative, orientative.

Documentele în limbi străine (vol. I, în ordinea numerică de la mult la mai puțin : germană, maghiară, engleză, italiană; vol. II, care conține cele mai multe documente străine : engleză, germana, franceză, portugheză, turcă, italiană) au fost reproduse în original, pentru a fi cît mai utile cercetarii științifice riguroase; ele sînt însă însoțite de traducere în limba română. Autorii garantează că „Efectuarea traducerilor s-a realizat cu deosebită grijă pentru redarea fidelă a conținutului documentului și a stilului folosit de emitenți, existînd în același timp preocuparea pentru a se da frazei o formă cît mai cursivă și literară și folosind ortografia conform uzanțelor actuale" (p. XI). Să mai menționăm, pentru a sublinia și astfel valoarea lucrării, că fiecare document este precedat de un rezumat, iar după textul lui este indicată sursa construită prin elementele de înregistrare din arhiva de origine.

Am menționat deja că primele două volume au fost recenzate, tot în coloanele acestei reviste, la puțin timp după apariția lor, de Florin Constantiniu, azi un remarcabil specialist și în problema care face obiectul acestor patru volume și între volumul al II-lea și volumul al III-lea (apoi și între volumele al III-lea și al IV-lea) există o continuitate cronologică, iar această legătură aici are însemnătatea în plus că exprimă interferarea dintre actul istoric împlinit în concretitatea sa determinata în timp și consecințele sale nemijlocite, creșterea sa mai departe. E ceea ce, în alte cuvinte, remarcă de bună seamă și Florin Constantiniu, de accea transcriu din recenzia lui următoarele doua grupuri de idei : „Se desprinde din istoria documentelor din acest volum" (al doilea) „imaginea complexă a contextului internațional în care s-a realizat actul de la 23 August 1944 și se constată încă o dată că singura soluție realistă, în concordanță cu interesele majore ale poporului român, a fost aceea preconizată de Partidul Comunist Român : unirea tuturor forțelor antifasciste ale țării în vederea salvării și eliberării națiunii române prin propria ei luptă" [10]. Aceasta orientare a prevalat în cele din urmă, și ca a condus la actul revoluționar de la 23 August 1944, care a marcat începutul unei noi ere în istoria poporului român, iar prin consecințele sale strategice, politice și logistice a grăbit prăbușirea Germaniei hitleriste. Este ceea ce explică profundul răsunet peste hotare a unui eveniment deopotrivă de important pe plan intern și internațional (de menționat caracterizarea de « revoluție politică și militară » dată de Wladimir d'Ormesson în ziarul « Le Figaro » din 30 august 1944 — doc. 806)" [11].

Îmi rămîne, prin urmare ca, după considerarea operei în întregul ei, să mă rezum la concretizări și exemplificari din ultimele două volume, respectiv al III-lea și al IV-lea, apărute în 1985 și avînd aferă de cuprindere, în continuare, anul 1944, ca volumul al II-lea, și anul 1945. Volumul al III-lea este deschis printr-o *Notă asupra volumelor III și IV* (p. VII—IX); conține un *Cuvînt înainte* (p. XI—XXIII) semnat tot de general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, apoi o *Introducere*, semnată tot de Vasile Arimia și Mircea Mușat (p. XXV—LV), urmată de traducerea în engleză (p. LVI—LXVIII) și *Lista documentelor* (p. LXIX—LXXXII), cu traducerea ei în engleza (p. LXXXIII—XCVI). Ca și *Notă asupra volumelor III și IV*, *Cuvîntul înainte* și *Introducerea* privesc, la un loc, și volumul IV, care are însă o *Listă* proprie a *documentelor* (p. VII—XXI) cu varianta engleza (p. XXII—XXXVI). Primul document al volumului III — numerotat 900 — este datat : 1944 august 26-27, și este un raport al Statului major al marinei asupra acțiunilor întreprinse în vederea cooperării cu trupele sovietice împotriva trupelor germane, iar ultimul — numerotat 1 137 — și datat 1945 ianuarie 31, este un document referitor la eliberarea orașului Brezno din Cehoslovacia de catre trupele române. Volumul următor, al IV-lea, începe cu un document — numerotat 1 138 — și datat : 1945 februarie 1; este un apel al Mișcării Dezrobirii Național prin care aceasta își afirmă adeziunea la programul de guvernare al F.N.D.; volumul are ca ultim document — numerotat : 1 395 —, din 1945, o dare de seamă asupra sprijinului și ajutorului material dat de trupele române populației ungare și cehoslovace. Pentru uzul tuturor celor patru volume, la acesta din urmă este inclus un *Tabel cu comandamentele, marile unități și unități ale armatei române participant la războiul antihitlerist* (p. 559—566) și *Indice* (p. 567—606).

În *Notă asupra volumelor III și IV* se informează că aceste două volume „reflectă evenimentele petrecute în România în perioada august 1944-august 1945" (p. VII), cu alte cuvinte — consecințele, întruchiparea concretă și imediata a importanței marii acțiuni a poporului român din 1944. Autorii precizează : „Indiferent de proveniență", (din arhive interne, dar și străine, în special americane și engleze) „documentele din aceste volume se referă la evenimentele ce s-au

www.dacoromanica.ro

succedat în perioada respectivă în România și în alte țări participante la conflagrație. Marea lor majoritate evidențiază lupta poporului român pentru eliberarea întregului teritoriu național și, după 25 octombrie 1944, participarea țării noastre la eliberarea Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei, contribuție materializată atît prin efortul militar direct al armatelor angajate în operații, cît și prin cel material, făcut de întreaga economie națională pentru susținerea și asigurarea frontului" (p. VII). Unele documente atestă preocuparea diferitelor categorii sociale, a diferitelor forțe politice pentru rezolvarea problemelor pe care le impunea necesitatea refacerii țării și îndeplinirea condițiilor armistițiului semnat la Moscova, în ziua de 12 septembrie 1944 cu Națiunile Unite. Din alte documente, se desprinde poziția forțelor burgheze care, după participarea lor în consens deplin înainte și în timpul evenimentelor din august 1944, au început să se îndepărteze și să pună stavilă înaintării spre mai ample, mai adînci prefaceri progresiste, revoluționare și, în consecință, să încerce revenirea doar la cadrele politice, sociale și economice specifice regimului burghez parlamentar. Din ambele volume reiese, în schimb, cu pregnanță, rolul crescînd al Partidului Comunist Român, al celorlalte partide și organizații democrative în instaurarea, pe scară tot mai largă a libertăților cetățenești, înfăptuirea de reforme economice, politice și sociale în direcția intereselor și idealurilor esențiale ale maselor populare, ale națiunii, ale statului. Și de data aceasta, ca și la *Nota* de la primul volum, autorii țin să precizeze că „toate documentele au fost reproduse în forma în care au fost redactate, cu excepția ortografiei, actualizată în situații stridente, indicîndu-se elementele de identificare necesare (cota, arhiva, microfilmul, ziarul etc.). Cele străine au fost transcrise după original și traduse în limba română. Regulile tehnice după care s-a lucrat sînt cele indicate în *Nota asupra ediției* publicată în volumul I" (p. VIII). De altfel, în aceste volume sînt mai puține documente în limbi străine; volumul III are documente în engleză — cele mai multe față de alte limbi —, în maghiară, franceză, germana, spaniolă, rusă, Volumul IV are și el mai numeroase documente în engleză și mai puține în maghiară, germană, franceză.

În *Cuvînt înainte*, general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu trasează un sintetic și cuprinzător tablou asupra situației în lume și în România de la declanșarea pînă la încheierea celui de-al doilea război mondial. În cadrul imaginii de ansamblu, evidențiază: „Partidul comunist, instanțele supreme ale statului român au susținut deschis, odată cu izbucnirea revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, hotărîrea nestrămutată a poporului nostru de a-și apăra cu toată puterea drepturile sale imprescriptibile: independența, suveranitatea și integritatea teritorială a României. Acestea au fost *în fapt* și mobilurile în virtutea cărora România a declarat război Germaniei naziste și Ungariei horthyste, armata română sprijinita de întregul popor începînd lupta împotriva trupelor ocupante". „Deci intrarea României în războiul mpotriva Germaniei naziste a fost un act suveran, independent, efectuat prin opțiunea liberă a întregului popor". „Încununare a luptei de rezistență națională antifascistă organizată și condusă de partidul comunist, Revoluția din august 1944 a consemnat între mutațiile imediate de mare profunzime accedarea partidelor clasei muncitoare — comunist și social-democrat la nivelul factorilor de decizie guvernamentală". „Această cucerire revoluționară de importanță decisivă a permis angajarea unui amplu proces de modelare revoluționară a societății românești în conformitate cu interesele majore ale clasei muncitoare, ale maselor largi populare, singurele în măsură să impună și să asigure dezvoltarea liberă și independenta a României" (p. XV). La rîndul lor, Vasile Arimia și Mircea Mușat în *Introducere* analizează concret, dens, modul cum „Actul istoric revoluționar înfăptuit de poporul român la 23 August 1944 a marcat nu numai răsturnarea regimului de dictatură antonesciană și întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste, pentru eliberarea întregului teritoriu național și cucerirea deplină a independenței și suveranității naționale, ci și un pas hotărîtor pe calea înfăptuirii unor profunde reforme social-politice și economice" (p. XXV). Pentru aprofundarea explicațiilor dar și pentru relevarea anticipatoare a conținutului volumelor, autorii includ în studiul lor numeroase citate din documentele tipărite aici.

Parcurgerea succesivă a documentelor aduce în atenție o mare bogație de informație și aprecieri — unele și contradictorii — , sugerează procesualitatea complexă și multilaterală, în care se impune însă pregnant progresul istoric, transformările care încep să se producă în viața societății. Terminologia (și respectiv, definiția) despre 23 August era abia în formare, și avea deci și imprecizii; ea lasă însă să apară, ici și colo, în documente aprecieri dintre cele mai interesante care parcă prezumă caracterizarea fundamentală la care s-a ajuns în prezent. Din texte de proveniență diferită, interne sau externe, iată cîteva enunțuri de acest gen. „Ziua de 23 August este o dată istorică fiindcă în acea zi sau mai exact în zorii zilei de 23 August — ceea ce este simbolic — România începea o viață demnă de un stat democratic, răsturnînd dictatura fascistă și pe agenții lui Hitler" (doc. 1 000; vol. III, p. 272); fraza a pronunțat-o, potrivit relatării din „Scînteia", A. I. Vișinski în răspunsul la cuvintele rostite de C. Vișoianu, ministrul român al afacerilor străine, la dejunul oferit la 16 noiembrie 1944. „*23 August:* dată istorică în existența

www.dacoromanica.ro

statului și neamului românesc"; însemnare, în cadrul unui text mare, din „registrul istoric" al Căpităniei portului Turnu-Severin, referitor la evenimentele petrecute în anul 1944 (doc. 1 067, vol. III., p. 404). „Participarea activă a celor 14 divizii în Ungaria și Cehoslovacia, precum și actul de la 23 August, au ajutat mult pe aliați. Cînd se va scrie istoria, actul de la 23 August va însemna un factor important în mersul acestui război" — știre transmisă de postul de radio „Glasul Americii" în limba română; 1943 februarie 2 (doc. 1 157, vol. II, p. 69), ș.a.m.d.

★

Știința istorică din România, în general întregul front al activităților politico-ideologice din patria noastră prin aceste noi și bogate, valoroase volume de documente, care se referă la o etapă în care se găsesc înseși începuturile perioadei contemporane ale istoriei românești (într-o viziune mai nouă a interpretării), dispune de foarte importante mijloace de propagandă și cercetare, de mărturii istorice felurite din care să se extragă noi și temeinice argumente pentru a ne apăra și promova interesele noastre, idealurile noastre fundamentale. După cum se știe și după cum s a scris de curînd, impresionant de multe și încărcate arhive există în lume, îndeosebi în Europa și în America de nord, ale căror sertare încă nu au fost deschise. Mai sînt fondurile de documente ale țărilor vecine României sau, dacă nu sînt nemijlocit alăturate, țări care se află în această zonă central și sud-estic europeană, fonduri care încă nu au fost investigate, sau nu au fost investigate cît a fost și este necesar, posibil. Însiși autorii și coordonatorii au arătat în *Notă asupra ediției* (vol. I, p. VIII): „Nedispunînd de surse documentare în volume nu sînt prezentate în suficientă măsură izvoare din arhivele unor state, mai ales vecine României, [...]", și de aceea, pentru stadiul de acum, au fost preluate „informații oferite de note și comentarii de presă și radio sau indirect, din corespondența diplomaților străini acreditați la Moscova ori în alte capitale europene".

Pe măsură ce vor fi date la iveală noi fonduri documentare, însăși această colecție, care a fost în centrul atenției acestui studiu-recenzie, va trebui adăugată și revăzută. Noi volume de documente sînt în curs ori vor trebui să fie în curs de pregătire pentru publicare, din profunde, firești motive științifice, politico-ideologice.

Într-o impresionant de documentată carte, de o factură aparte (*August 1944. Repere istorice*), se comentează, fie și succint — nu era posibil amplu în dimensiunile lucrării și în profilul ei — modalitățile de clasificare a izvoarelor istorice privind revoluția română din august 1944. „Sursele istorice care oferă date despre insurecție se împart din punct de vedere al conținutului lor în *documentare* (acte emise de diverse foruri politice, militare, diplomatice privind pregătirea și desfășurarea insurecției) și *narative* (relatări, de cele mai multe ori cu caracter memorialistic), adică acele izvoare care cuprind nararea insurecției de către persoane implicate în pregătirea sau desfășurarea ei"[12]. O altă clasificare, spun autorii, „are în vedere apartenența națională a celor care au redactat și din acest punct de vedere ele se împart în *interne* și *externe* [...][13]. Se observă că pot fi și alte criterii și înseși acestea două concretizate pot fi gîndite sub aspectele mai concrete ale ramurilor lor componente. Este necesar să se dezvolte preocuparea teoretico-metodologică despre caracteristicile izvoarelor istorice ale perioadei contemporane și despre perioada contemporană, și elaborată mai departe cu toată temeinicia și, totodată, suplețea știința despre acest tip de documente, știință ea însăși parte alcătuitoare a științei generale despre conceptele și „mijloacele", „tehnicile' cunoașterii de tip istoric a societății mai apropiate în timp de noi și actuale.

Constantin Mocanu

NOTE

[1] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. Politică, București, 1975, p. 52.

[2] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, Edit. politică, București, 1968, p. 6.

[3] Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința comună a Plenarei Comitetului Central al Partidului Comunist Român, a organismelor democratice și organizațiilor de masă și obștești. 28 noiembrie 1988, Cuvîntare la încheierea ședinței comune, 30 noiembrie 1988*, Edit. politică, București, 198 , p. 35, 36.

[4] Considerații mai ample despre această literatură am făcut în studiul *23 August 1944 — —dimensiuni universale* inclus nr. 7, 1989), în numărul 7, 1989 al revistei de față.

[5] În „România liberă", 24 august 1944.

www.dacoromanica.ro

[6] „În cele mai multe dintre acestea", (dintre culegerile de documente, pe diferite teme) „deşi ştiinţa istorică românească dispunea de o veritabilă tradiţie şi de savanţi de cea mai înaltă calificare, de înaltă erudiţie şi de elevată cultură, au fost impuse, mai ales în anii în care un rol «decisiv» îl avea Mihail Roller, «criterii» arbitrare de selecţie, nu o dată dîndu-se preferinţă documentelor potrivnice intereselor naţional-teritoriale; numeroase texte au fost publicate în mod fragmentar, trunchiat, şi chiar cu intervenţii de redactare, de stil, încît s-a imprimat o îndepărtare de înţelesul lor; sub explicaţia elementarizantă, vulgarizatoare — pe care am auzit-o de mai multe ori — că documentele trebuie cunoscute de data aceasta «de popor» ele au fost publicate fără originalul în limbi străine, ca latina, slavona, franceza, germana etc., şi astfel au fost şi au rămas inutile pentru cercetarea ştiinţifică temeinică". (Revista de istorie", tomul 41, nr. 11, 1988, p. 114). A se vedea şi „Revistă de istorie", tomul 42, nr. 1, 1989, p. 80.

[7] Nicolae Ceauşescu, *Expunere la şedinţa comună a Plenarei Comitetului Central al Partidului Comunist Român, a organismelor democratice şi organizaţiilor de masă şi obşteşti. 28 noiembrie 1988*, p. 29.

[8] Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Axenia Andone, Ileana Chiru, Eugenia Ciocan, Valentina Costake, Anuţă Dănilă, Alexandru Duţu, Ilelita Gămulescu, Elena Gheorghe, Viorica Hostiuc, Mircea Muşat, Cristian Popişteanu, Emilia Poştăriţă, Eleonora Rădulescu, Mihai Retegan, Ioan Talpeş.

Colectivul de coordonare : Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Muşat.

La fiecare volum sînt anunţaţi numeroşi specialişti care au colaborat : Dumitru Angheti, Tudor Bucur, Ion Florescu, Emilia Colin, Maria Dragomir, Ion Dumitru Snagov, Mihaela Ilie, Elena Moisuc, Rodica Mureţoiu, Viorica Oancea, Ion Pătroiu, Cristian Popişteanu, Margareta Szabo, Sabina Spermezan, Constantin Vlad, Valeriu Veliman.

[9] „Revista de istorie", tomul 37, nr. 11, 1984, p. 1 047.

[10] *Ibidem*, p. 1 149.

[11] *Ibidem*.

[12] Florin Constantiniu, Mihail E. Ionescu, *August 1944. Repere istorice*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1984, p. 155.

[13] *Ibidem*

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ CU TEMA: „DUNĂREA ȘI MAREA ÎN ISTORIA POPORULUI ROMÂN", EDIȚIA A VII-A

În zilele de 25—27 mai 1989, au avut loc la Constanța lucrările sesiunii științifice anuale a Muzeului Marinei Române, moment marcat prin înaltă ținută, desfășurat sub semnul marilor evenimente ale anului — sărbătorirea a 45 de ani de la declanșarea revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din august și lucrările celui de al XIV-lea forum al comuniștilor români.

Sub generoasa temă: „Dunărea și Marea în istoria poporului român", sesiunea a reunit și la această ediție cadre didactice, militare și civile, cercetători, arhiviști, bibliografi, muzeografi din București, Brăila, Constanța, Galați, Giurgiu, Orșova, Pitești, Timișoara și Tulcea.

Lucrările au fost deschise de căpitanul de rangul II Ilie Herța, care a spus că: „în calitate de organizatoare, conducerea Muzeului Marinei Române din Constanța, urează «bun venit» tuturor celor peste 90 de participanți, ce au avut amabilitatea de a răspunde invitației noastre".

Cuvîntul de salut a fost rostit de contraamiralul Constantin Iordache, din Comandamentul Marinei Militare, care a spus printre altele: „Îmi este plăcut să folosesc acest prilej pentru a saluta oaspeții sosiți la noi de pe întreg cuprinsul țării, onorîndu-ne cu prezența lor și contribuind cu pasiune la aprofundarea istoriei marinei, pe toți iubitorii albastrului imens al Dunării și Mării, care au avut amabilitatea și interesul să asiste la lucrările sesiunii".

Contraamiralul Constantin Iordache și-a exprimat convingerea și satisfacția că sesiunea se va desfășura în lumina tabloului dezvoltării istorice trasat de secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, în Expunerea din 28 noiembrie 1988 la Plenara Comună a C.C. al P.C.R. și a organismelor democrației muncitorești, revoluționare. De asemenea, a subliniat necesitatea ca tezele și datele conținute în acest însemnat document al vremurilor noastre, să se regăsească în cercetările întreprinse, în studiile elaborate; mai mult, ideile directoare ale expunerii constituie programe de activitate. S-a subliniat rolul marinarilor, al Marinei la marile evenimente istorice ale românilor, istoria marinei fiind parte integrantă a istoriei neamului, trecută și prezentă. De fapt, istoria marinei constituie, mai ales prin Muzeul Marinei Române, un instrument de lucru prețios în educarea patriotică, revoluționară a maselor, a tineretului în primul rînd, fiind și un factor de opțiune pentru viitoare profesiuni.

În încheiere, vorbitorul a subliniat necesitatea formării, în primul rînd la tineret, la toți românii, a dragostei și interesului pentru trecutul marinei românești și i-a chemat pe toți cei prezenți să contribuie la aceasta.

În continuare a luat cuvîntul căpitanul de rangul I Gheorghe Cioenaru, din Comandamentul Marinei Militare, care a prezentat *Marina română în Muzeul Militar Național. 1923—1937*, comunicarea constituind o filă documentată din istoricul încercărilor realizării unui muzeu al marinei și, în același timp, o sinteză a reprezentării acestei arme în Muzeul Militar Național.

Căpitanul de rangul I Emanoil Țigănaș, din Comandamentul Marinei Militare, a abordat un subiect vast, de importanță deosebită, concentrat în *Concepția tovarășului Nicolae Ceaușescu privind corelația dintre dezvoltarea economico-socială și întărirea capacității de apărare a patriei; considerații asupra componentei navale a sistemului național de apărare*, fiind parte integrantă a doctrinei noastre militare naționale, al cărui fondator este însuși comandantul suprem, tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Decanul Facultății de istorie-filozofie București și directorul Institutului de Studii Sud-Est Europene, prof. univ, dr. Gheorghe I. Ioniță, a prezentat comunicarea *În cel de-al 45-lea an al libertății sale și în anul celui de-al XIV-lea Congres al partidului, România zilelor noastre — grafie politicii clarvăzătoare și consecvente a președintelui său, tovarășul Nicolae Ceaușescu — militează cu strășnicie pentru necontenita extindere a dialogului, a bunelor raporturi și conlucrării dintre țările de la Dunăre și Marea Neagră.*

Căpitanul de rangul III Jianu Moldovan din instituția gazdă, a vorbit despre *P.C.R. — continuatorul tradițiilor de luptă ale mișcării muncitorești-revoluționare. Tovarășul Nicolae Ceaușescu — promotor al unui spirit nou, științific și cutezător în problemele cardinale ale dezvoltării patriei și națiunii pe drumul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate*, a punctat

„Revista de istorie", tom 42 nr. 9, p. 967—971, 1989

www.dacoromanica.ro

principalele evenimente istorice înfăptuite de poporul român sub conducerea partidului, personal a tovarășului Nicolae Ceaușescu.

O lucrare cartografică de redusă circulație, intitulat „Harta istorică a Imperiului Roman și a neamurilor barbare vecine în anul Domnului 400 cînd imperiul a început să fie supus unor invazii străine", a fost semnalată și în ceea ce privește apele geto-dacilor, analizată de către căpitanul de rangul II Neculai Pădurariu din Marele Stat Major. Comunicarea poartă titlul *Căile navigabile din spațiul carpato-danubiano-pontic în anul 400 al erei noastre (după o hartă publicată la Londra în 1709)*, fiind însoțită de două fotocopii ale lucrării : una integrală, iar cea de-a doua în detaliu, spațiul geto-dacic.

Informații prețioase cu privire la *Flotele dunărene ale domnitorilor români din secolul al XVII-lea* au fost transmise de dr. Radu Ștefan Ciobanu din București.

Dr. Ioan Chiper de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", București, a prezentat o prețioasă sinteză a marinei comerciale în comunicarea sa *Preocupări pentru dotarea marinei comerciale române în a doua jumătate a perioadei interbelice.*

Notații inedite cu privire la *Raportul între organizarea militară și regimul politic al coastei Mării Negre în epoca romană* au fost aduse de conf. univ. dr. Radu Florescu, Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu", București.

Date noi cu privire la *Aspecte ale romanizării la Dunărea de Jos în secolele I—III era noastră* a adus dr. Adrian V. Rădulescu, directorul Complexului Muzeal : Muzeul de Istorie Națională, Arheologie și Artă , Constanța.

O analiză pertinentă, cu indicații directe privind îmbogățirea expoziției de bază a Muzeului Marinei Române, asupra lucrării istoricului Gheorghe Brătianu — „Marea Neagră", a realizat căpitanul de rangul I (r.) Nicolae Petrescu, în comunicarea *Dunărea și Marea Neagră în opera științifică a lui Gheorghe Brătianu*, această comunicare fiind ultima ce s-a prezentat în plen.

A doua zi, lucrările s-au desfășurat pe trei secțiuni : În cadrul primei secțiuni - Istorie veche și medie au fost prezentate următoarele comunicări : *Sistemul de fortificație al davei getice de la Satul-Nou — Oltina, județul Constanța* de dr. Mihai Irimia de la Complexul Muzeal : M.I.N.A.A. Constanța ; *Marea și portul Tomis în opera din exil al lui Ovidiu* de Vasile Barbu, Muzeul Județean Giurgiu ; *Transporturi de mărfuri pe apă în dezvoltarea economică a unor așezări din Cîmpia Munteniei* de Cristian Schuster, Muzeul Județean Giurgiu ; *Noi atestări epigrafice ale prezenței flotei militare romane în nordul Dobrogei* de Florin Topoleanu, Muzeul „Delta Dunării" Tulcea ; *Reprezentări de navis actuariae în bazinul vestic al Mării Negre (sec. II—III e.n.)* de Octavian Bounegru, Complexul Muzeal : M.I.N.A.A. Constanța ; *Esența vieții spirituale în contextul văii navigabile Urluia* de Lucian Lică, Liceul Industrial nr. 6 Constanța ; *Date noi privind instalația portuară antica de la Capidava* de Cristian Matei, Muzeul Militar Central, Filiala Constanța. Comunicările de istorie medie au fost : *Privilegiile asupra apelor interne în Țara Românească a Munteniei în secolele XIV XVIII* de Iolanda Țighiliu, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", București ; *Litoralul românesc în harta lui Iehuda Ben Zara*, de dr. Eugen Glück, Arad, *Considerații privind morile de apă de pe Argeș, din secolul al XVIII-lea* de Dominuț Pădureanu, Institutul de Marină „Mircea cel Bătrîn", Constanța ; *Sulina la întîlnirea dintre Dunăre și Mare (sec. XVII—XVIII)* de Alexandru și Alexandra Gîscă, Liceul „Unirea", București ; *O descriere inedită a Dunării și localităților riverane românești de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea* de dr. Constantin Șerban, București ; *Construcții românești de nave și ambarcațiuni în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea* de Mariela Chiper, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", București.

La Secțiunea a II-a s-au prezentat comunicări legate de istoria modernă : *Chestiunea Dunării. Înț legeri, tratate, comisiile Dunării (1830—1858)* de Florina și Ștefan Barbu, de la Biblioteca Academiei R.S.R., București ; *150 de ani de la călătoria lui Moltcke pe Dunăre și Marea Neagra*, de Cornelia Niculescu, Biblioteca Academiei R.S.R. ; *Canalul Dunăre — Marea Neagră. Proiecte 1838 ; 1844 ; 1856.* de Florina și Ștefan Barbu ; *Politica românească privind navigația la gurile Dunării, înainte de războiul de ind p ndență* de dr. Anca Ghiață, Institutul de Studii Sud-Est Europene, București ; *Mihail Kogălniceanu și chestiunea Dunării (1881—1882)* de Victoria Popovici, București ; *Primel vase comerciale de marfă S.M.R. s ria „București" (1897—1898)* de Nicolae Koslinski, București ; *Portul Constanța la cumpăna veacurilor. Publicații, constănțene de la începutul secolului al XX-lea comentînd dezvoltarea portului* de Ioan Spătani Biblioteca Academiei R.S.R., București ; *Legătura telegrafica Constanța — Constantinopol și implicațiile ei politico-economice la începutul secolului XX* de Constantin Paraschiv, Institutu de Studii Sud-Est Europene, București ; *Constanța, Mangalia și ținuturile dobrogene în memoriile de război ale lui Hector de Beárn (1828)* de Adrian-Silvan Ionescu, Muzeul de Istorie și Artă al Municipiului București ; *Portul Constanța — principala poartă comercială în relațiile României cu țările din sud-estul Europei — 1900 1914* de Daniela Bușă, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", București ; *Mărturiile unor ofițeri de marină privind eforturile pentru evitarea căderii*

www.dacoromanica.ro

Constanței în luna octombrie 1916 de Cornelia Ghinea, Arhivele M. Ap. N. Pitești; *Centenarul victoriei unei idei: pregătirea în țară a cadrelor superioare de comandă ale armatei* de cpt. de rangul I Emilian Munteanu, Academia Militară, București; *Dunărea văzută în romanul Trei în furtună* de colonel (r.), dr. farm. Virgil Bostănaru, Constanța; *Simboluri heraldice arborate în marina militară română: 1834—1897* de Ileana Cazan-Neagu, și Mircea Suciu, Institutul de istorie „Nicolae Iorga", București, *Date inedite privitoare la aportul Bateriei nr. 10 artilerie grea, încadrată cu ofițeri de marină în campania din anul 1916* de maior Dumitru Stavarache, Academia Militară București.

La Secțiunea a III-a de istorie contemporană s-au susținut comunicările: *Despre cercetările interdisciplinare privind rolul apelor în istoria poporului român* de Emil Paunescu, Muzeul Județean Giurgiu; *Marea Neagră — un punct de referință în geografia spirituală a poporului român* de Felicia Tudorică, Heidemarie Popescu, Liceul Industrial de Marină, Orșova; *Gheorghe I. Brătianu și Marea Neagră. Itinerar de călătorie pontic* de lt. col. Aurel Pentelescu, maior Petre Otu, Academia Militară, București; *Concepții și realizări privind pregătirea tineretului din România în spirit marinăresc în perioada interbelică* de maior Petre Otu.; *Activitatea L. N. R. pentru formarea unei conștiințe marinărești* de dr. Nicolae Bârdcanu, București; *Dunărea în istoriografia română* de Mariana Conovici, B.C.U., București; *Concepția lui Nicolae Iorga privind rolul Dunării în istoria poporului român* de Mariana Mihăilescu, B.C.U., București; *Prima româncă marinar: Irina Constantiu* de Carmen Atanasiu, Muzeul Marinei Române, Constanța; *Activitatea portuară la Brăila reflectată într-o revistă de cultură regională* de Doru Bădăru, B.C.U., București; *Dunărea la Porțile de Fier reflectată în opere literare* de Gabriela Jinga, Georgeta Cican, Liceul Industrial de Marină, Orșova; *Noi documente privind nivelmentul și topografierea orașului Călărași* de Viorica Prodan, B.C.U., București; *Dezvoltarea portului Brăila în primii ani după Marea Unire* de Alexandru Ionel, Liceul Industrial de Marină, Brăila; *O posibilă bază navală — lacul Tașaul (1929)* de maior Dumitru Dobre, Arhivele M. St. M., București; *România și proiectul unei baze navale franceze la Marea Neagră (1924—1925)* de Nicolae Dascălu, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", București, *Unele considerații privind regimul juridic al Dunării* de căpitan de rangul II Ilie Herța, Muzeul Marinei Române, Constanța; *Pagini inedite ale unui jurnal de bord semicentenar despre călătoria bricului „Mircea în Mediterana* de Adrian Săvoiu, București; *Mărturii și documente inedite referitoare la prima călătorie de instrucție a navei școală „Mircea" (1939)* de dr. Cezar Apreotesei, Timișoara; *Considerații privind reflectarea vieții muncitorilor portuari în presa locală dobrogeană înainte de 1944* de Vanghele Culicea, Biblioteca Județeană Constanța; *Noi date asupra alianțelor politice ale P.C.R. în vederea înfăptuirii actului de la 23 August 1944* de conf. univ. dr. Teodor Marinescu, Institutul Politehnic București; *Cooperarea marinei militare cu celelalte arme în războiul antihitlerist. Considerații de ordin tactic* de Mariana Păvăloiu, Muzeul Marinei Române, căpitan de rangul III Ioan Daniaschin, Comandamentul Marinei Militare; *Luptele din august-septembrie 1944 în zona Orșova și împrejurimi. Contribuția marinei fluviale la reușita acestora* de Constantin Juan-Petroi, Biblioteca Orășenească Orșova; *Considerații de ordin tactic privind cooperarea forțelor Diviziei IX infanterie cu cele ale marinei pentru eliberarea Dobrogei (august 1944)* de maior Leonida Moise, Muzeul Militar Central, Filiala Constanța; *Contribuția marinei la evacuarea trupelor române din Sevastopol (aprilie 1944)* de locotenent-major Adrian Crivăț, Arhivele M. Ap. N. Pitești; *Un document diplomatic din 1940 referitor la Dobrogea* de Margareta Guziec, Galați, *Contribuții ale ofițerilor de marină la dezvoltarea istoriografiei militare de marină (1879—1944)* de Cornel Greavu, Muzeul Marinei Române, Constanța; *Problema repartizării materialului flotant austro-ungar conform hotărîrii Consiliului Suprem de la Paris (1919)* de Vasilica Manea, Arhivele M. Ap. N. Pitești; *Dimitrie Leonida — un precursor al canalului Argeș-București-Dunăre-M. Neagră* de Doina Vișan, Mihaela Popov, Muzeul Tehnicii „Prof. Ing. Dimitrie Leonida", București.

În după-amiaza aceleiași zile, într-o ședință plenară, au fost susținute următoarele comunicări: *Un musafir „nepoftit" la Constanța* de Radu Ionescu, Biblioteca Academiei R.S.R., București, *Universul acvatic în opera eminesciană* de dr. Radu Bagdasar, Muzeul Literaturii Române, București; *Gheorghe Brătescu — fondator al revistei „Analele Dobrogei* de dr. Constanța Călinescu, Constanța; *O mărturie europeană despre viceamiralul Ioan Bălănescu* de Aurică Smaranda, București; *O mărturie inedită privind voiajul de studii întreprins de viceamiralul Ioan Bălănescu în Anglia, 1937* de dr. Ion Stanciu, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga", București; *Peisajul dobrogean în opera lui Țuculescu* de Simona Rusu, Muzeul de Artă Constanța, *Peisajul marin în arta modernă românească* de Ruxandra Dreptu, O.P.C.N., București, *Peisajul dobrogean în opera pictorilor din „Grupul celor patru"* de Doina Păuleanu, Muzeul de Artă, Constanța; *Paralelă între peisajul marin în opera lui Mihai Eminescu și Nichita Stănescu*, Maria-Justina Gorovei, Maria-Monica Gorovei, București.

www.dacoromanica.ro

Cuvinte calde de mulțumire la adresa participanților și a tuturor celor care au concurat la reușita acestei sesiuni au fost rostite de către căpitanul de rangul II, Ilie Herța, la închiderea lucrărilor celei de-a VII-a ediții.

C-a de-a treia zi a fost afectată unei frumoase plimbări la bordul navei semicentenare, nava școală „Mircea".

Jianu Moldovan
Mariana Păvăloiu

UN UTIL INSTRUMENT DE LUCRU: *INDICELE BIBLIOGRAFIC (1948—1985) AL „REVISTEI* DE ISTORIE"

Realizarea și editarea unor instrumente de lucru — atît de necesare tuturor celor preocupați de studiul istoriei — rămîne și în prezent un deziderat de strictă necesitate al istoriografiei românești contemporane. Din acestă cauză orice nouă apariție în acest domeniu nu poate fi decît benefică, iar realizarea ei — salutară.

Pornind de la acesta dar și animați de dorința de a pune la îndemîna frontului istoric un util repertoriu tematic al realizărilor sale de pînă în prezent, Biblioteca Centrală Universitară din București și Institutul de istorie „Nicolae Iorga" și-au unit eforturile în vederea întocmirii unui indice de lucru al principalei publicații de specialitate a domeniului.

Colectivul de realizatori, coordonat de Doina Făget (din partea B.C.U.) și Marian Stroia din partea Institutului „N. Iorga", a fost compusă din Sanda Crișan, Anca Tezi, Doina Ilanu, Lidia Lepădatu, Valentina Nedelcu, Andrei Niculescu, Anca Podgoreanu, Florica Singer, Victoria Stoian, Viorica Teodorescu, Clemensa Trifu (B.C.U.), Gelu Apostol (Institutul N. Iorga). Sanda Crișan, Ghcorghe Neacșu, Andrei Niculescu au asigurat, cu acuratețe, translația titlurilor în limba franceză.

Nu se pot omite la acest capital sprijinul efectiv pe care l-au acordat acestei întreprinderi conducerile celor două instituții de cultură și cercetare (prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu și, respectiv, dr. Ion Stoica), care au sesizat importanța și mai ales necesitatea unui asemenea gen de lucrare. Volumul a beneficiat, de asemenea, de asistența și înțelegerea competentă a conducerii Universității bucureștene, a conf. univ. dr. Iulian Cârțână, prorector al Universității.

Relevînd rolul major al publicației în peisajul cultural, științific și ideologic al patriei, redactorul-șef adjunct al „Revistei de istorie", Ion Apostol, subliniază cu justețe în „Cuvîntul înainte" faptul ca: „Adînc angajată și implicată în activitatea ideologică și politică din țara noastră, „Revista de istorie" a răspuns la marile comandamente social-politice și educative ale edificării societății socialiste multilateral dezvoltate, ale formării omului nou, publicînd studii și articole consacrate aniversărilor unor mari momente sau personalități din istoria poporului roman sau unor probleme de mare interes politic și obștesc. În paginile revistei au fost combătute — obiectiv și argumentat — interpretările tendențioase ale trecutului românesc apărute peste hotare, cu vădită finalitate politică" (p. VIII).

Într-un asemenea context ni se pare cu atît mai semnificativ caracterul bilanțier al volumului în discuție.

Din rîndurile de față nu pot lipsi cîteva considerații asupra concepției — credem judicioase care a călăuzit pe alcătuitorii lucrării. Plecînd de la ideea și realitatea marelui volum de *informație istorică* cuprins în coloanele revistei (reprezentat în circa 2 796 de poziții bibliografice care nu reflectă însă numărul *total* al contribuțiilor), materia a fost organizată în 7 mari capitole, capabile să reflecte în chip corespunzător conținutul fiecărei contribuții, respectiv: Documente de partid și de stat. Materiale teoretice; Probleme generale. Teoria și metoda istoriei; Științe auxiliare; Istoria României; Istoria universală; Viața științifică; Revista revistelor.

Avînd în vedere faptul că în primii săi ani de existență revista a avut un caracter enciclopedic, realizatorii au prevăzut și un subcapitol „Varia" — destinat să grupeze aceste din urmă contribuții.

În afara acestor capitole principale, *Indicele* mai conține o rubrică de „In memoriam", iar la sfîrșit un indice al autorilor cuprinși în lucrare, extrem de necesar pentru consultarea lesnicioasă a acesteia.

În cadrul fiecărei diviziuni tematice, titlurile au fost ordonate alfabetic, în ordinea cronologică a apariției, cu o numerotare proprie în cadrul fiecărei casete. Cronologia amintită nu a separat contribuțiile originale de recenzii, cronici, însemnări, oferind astfel o oglindă fidelă a activității fiecărui autor, luat în parte, cît și o imagine de ansamblu asupra realizărilor sectorului respectiv de cercetare.

www.dacoromanica.ro

Apariția aceasta este totodată prilej de bilanț retrospectiv, de oglindă a realizărilor existente, dar și prilej de relevare a acelor domenii mai puțin acoperite, cărora li s-a acordat insuficientă atenție, imbold de canalizare a efortului creator, de autodepășire și perfecționare continuă.

Reflectînd potențialul de cercetare și investigație nu al unei singure instituții, ci o cuprindere a ceea ce a dat mai bun *întreaga* noastră istoriografie militantă (la proporțiile de reviste, evident) în intervalul menționat, această recentă contribuție bibliografică vine, o dată în plus, să evidențieze avîntul fără precedent al științei istorice în România socialistă, beneficiară a unei preocupări constante din partea forurilor superioare de partid și de stat, a îndrumărilor de excepțională însemnătate ale secretarului general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu ; ea are sarcina de a duce pe mai departe reflectarea moștenirii glorioase a trecutului nostru istoric.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

CARTEA ROMÂNEASCĂ ŞI STRĂINĂ DE ISTORIE

IOANA URSU, DUMITRU PREDA, *Biografia unei conştiinţe. Ioan Ursu*, Cuvînt înainte de acad. Ştefan Pascu, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1987, 295 p. + il.

Reconstituirea şi reconsiderarea creaţiei înaintaşilor, repunerea acestora la adevărata lor dimensiune şi la locul pe care-l merită în pantheonul culturii naţionale reprezintă, indiscutabil, o datorie de crez şi de conştiinţă atît patriotică, cît şi profesională, a şcolii istoriografice româneşti contemporane. O asemenea misiune, de loc uşoară, şi-au asumat-o — conştienţi de riscurile pe care le presupune — şi cercetătorii Ioana Ursu, ea însăşi descendentă a marelui istoric, şi Dumitru Preda, cel din urmă activînd la Centrul de studii şi cercetări de istorie şi teorie militară. Ei au reuşit să ofere cititorului pasionat de istorie, cît şi specialiştilor avizaţi, o lectură incitantă, densă prin vastitatea informaţiei documentare, atractivă prin reconstituirea minuţioasă în respectul adevărului ştiinţific, a vieţii şi activităţii marelui istoric-patriot care a fost Ioan Ursu.

În competentul *Cuvînt înainte*, alcătuit cu respect şi veneraţie pentru figura marelui dascăl şi luptător, academicianul Ştefan Pascu punctează cîteva din momentele biografice şi ştiinţifice ale istoricului transilvan. Apreciind remarcabilul travaliu depus de cei doi autori acesta conchide cu netăgăduită justeţe că lucrarea „Ioanei Ursu şi a lui Dumitru Preda este mai mult decît o restituire ştiinţifică valoroasă ; ea prelungeşte cu o undă de emoţii galeria bărbaţilor transilvăneni care, fără ezitare şi cu un desăvîrşit devotament, s-au dăruit slujirii patriei şi strălucirii istoriei româneşti" (p. 9).

Cele şapte capitole ale lucrării („Asprele trepte ale învăţăturii", „Un tînăr rîvnitor pentru ştiinţe istorice", „Unirea tuturor energiilor naţionale", „Pentru România Mare", „1918 : marea victorie a poporului român", „Universitatea Ardealului îşi deschide porţile", „Profesor şi educator pentru studenţii săi") recompun cu grijă pentru adevăr şi cu o exemplară acribie traseul prin viaţa şi prin activitatea de cunoaştere, scriere şi predare a istoriei naţionale al merituosului istoric transilvan, stins din nefericire prea devreme, atunci cînd se afla în plină înflorire a capacităţii sale creatoare.

De la anii şcolii primare din Caţa şi liceului din Braşov, trecînd prin absolvirea cu succes a cursurilor Universităţii bucureştene, la perioada profesoratului la Brăila, Piatra-Neamţ şi Craiova, a stagiilor ştiinţifice desfăşurate cu strălucite roade peste hotare şi apoi al perseverentului efort pentru ocuparea meritată, dar la capătul cîtor avataruri, a catedrei de istorie medie şi modernă la Universitatea din Iaşi, Ioana Ursu şi Dumitru Preda ne restituie drumul de luptă şi sacrificii, de neîncetată acumulare şi maturizare profesională a omului şi dascălului de excepţie.

În paginile monografiei ne sînt înfăţişate cu reală emoţie aplecarea spre istorie, a tînărului profesor, preocuparea sa pentru acele subiecte care să evidenţieze rolul ţărilor române în relaţiile internaţionale ale evului mediu sau interesul îndreptat cu precădere spre cîteva din marile personalităţi ale trecutului patriei, remarcabile prin efortul de apărare a integrităţii statale (Ştefan cel Mare, Petru Rareş etc.).

Autorii ne înfăţişează în paralel ascensiunea profesională a lui Ioan Ursu, lentă, dar în permanent progres. Deosebit de amănunţite sînt redate străduinţele acestuia, într-un context foarte complex, de a obţine catedra de istorie medie şi modernă la Universitatea din Iaşi, alegerea sa ca membru corespondent al Academiei Române (mai 1910) activitatea ca profesor universitar la Cluj (între 1919 — 1923), care încununează în chip strălucit traiectoria didactică şi educaţională a eroului monografiei. Spre lauda lor, autorii au pus în lumină şi meandrele vieţii universitare a epocii, relaţiile lui Ioan Ursu cu alţi mari istorici şi savanţi ai vremii, între care Nicolae Iorga, Dimitrie Onciul, A. D. Xenopol, Ch. Drouhet ş.a.

Pe un alt plan este urmărită totodată activitatea de neobosit promotor al cauzei unităţii naţionale desfăşurată cu neostenit devotament şi înaltă datorie civică de profesorul Ioan Ursu.

Trecut ca numeroşi alţi transilvăneni în ţara liberă, la sfîrşitul veacului trecut, I. Ursu a înţeles să-şi pună toate eforturile, toate silinţele şi sforţările în lupta pentru înfăptuirea idealului sacru pentru toţi românii — unirea într-o singură patrie. Editor între 1916 — 1918 a gazetei patriotice „Revista Neamului", preşedinte, începînd din 1914, al secţiei din Iaşi, a „Ligii Culturale" (devenită apoi, „Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor"), militantul activ a

„Revista de istorie", tom 42, nr. 9, p. 973— 979, 1989

www.dacoromanica.ro

fost inclus recunoaștere a prestigiului dobîndit și a travaliului neobosit — în grupul celor zece personalități care au format misiunea universitară română, avînd drept țel propagarea și popularizarea în străinătate a legitimității și justeței idealului național românesc. Publicarea, în 1918, la Paris, a volumului *Pourquoi la Roumanie a fait la guerre* în cunoscuta editură Payot a încununat în chip concret activitatea desfășurată pînă atunci pe parcursul unui întreg an, justificînd decizia de politică externă a poporului nostru. Lucrarea este însoțită de o îngrijită *Bibliografie selectivă*, un rezumat în limba franceză, ca și de un index de locuri și persoane întocmit cu deosebită acuratețe. Ilustrațiile, plasate la sfîrșitul lucrării, inteligent selecționate, completează și întregesc în chip armonios cuprinsul de idei al volumului în cauză. La cele de mai sus avem o singură remarcă de ordin critic, și anume opinia că lucrarea ar fi avut de cîștigat dacă autorii ar fi efectuat o mai largă și pertinentă analiză a contribuției lui Ioan Ursu la progresul științific al școlii istorice românești, fapt ce ar fi reliefat și mai pregnant rolul său în cultura națională la începutul veacului XX.

„Ceea ce rămîne drept mărturie a zbuciumului și trudei sale — încheie autorii — este mesajul generos și înflăcărat al vieții și operei unui intelectual care și-a înțeles misiunea și și-a manifestat personalitatea în serviciul idealului național, a libertății și întregirii patriei sale, a afirmării neamului românesc în lume".

Raliindu-ne la concluzia de mai sus, apreciem că prin recenta contribuție introdusă în cîmpul de idei al literelor românești, Ioana Ursu și Dumitru Preda ne readuc în actualitate pe unul din reprezentanții de seamă ai învățămîntului și științei istorice din țara noastră.

Marian Stroia

VASILE VESA, *Les relations politiques roumano-françaises au début du XX^e siècle (1900—1916)*, Edit. Academiei, București, 1986, 221 p

Urmînd o tradiție ilustrată în trecut de Nicolae Iorga, Pompiliu Eliade, și mai recent Mircea N. Popa, istoricul clujean Vasile Vesa a dedicat deja raporturilor româno-franceze în segmentul cronologic menționat mai sus numeroase lucrări și studii, dintre care spicuim : *România și Franța la începutul sec. al XX-lea (1900—1916). Pagini de istorie diplomatică, Relațiile româno-franceze în perioada 1910 — 1914 în lumina corespondenței diplomatice franceze* etc.

În lucrarea de față autorul analizează acest subiect de istorie a diplomației dintr-o nouă perspectivă, și anume aceea a relațiilor politice româno-franceze, subliniind rolul jucat de cercurile diplomatice de pe malurile Senei în realizarea aspirațiilor naționale ale românilor.

În primul capitol, intitulat „O perioadă de eforturi fără succese. Sfîrșitul secolului al XIX-lea, — începutul sec. XX", se încearcă o prezentare sintetică a trăsăturilor caracteristice relațiilor oficiale dintre Franța și România. După o succintă enumerare a principalelor evenimente politice cu impact deosebit în politica externă a ambelor state, autorul desprinde existența a două etape distincte : cea care debutează în deceniul opt al secolului trecut și durează pînă în 1900 și etapa 1900—1916. Prima are ca trăsătură definitorie o evidentă indiferență, răceală manifestată în relațiile economice, culturale, politice româno-franceze, fenomen ce se încearcă a fi explicat prin divergența de obiective urmărite pe plan extern de cele două state : România după 1877/1878 viza întărirea independenței sale, adoptînd calea alianței cu acele state europene care i-o puteau garanta, orientîndu-se astfel spre Tripla Alianță prin semnarea tratatului secret din 1883 ; la rîndul său Franța, slăbită și izolată pe plan diplomatic după războiul franco-prusac din 1870, va avea drept țel contrabalansarea puterii germane, fie prin menținerea în Europa centrală a unui stat puternic, cum era Imperiul dualist — fapt ce contravenea evident aspirațiilor naționale ale românilor — fie prin găsirea unui partener cu aceleași interese în politica europeană. Etapa 1900—1916 se caracterizează printr-o vizibilă ameliorare a relațiilor româno-franceze, prin reactivarea curentului de opinie profrancez, existent în stare latentă și în etapele anterioare. Autorul analizează factorii care au provocat direcționarea politicii oficiale române spre Franța și deci, implicit, spre Puterile Antantei ; cel economic, caracterizat prin eforturile oamenilor de afaceri din ambele țări de a intensifica raporturile comerciale, financiare ; cel național, desăvîrșirea statului unitar român, ideal sprijinit de fidela prietenă occidentală în condițiile schimbării orientării politicii sale externe de la începutul sec. XX.

Relațiile politice româno-franceze între 1910—1914, constituie subiectul celui de-al doilea capitol. Se pornește de la realitatea istorică, demonstrîndu-se că, în anii menționați, România, prin acțiunile sale externe, denunță de fapt tratatul din 1883, cu toate că *de jure* îl reînnoiește în februarie 1913.

www.dacoromanica.ro

Ideea este susţinută prin prezentarea acelor momente, ce au impulsionat contactele pe planuri multiple dintre cele două ţări, avînd o influenţă benefică asupra relaţiilor oficiale : vizitele reciproce ale unor personalităţi ale vieţii culturale şi ştiinţifice din Bucureşti şi Paris, propaganda deosebită desfăşurată prin intermediul presei de către reprezentantul Franţei în România, C. Blondel, şi nu în ultimul rînd încheierea tratatului din 1912, adevărată breşă în monopolul german de aprovizionare cu armament a ţării noastre. În continuare este analizată evoluţia contactelor diplomatice româno-franceze în timpul războaielor balcanice din 1912—1913, plecîndu-se de la premisa că divergenţele survenite între statele din regiune sînt datorate imixtiunii marilor puteri doritoare să le atragă în sfera lor de influenţă. Secondînd activitatea diplomatică a Rusiei în Balcani, Franţa va urmări atragerea României sau cel puţin detaşarea sa de Tripla Alianţă. În ciuda unei temporare deteriorări a relaţiilor româno-franceze, ce a culminat în perioada decembrie 1912 — februarie 1913, autorul demonstrează aportul hotărîtor al cercurilor politice pariziene în impunerea şi concretizarea Tratatului de pace de la Bucureşti din 1913. Criza balcanică a reprezentat o ocazie prielnică pentru diplomaţia română de a-şi manifesta deschis nemulţumirea faţă de atitudinea adoptată de Austro-Ungaria, dorinţa de desprindere treptată de blocul Puterilor Centrale. Ultima parte a capitolului este consacrată eforturilor depuse de reprezentanţii la Bucureşti a celor două blocuri politico-militare în vederea atragerii sau a menţinerii României în sfera lor de influenţă, subliniindu-se faptul că, după atentatul de la Sarajevo şi în special după declanşarea conflagraţiei mondiale, în ţară se remarcă existenţa unei puternice mişcări antiaustriece cu un caracter popular.

Condiţiile interne şi externe în care România va adopta poziţia sa de neutralitate în cadrul Consiliului de coroană din 3 august 1914, poziţia oscilantă a Franţei şi a Imperiului ţarist faţă de acest act sînt principalele probleme abordate în capitolul III. Totodată sînt prezentate presiunile exercitate de cele două puteri în toamna lui 1914 şi primăvara lui 1915 în vederea determinării României de a intra în război alături de Antantă. În acest context se subliniază importanţa convenţiei de neutralitate semnată la 1 octombrie 1914 cu Imperiul ţarist, act prin care se recunoaşte pentru prima dată dreptul României de a-şi desăvîrşi unitatea naţională.

Pornindu-se de la ideea că România din punct de vedere politic s-a decis încă de la începutul războiului de partea Antantei, capitolul următor tratează rolul Franţei în discuţiile iniţiate de cercurile oficiale române cu reprezentanţii blocului militar menţionat, în anul 1915. În condiţiile în care statele Triplei Înţelegeri se aflau în defensivă, fiind extrem de interesate în atragerea ţărilor neutre, debutează, la 3 mai 1915, tratativele directe româno-ruse, prilej pentru reprezentantul nostru la Petrograd, C. Diamandy, de a prezenta poziţia guvernului de la Bucureşti. Cea care va impulsiona discuţiile, aratîndu-se interesată în încheierea unei convenţii politice şi militare, care să satisfacă pe deplin aspiraţiile naţionale ale românilor, va fi Franţa. Cu toate că aceste negocieri nu s-au încheiat cu intrarea imediată a României în război, autorul le consideră a fi fructuoase pentru că guvernul român a obţinut recunoaşterea deplină a revendicărilor lui naţionale, angajîndu-se totodată să interzică tranzitul pe teritoriul său a muniţiilor către Turcia, paralel cu acordarea unui ajutor în muniţii şi armament către Serbia, adevărată poziţie de cobeligeranţă faţă de Antantă.

În capitolul al V-lea este prezentată criza militară a Antantei în sud-estul Europei şi impactul ei asupra relaţiilor româno-franceze. În condiţiile aderării Bulgariei la Tripla Alianţă şi a atacarii Serbiei de către Germania, se amplifică eforturile cercurilor politice franceze — în care se remarcă noul prim-ministru A. Briand — pentru angajarea militară a României pe frontul balcanic. Conturîndu-se aportul deosebit al premierului de la Bucureşti I. I. C. Brătianu în apărarea intereselor naţionale, cu abilitate şi curaj se arată atitudinea sa hotărîtă, răspunsul ferm dat presiunilor Antantei : România va merge alături de Tripla Înţelegere, dar nu în sudul Dunării ci în nordul Carpaţilor. Atenţia deosebită a cercurilor franco-anglo-ruse faţă de statele neutre din sud-est, România şi Grecia, este materializată şi prin menţinerea unor importante efective militare în Salonic.

Tratativele din 1916, an hotărîtor pentru angajarea Romaniei în cadrul primului război mondial, sînt descrise pe larg în capitolul intitulat „În ajunul intrării în război a României", unde sînt enumerate eforturile concrete întreprinse de reprezentanţii Antantei în România în vederea finalizării discuţiilor din anii precedenţi. Astfel, este menţionată importanţa politică a tratatului economic anglo-român încheiat la începutul anului, fiind prezentate pe larg demersurile diplomaţiei franceze în vederea unei cooperări armate româno-ruse, avînd la bază propuneri româneşti : trupele noastre să aibă preponderenţă în Transilvania, iar cele ruse la Dunăre. Interesul Franţei pentru dotarea armatei române cu armament modern s-a materializat prin numeroasele contracte încheiate cu uzinele de război franceze, prin încercarea de livrări ritmice în condiţiile închiderii Strîmtorilor prin portul rus Arhanghelsk.

Cuvintele generalului rus Alekseev „Circumstanţele cer României să ni se alăture acum sau niciodată" devin motto-ul ultimului capitol, rezumînd totodată ideea principală : intrarea ţării noastre în război în vara anului 1916 a fost determinată în mare parte de presiunile pe

www.dacoromanica.ro

care puterile Antantei le-au exercitat asupra guvernului. român. În condiţiile în care forţele militare ale Antantei se pregăteau pentru declanşarea unui atac decisiv în vara lui 1916, o serie de oameni politici şi militari francezi nutreau convingerea că o lovitură administrată forţelor austro-ungare de către armata română ar avea consecinţe scrioase în desfăşurarea războiului. Se relicfează, astfel, aportul deosebit a lui A. Briand, Maurice Paleologue — reprezentantul Franţei la Petrograd —, C. Blondel şi contele de Saint-Aulaire — reprezentanţii Franţei la Bucureşti în timpul tratativelor pentru semnarea convenţiei politice şi a celei militare. Se subliniază faptul că singur guvernul francez va sprijini necondiţionat realizarea aspiraţiilor naţionale şi egalitatea de drepturi şi de tratament a ţării noastre cu marile puteri.

Investigînd atent izvoarele din epocă, arhivele franceze şi române, autorul analizează în detaliu relaţiile politice româno-franceze, încadrîndu-le în mod judicios în contextul internaţional european.

Prin demersul său ştiinţific, Vasile Vesa readuce în atenţia istoricilor români şi străini un episod important din cronica tradiţională a legăturilor româno-franceze într-o perioadă caracterizată prin profunde contradicţii internaţionale, cînd atît România cît şi Franţa s-au aflat în faţa unor importante opţiuni politice, ce au dus succesiv la angajarea lor în prima mare conflagraţie din istoria lumii.

Raluca Prioteasa

JOACHIM HENNING, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des I. Jahrtausends u.z.*, Berlin, 1987, 176 p., 51 fig., 56 tabele.

Editura Academici de Ştiinţe din R. D. Germană a publicat, cu doi ani în urmă, lucrarea cu titlul de mai sus, elaborată de cercetătorul german Joachim Henning, binecunoscut în domeniul ştiinţelor istorice prin lucrările sale consacrate cercetării fenomenului agrar, în special pentru perioada mileniului I e.n. Lucrarea la care ne referim în recenzia de faţă vine să încununeze activitatea ştiinţifică a autorului în această privinţă, constituindu-se într-o lucrare de referinţă de cea mai mare însemnătate pentru istoria fenomenului agrar din cursul primului mileniu e.n., în cîteva ţări din sud-estul Europei : Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria, România. Este prima lucrare cu acest specific, consacrată cercetării unor aspecte din sfera istoriei agrare de majoră însemnătate pentru înţelegerea evoluţiei îndeletnicirilor agrare fundamentale în perioada secolelor I — X e.n., implicaţiile ce decurg din dinamica dezvoltării uneltelor de producţie agricolă în epoca şi spaţiile menţionate.

Baza documentară a lucrării o formează, în primul rînd, materialele arheologice scoase la iveală prin cercetări sistematice şi organizate în cea mai mare parte, efectuate de echipe de arheologi din ţările amintite. Este impresionantă documentarea pe care Joachim Henning a realizat-o prin analiza materialelor în cauză, publicate în cea mai mare parte, dar şi inedite, aflate în colecţiile diferitelor unităţi muzeale din ţările respective.

Problemele pe care colegul nostru le abordează sînt de o mare importanţă istorică pentru întreg spaţiul sud-est european. Probleme precum *Evoluţia tehnicii uneltelor agrare* (Entwicklung der landwirtschaftlichen Gerätetechnik), *Evoluţia forţei de producţie în agricultură şi transformările sociale în perioada de trecere de la antichitate la evul mediu* (Entwicklung der Produktivkräfte in der Landwirtschaft und die gesellschaftlichen Veränderungen im Übergang von der Antike zum Mittelalter in Südosteuropa), *Relaţiile de proprietate din agricultură* (Eingentumsverhältnisse in der Landwirtschaft), *Evoluţia formelor de gospodărie* (Gehöftformenentwicklung), *Producţia agricolă* (Die Landwirtschaftliche Produktion) etc. reprezintă probleme de remarcabilă însemnătate pentru istoria agrară sud-est europeană în secolele I — X e.n.

Mă voi opri, în continuare, asupra uneia dintre cele mai importante probleme abordate în lucrare, cea a evoluţiei uneltelor agricole, a tehnicii agrare în cursul secolelor I — X e.n. în spaţiul menţionat, ca constituind cheia înţelegerii procesului de dezvoltare generală agrară, problemă în care autorul a adus contribuţii esenţiale, atît pe plan local, cît şi în ceea ce priveşte raportul dintre evoluţia uneltelor agricole din teritoriile analizate.

Studiul tehnico-economic detaliat pe care autorul l-a efectuat asupra principalelor piese agricole, de pildă, în cazul brăzdarelor din fier de plug, al seceriilor din fier, cosoarelor, coaselor etc. concluziile istorice desprinse în urma acestei analize, reprezintă bunuri ştiinţifice cîştigate de care trebuie să se ţină seama de acum înainte în studierea problemei respective.

Evidenţele statistice întocmite de autor, pe baza materialelor documentare cunoscute, arată cîteva aspecte semnificative pentru dinamica tehnologică a unora dintre principalele unelte

www.dacoromanica.ro

agrare, pentru înțelegerea transformărilor petrecute în cursul secolelor I — X e.n. în cadrul comunităților de viață din sud-estul Europei.

Reține în mod deosebit atenția constatarea potrivit căreia impactul civilizației romane asupra teritoriilor intrate în sfera de dominație a Romei s-a concretizat, în ceea ce privește tehnica uneltelor agricole, prin receptarea de către comunitățile umane respective a unor noi modalități tehnice de elaborare a unora dintre piesele agrare de bază, cum ar fi, de pildă, brăzdarul de plug din fier, cea mai importantă piesă a plugului propriu-zis.

Evidențele statistice arată că, pe măsură ce dominația romană se extinde asupra teritoriilor sud-est europene, se receptează noi tipuri de unelte agricole, precum brăzdarul de plug din fier de tip roman (cu manșon), iar alte unelte, precum secera cu tijă la mîner, specifică lumii romanice, capătă noi dimensiuni cantitative, comparativ cu uneltele tradiționale. Fenomenul de receptare a acestor unelte se explică prin caracteristicile lor tehnico-economice superioare celor folosite pînă atunci, de pildă, brăzdarului de plug din fier de tip lingură (celto-dacic) și secerii cu spin la mîner. Sub aspectul receptării acestor unelte de către comunitățile sud-est europene, situația se prezintă diferit : în timp ce pe teritoriul Pannoniei și al Iugoslaviei fenomenul de receptare a brăzdarului roman este, începînd din sec. I e.n., total, pe teritoriul de la sud de Dunăre (pe cel al Bulgariei) receptarea noii piese se face cu oarecare întîrziere, aici tipul tradițional (tipul lingură) continuînd a fi folosit cu precădere. Noul tip se va impune deplin începînd din secolele VI — VII e.n.

Pe teritoriul Daciei (teritoriul României), pînă la cucerirea romană, s-a utilizat în exclusivitate brăzdarul tip lingură (cu predominarea variantei dacice). Odată cu cucerirea unei părți însemnate din Dacia de către romani, se receptează cu destulă rapiditate tipul de brăzdar roman care se utilizează alături de cel tradițional. Începînd din sec. IV e.n., tipul tradițional este înlocuit total și definitiv de noul tip. Această concluzie, bazată pe examinarea materialului documentar existent și la care subscriu în ceea ce privește situația pentru spațiul carpato-danubiano-pontic, subliniază existența procesului de asimilare tehnologică petrecută în cadrul procesului general de romanizare a populației vechii Dacii în cursul secolelor II — IV e.n. Receptarea mai devreme (încă din sec. I e.n.) a noilor tehnologii agrare de către comunitățile din vestul și sud-vestul Daciei, pe de o parte se explică prin intrarea mai timpurie a acestor teritorii în cadrul dominației romane ; pe de altă parte, rămîne inexplicabilă (dacă evidența pentru sec. I — IV e.n. este exactă și completă) receptarea cu destulă întîrziere a noilor piese de către colectivitățile agrare din sudul Dunării, deși aceste teritorii făcuseră și ele cunoștință cu civilizația romană destul de devreme.

În această ordine de idei, atrag atenția autorului că în ceea ce privește teritoriul vechii Dacii, evidența pieselor agricole (a brăzdarului de plug din fier) arată că după sec. IV e.n., tipul de brăzdar tradițional (celto-dacic) dispare definitiv din uz. Depozitul de unelte agrare de la Căianu Mic, jud. Bistrița-Năsăud, datează din secolul IV e.n., așa cum, de altfel, se precizează în SCIVA, 30, 1979, 2, p. 257, și nu din secolele VIII — X cum se arată la p. 53 (harta cu indicativul 77). De asemenea, piesele agricole de la Căpîlna datează dintr-o perioadă mai nouă (vezi rectificările de rigoare în „Acta Musei Napocensis", 1967, 4, p. 471 nota 2 ; brăzdarul de plug de la Căpîlna este un manșon, tip roman, și nu tipul B_3, cum apare în harta de la p. 52 a lucrării colegului Henning, indicativ 77).

Cît privește problema rolului funcțional al acelor rame metalice (Spateförmige Eisenbeschläge, p. 72—76), socotite de mulți cercetători brăzdare de plug sau rame de cazmale, ea rămîne deschisă, fiind necesare, în continuare, cercetări corespunzătoare, pentru stabilirea deplină a rolului lor funcțional.

Cu aceste cîteva considerații, socotim lucrarea colegului Henning o excelentă contribuție la cunoașterea fenomenului agrar pe teritoriul unora dintre țările sud-est europene în acea epocă de mare interes pentru istoria popoarelor respective, dar, totodată, dificilă în cunoaștere, datorită unei sărace informații documentare.

Ștefan Olteanu

JERZY TOPOLSKI, *Metodologia istoriei*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1987, 474 p.

Sînt peste două secole de cînd a apărut conștiința înnoirii obiectului istoriei, concretizată în pledoaria pentru extinderea cîmpului de cercetare asupra fenomenelor care aduceau în lumină viața societății și a popoarelor, și este mai mult de un secol de cînd meditația filosofică și teoretică asupra procesului istoric s-a constituit într-o componentă însemnată a mișcării de idei și a gîndirii moderne.

www.dacoromanica.ro

Cercetarea concretă s-a dezvoltat în dialog permanent cu aceste curente de idei şi chiar dacă practica istoriografică ţinea să-şi afişeze independenţa printr-un anume indiferentism la ceea ce era „dincolo" de cîmpul ei nemijlocit de studiu, marile domenii de investigaţie au avut şi au subiacent şi o anumită orientare teoretico-ideologică, un ghidaj de ordin doctrinar. Dacă la nivelul unei anumite lucrări, al unor studii sau cercetări, luate separat, aceasta este mai puţin vizibil, faptul devine evident la nivelul unei „şcoli", a ansamblului activităţii istoriografice dintr-o perioadă sau alta.

Înclt ideea că valoarea unei lucrări istorice este independentă de reverberaţiile filosofico-teoretice ale vremii ei ni se pare discutabilă. Aparţinînd unei epocii şi unei anumit climat cultural, ea filtrează, inevitabil, frămîntările şi curentele de idei ale acestuia. Mai mult ; uneori contribuie ea însăşi la cristalizarea lor şi, în orice caz, la definirea caracteristicilor „stilului cultural" al unui moment istoric. A judeca o operă istorică numai prin prisma înnoirii bazei documentare a unei probleme sau a lărgirii sferei tematice a acesteia, ar însemna să neglijăm tocmai acele lucrări fundamentale care propun o viziune nouă, marchează puncte de reper în înţelegerea şi explicarea unui fenomen sau a unei epoci, în întregime.

Aserţiunea cu privire la caracterul cumulativ al ştiinţei istorice, îndreptăţită neîndoios în multe privinţe, are şi un revers : ea încurajează un anumit scepticism faţă de putinţa inovărilor fundamentale, legate cel mai adesea de viziunea cercetării, de premisele teoretico-metodologice ale acesteia.

Deceniile postbelice au impus cu o forţă deosebită fenomenul de înnoire a istoriografiei. El se detaşează ca un prag distinct în dezvoltarea istoriografiei prin multitudinea direcţiilor pe care le înglobează şi a naturii factorilor participanţi la procesul de inovare : percepem acest proces în metodele şi tehnicile de investigare, în conectarea ştiinţei istorice la direcţiile moderne de studiu ale societăţii, în extinderea cîmpului tematic al cercetării, în introducerea unor elemente noi în totalitatea reflexiei despre societate şi despre evoluţia acesteia.

Un dinamism aparte relevă perfecţionarea tehnicilor de cercetare şi extinderea sferei tematice a istoriei, ceea ce explică multiplicarea demersurilor colective şi a studiilor în echipă, dată fiind varietatea şi complexitatea problemelor examinate. O mai vie pecete a originalităţii poartă însă operele individuale şi poate nu numai în sfera reflexiei filosofice unde actul de creaţie este prin excelenţă expresia invidualităţii creatoare, ci şi în sfera sistemelor explicative, teoretice şi metodologice, mai apropiate de preocupările pragmatice ale cercetătorilor.

Acestei „serii" îi aparţine şi lucrarea istoricului polonez Jerzy Topolski *Metodologia istoriei*, apărută în 1973. Lucrarea a suscitat interes încă de atunci şi s-a impus cercurilor de specialişti pe plan mai larg, fiind tradusă în italiană şi engleză.

Publicarea lucrării în limba română (1987, Editura ştiinţifică şi enciclopedică) dă cititorului nespecializat satisfacţia de a veni în contact cu o autentică meditaţie asupra procesului investigaţiei istorice şi a exigenţelor pe care le implică, iar cercetătorului îi dezvăluie întreaga gamă de norme şi cerinţe, în semnificaţia lor generală şi în răsfrîngerile lor nemijlocite, întru realizarea operei istorice.

Sistematică fără intenţii didactice şi normativă fără prescripţii de proiecte şi modele, cartea lui Jerzy Topolski îşi asumă sarcina de mare complexitate intelectuală de a ordona, la nivel de tratat, „consideraţiile referitoare atît la procesele de cercetare, cît şi la efectele acestora, precum şi la cercetările asupra obiectului cercetărilor istorice" (p. 28).

În consecinţă, materia se dispune într-un triptic care include aşa-zisa *metodologie obiectuală a istoriei* (în care se dezbat conceptele de *fapt*, *proces* şi *legitate* în legătură cu conţinutul real al istoriei, deci cu materia obiectivă a sistemului de referinţă care alcătuieşte corpul cunoaşterii istorice), *metodologia pragmatică a istoriei* — partea cea mai întinsă a lucrării — care examinează mecanismul cunoaşterii în istorie, investigaţia *în actu* a evenimentelor trecute ale societăţii omeneşti (ni se înfăţişează aci un amplu evantai de aspecte configuratoare ale temei, de la specificul cunoaşterii şi adevărul istoric, la raportul izvor-cunoaştere istorică, teoria cunoştinţelor provenite din afara izvoarelor, metode cantitative, explicaţia în istorie, construcţia şi sinteza istorică etc.) ; în sfîrşit, *metodologia nepragmatică a istoriei*, secţiune în care autorul include consideraţiile asupra cercetării ca rezultat finit, altfel spus *ceea ce rezultă după desfăşurarea* investigaţiei. Examenul se desfăşoară asupra naraţiunii istorice şi a elementelor ei (cu inflexiuni speciale asupra naraţiunii cu semnificaţie teoretică), a generalizării în cadrul discursului istoric, a valorizării şi actul evaluativ în naraţiunea istorică, a raportului : judecăţi de valoare — judecăţi de constatare etc.

Se adaugă la cele de mai sus o parte teoretică asupra metodologiei ştiinţei, ca atare, şi a obiectului metodologiei istorice şi o remarcabilă incursiune în evoluţia istoriografiei, considerată din perspectiva metodelor şi modalităţilor de cercetare. Deci, nu aporturile de ordin ştiinţific ale istoriografiei la elucidarea problemelor concrete din trecut, ci o tipologie a modalităţilor de cercetare în decursul etapelor pe care le-a străbătut istoriografia.

www.dacoromanica.ro

Reperele definite astfel de autor dau tabloului pe care-l trasează transparenţă, spirit de sinteză şi elocvenţă. Urmînd traiectoriile direcţiilor de cercetare în istorie, autorul subliniază complexitatea procesului, diferenţele de nivel ale liniilor de progres. „În general, dezvoltarea gîndirii într-un domeniu echivala cu o rămînere pe loc în altul ; această situaţie a determinat, la rîndul său, o reacţie care a condus la o concentrare exagerată a atenţiei asupra domeniilor pînă atunci neglijate. S-ar putea spune că gîndirea metodologică în istorie a evoluat după principiile dialecticii ; diferenţele de nivel ale acestei gîndiri în diversele domenii au produs dificultăţi progresului ei general, iar acest fapt — la rîndul său — a dat naştere tendinţelor de echilibrare a disproporţiilor, ceea ce, în ultimă analiză, înseamnă dezvoltare prin contradicţii interne" (p. 136).

Membru al Academiei poloneze de ştiinţe şi profesor la Universitatea din Poznan, Jerzy Topolski e ceea ce putem numi un istoric complet. Autor al unor lucrări remarcabile de istorie economică, coordonator al unor sinteze de *Istoria Poloniei*, *visiting profesor* în Franţa, S.U.A., Italia etc. şi prezenţă activă în paginile revistelor de specialitate din mai multe ţări, Jerzy Topolski s-a distins în special prin preocupările de teoria şi metodologia istoriei. Ultima sa lucrare, *Teoria istoriei*, Poznan, 1985, este în aceeaşi măsură semnificativă ca şi *Metodologia istoriei*.

Topolski aderă structural la principiile şi spiritul concepţiei marxiste, a cărei forţă cognitivă şi capacitate euristică o vede în perspectiva recuperării integrale a supleţei dialectice a acesteia, a dialogului deschis cu alte curente de gîndire. Procedînd la fundamentarea propriei viziuni istoricul polonez raportează enunţurile cognitive la realitatea obiectivă în legătură cu care se structurează procesul cunoaşterii şi se defineşte adevărul. El se delimitează, astfel, de adepţii pozitivismului logic care plasează atributele specifice ideii de adevăr sau de fals doar în domeniul analizei logice a limbajului ştiinţei. Adevărul ştiinţific nu ţine doar de concordanţa afirmaţiilor din naraţiunea istorică cu cerinţele metodei ştiinţifice, ci şi de concordanţa acestor afirmaţii cu realitatea.

Totodată, Topolski este preocupat intens de metodele moderne în cercetarea ştiinţifică, de posibilitatea îmbogăţirii cunoaşterii istorice şi a modelării prin aceste metode, de la teoria informaţiei şi metodele matematico-statistice, la disciplinele care se interferează cu istoria — ca sociologia, antropologia, psihologia socială. La fel, el este interesat de curentele teoretico-metodologice care au deschis orizonturi noi cercetării istorice sau au contribuit la adîncirea cunoaşterii în domeniul dat — de la structuralism şi filosofia analitică, la psihoistorie (interesantă, în măsura în care explică anumite mecanisme psihice compulsive, dar lipsită de spirit istoric şi tentată să adapteze materialul concret unor modele preconcepute).

Dincolo de examenul scrupulos al procesului de cercetare în domeniul istoriei, desfăcut în imensitatea ramificaţiilor sale, cartea lui J. Topolski este o convingătoare pledoarie pentru importanţa momentului teoretic în investigaţia trecutului, pentru rolul teoriei în progresul ştiinţei istorice. Problema care i s-a pus în cartea recenzată a constat, desigur, în a transpune enunţurile teoretice în directive metodologice cu caracter euristic. Paginile lucrării sînt o mărturie a reuşitei acestei transpuneri.

Un alt aspect care se cere subliniat este multitudinea exemplelor concrete pe care se sprijină demersul metodologic al autorului. Este limpede că numai un istoric cu o îndelungată practică de cercetare putea să apeleze cu uşurinţă la exemple concrete atît de variate, extrase mai ales din istoria Poloniei (cum se poate înţelege), dar şi din cea universală. Se elimină, în felul acesta, caracterul oarecum abstract—speculativ al cercetărilor de acest tip elaborate de filosofi, în genere de analişti din afara sferei de preocupări istorice propriu-zise.

Îmbrăţişînd ideea publicării *Metodologiei istoriei* şi materializînd-o în lucrarea nu de mult apărută, Editura ştiinţifică şi enciclopedică împlineşte nu numai un act de cultură, dar serveşte nemijlocit cercetarea istorică, punîndu-i la dispoziţie un relevant reper de reflexie.

Eventualele inadvertenţe terminologice sau improprietăţi stilistice trebuie judecate în lumina obstacolelor multiple şi dificile pe care le-a ridicat traducerea din polonă a unei lucrări de factură teoretică. Merită, de aceea, subliniate eforturile traducătoarei Aura Ţapu şi stăruinţele îndelungate ale celor doi redactori, Dinu Grama şi Nicolae C. Nicolescu întru realizarea sarcinii asumate.

În total, vedem în publicarea *Metodologiei istoriei* un eveniment editorial. Pentru cercetători, pentru specialiştii domeniului, în genere, lucrarea se constituie într-o invitaţie la lectură pornită nu din simplu interes livresc, ci din raţiunea practică a propriei activităţi.

Damian Hurezeanu

www.dacoromanica.ro

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

www.dacoromanica.ro

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Valoarea temporală a informației cartografice
Geneza orașului medieval în viziunea istoriografiei românești.
Învățământul preuniversitar în Evul mediu.
Mișcarea comunală în Europa apuseană.
Imagini spaniole ale epocii românești conduse de Mihai Viteazul.
Rolul factorului demografic în Spania secolului de aur.
Nicolae Iorga și Revoluția franceză.
Impactul revoluției asupra lumii hispano-americane.
Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției.
Un principe luminat pe tronul țărilor române : Nicolae Mavrocordat.
C. A. Rosetti. Mărturii inedite.
Problemele învățământului în parlamentul român. Pe marginea criticii reformelor școlare a lui Take Ionescu.
Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană.
Oamenii de știință și viața politică a României.
Aspecte privind comerțul exterior al României în ajunul primului război mondial.
Promovarea de către socialiștii români a idealului păcii la congresele internaționale.
Legislația electorală în România după Marea Unire.
Cooperația românească interbelică între deziderat și realități. Tratatul de comerț și navigație Cooperația românească interbelică între deziderat și realități. Tratatul de comerț și navigație româno-englez din 6 august 1930.
Poziția statelor europene față de războiul italo-etiopian văzută de diplomația S.U.A.

I. P. Informația c. 1511
43 356
Lei 15
www.dacoromanica.ro